

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BÖNDÖR PÁL, VESZTEG FERENC ÉS VEREBES ERNŐ
VERSEI

BENCE ERIKA, MONOSZLÓY DEZSŐ ÉS VÍGH RUDOLF
NOVELLÁJA

BRASNYÓ ISTVÁN ÉS DRAGAN VELIKIĆ
REGÉNYÉNEK FOLYTATÁSA

MELLÁR LAJOS ÖNÉLETÍRÁSÁNAK II. RÉSZE
CSÁNYI ERZSÉBET ÉS CSEH MÁRTA TANULMÁNYA

DOKUMENTUM

VASA ČUBRILLOVIĆ: A KISEBBSÉGI KÉRDÉS AZ ÚJ
JUGOSZLÁVIÁBAN

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1996

December

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LX. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

Szerkesztő:
Toldi Éva

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Műszaki szerkesztő:
Maurits Ferenc

TARTALOM

- Böndör Pál:* A változásom könyvéből VII. (vers) 961
Bence Erika: Sunyin az irodalom alatt (novella) 964
Veszteg Ferenc: Rozsdás este egy fiatal kurtizánnal (vers) 970
Brasnyó István: Ezerszáz (regény, V. rész) 972
Verebes Ernő versei. 979
Monoszló Dezső: Sakk (novella) 983
Vígh Rudolf: Óvakodj a kalapos vezetőtől! (novella) 988
Mellár Lajos: Csúrogon születtem (önéletrész, II. rész) 993
Dragan Velikić: Az északi fal (regény, VI. rész) 1000

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Csányi Erzsébet:* Hasonmás-narrátorok és hasonmás-szerkezet (tanulmány) 1009
Cseh Márta: Homonimák és az azonosalakúság más esetei Ács Károly verseiben (tanulmány) 1021

A VÁLTOZÁSOM KÖNYVÉBŐL VII.

B Ö N D Ö R P Á L

18. KU/ HANYATLÁS

– Hol fáj? – telnek-
múlnak a napok hetek hónapok
időnként szót kérek és hallgatok
hol erről hol arról – mikor miről
van hallgatni kedvem: – Ez igen! Ez nem!
Mint lovas alól a ló ha kidől
attól félek úgy hagy cserben a testem:
Fáj . . . nem is fáj csak érzek valamit
amit soha még nem éreztem itt
a gyomorszáj környékén . . . mintha balra
inkább és mintha most fájni akarna . . .
Hamar megérhetem azt a napot
mikor ha szót kérek már nem kapok.
Nincs is mit mondanom tulajdonképpen
nem tudom mit és hol csak azt hogy érzem.

25. VU VANG/ SÉRTETLENSÉG

Már kora reggel nagyban áll a bál
nemcsak füle szája is van a falnak
hazug hírek majd néhány zeneszám
nagy ára van ennek a diadalnak:

– Ma csakis valami nagy- s nép-
szerűt ami bennünket összekapcsol

hasznos legyen egyszerű és nagyon szép
 nem halljuk mi jól *egy tenyér ha tapsol!*
 Már nagyban áll a bál. S habár e napról
 napra növekvő zűrzavar ma még át-
 tekinthető le kell nyelnünk a békát:
 Kezdjük veszíteni a fonalat már
 hogy itt ki kicsodát in- és deformál.
 Egyféleképp zárhatjuk csak a témát –
 aki könnyen bedől azért nem is kár.

64. VEJ CSI/ A BEVÉGEZETLEN

Habár gyakran tartanak velem sakkban
 én szeretem a múltat és a régít –
 nem olyankor is ha egy ócska szappan-
 opera folytatásaiban mérik
 ki émelyítő adagokban.
 Mi van velem az utóbbi napokban? –
 egy mondatot nem tudok már leírni
 erőlködés s görcs nélkül könnyedén.
 Kezdjük az egészet most újra – így ni –
 ha nem is éppen a legelején:
Tkp. szeretem a régít
 még olyankor is ha egy ócska szappan-
 opera folytatásaiban mérik
 ki: Nem tarthatnak engem azzal sakkban
 ha felmagasztalják a jót az éjig . . .

32. HENG/ ÁLLHATATOSSÁG

Világos hogy
 ez valami más nem A változás
 könyvének a tizenegyedik szárnya
 nem újakezdés és nem folytatás
 nem a kuák egy újabb kommentárja:
 Olykor nem segít rajtam semmi más
 csak az ha behúzódok egy sarokba

s a mondataim fogalmazom írom
tíz és tizenegy szótagos sorokra
szabdalva őket a kockás papíron . . .

Az már kevésbé világos hogy
miért csak arról írok amiről még
nincsen kialakult kész véleményem.
Hogy ez állhatatosság vagy ökörség
arról bárki nyilatkozhat – csak én nem.

SUNYIN AZ IRODALOM ALATT

Valahogy így (éltünk)

Próza

B E N C E E R I K A

Abban a házban, ahol születtem, a Képes Biblián és a mama jegyajándékba kapott – ezért nagyon megvigyázott – kapcsos imakönyvén kívül nem volt egyetlen könyv sem. Ezekre is csak a család nőtagjainak volt szüksége. Egyébként egyikük sem rendelkezett ilyen – mint a könyv és az újság – haszontalan, de főleg lustálkodásra csábító dolgokkal. A titkon olvasás gyanúja azonban mindannyiuk felett ott lebegett. Erre bizonyos árulkodó jelek, nehezen magyarázható események utaltak. Például egyik nagybátyám – akkor tizennégy éves – csak a többiek éberségének köszönhetően menekült meg a tűzhaláltól. Szándékosan nem firtatta senki, hogy minek húzta a dunna alá éjnek idején – elem-lámpája nem lévén – a dróton függő villanykörtét. Időnként meg egy-egy ponyvaregény, olcsó füzet (igazi könyvet már nehezebb volt szerezni) bukkant fel a padláson, a kert alatt, a szénakazalban. Mama pedig öregségére valóságos könyvmoly lett. A pöttös lányregényektől a többkötetes háborús regényekig mindent elolvasott, amit csak kölcsönkapott tőlünk. Néha ugyan mentegetődzött, hogy a könyvek miatt hanyagolja el a „dolgát”, de az az igazság, hogy a mamának akkorra már nem volt semmilyen dolga, és nem is bírt már dolgozni. Talán sikerül behoznia mindazt, amit fiatalon – igaz, kényszerű okok miatt – elmulasztott, ha nyolcvanéves korában, olvasás közben, nem éri utol agyvérzés formájában életének végzete. Remélem, azon a másvilágon jól leszidta Tamás bátya rabszolgatartóit.

Csak miután felépült a házunk és elköltöztünk a mamáéktól, akkor tehette meg néha apa, hogy könyvre pénzt költsön. Ő maga akkor kapott rá az olvasásra, amikor terepen dolgozott, és esti unalmas óráit – nem lévén kocsmába járó – Remarque-regényekkel múlatta el. Ugyanis há-

zigazdáinak megvolt szerb fordításban az összes. Apa biztatására később én is elolvastam a helybeli könyvtárban fellelhető valamennyi Remarque-művet, és arról kellett meggyőződnöm, hogy rá – aki az érzelmeket mindig is szégyellnivaló dolognak tartotta – ezek a háborúba ágyazott szerelmi történetek mégsem gyakoroltak kellő hatást.

Új környezetünkben, az Ibolya utcában, hamarosan már mindenki tudta rólunk, hogy mi egy „könyvszerető” család vagyunk. Anya ezt leginkább kissé korlátozott értelmű (kilenc vetélés után bútorvásárlásba és háztartási gépek raktározásába temetkező) barátnője előtt szerette hangoztatni, akit időnként oda is vezetett – lefizetésre vásárolt (de ezt nem volt szabad senkinek sem elmondanunk) – kombinált szobánk üveges vitrinje elé, hogy gyarapodó könyveinket megmutassa neki. Ez a szobabútor volt családunk büszkesége, ezért könyveinknek – mint furcsaságoknak – méltóbb helyet el sem tudtunk volna képzelni.

Házi kiskönyvtárunk alakulása furcsa módon összefüggött bútorvásárlásaink ütemével, sőt, anya buta barátnője is befolyással volt rá. Akárhányszor összecsapta a kezét és azt mondta, „nahát, ilyesmire költitek a pénzeteket”, anya mindannyiszor fölényesen „lemonsolyogta” és kioktatta, miben rejlik a kultúra nyitja. Ám egyszer K. Mariska, aki köztudomásúan soha egyetlen könyvet sem olvasott el (igaz, anya sem túl sokat, de erről nem volt tudomása senkinek és neki különben „fájt a feje az olvasástól”), azt találta mondani, hogy „akinek pénze van, annak esze is van, és jobban tennétek, ha könyvek helyett regálra¹ gyűjtenétek, már mindenkinek van”. És anya utánanézett. És már tényleg mindenkinek volt. A családi hierarchiában (mert van ilyen) alattunk levő rokonoknak is. S akkor tudtuk meg, hogy mahagóni színű kombinált szobabútorunk már kiment a divatból, úgyhogy anya többé rá sem bírt nézni. Ezentúl – hogy ne lássa senki – a szobaajtót is csukva kellett tartanunk. Végül elhatározta, regált veszünk, ha addig élünk is. Mert nem is ember, akinek nincs modern kombinált szobája. A regál, mert mifelénk mindenki így nevezi (gondolom, szerb hatásra) ezeket a hatalmas, egész falat kitevő szekrény sorokat, kissé túlméretezettnek tűnt nappali szobánkban, sőt, amikor az ülőgarnitúrát (mert a regálhoz már a régi rekamiék sem illettek) is behelyeztük (vagyis a troszedot és a dvoszedot² – ahogy mondják, és anya miért egyénieskedne), egy talpalatnyi üres hely sem maradt benne. A nagy spórolás visszavetette könyvállományunk növekedését, de új regálunknak polcos része is lett.

Persze, nagy túlzás volt azt mondanunk, hogy könyvekre költjük a pénzünket. Erről szó sem volt. Legfeljebb néhányat vettünk évente.

Születésnapunkra, karácsonyra és húsvétra kaptunk egy-egy könyvet a testvéremmel. Apa és anya ajándékát mindig keresztmama könyvajándéka toldotta meg, akit ugyan nővéremhez nem fűzött semmilyen kötelék, „mégsem tehette meg, hogy neki nem vesz semmit”. Pedig – s ezt igyekezett mindenkinek elmondani – anyáék – mert neki csak egy lánya van – csupán a fele ajándékot veszik vissza. És különben is, „minek kellett nekik két gyerek, amikor alig jönnek ki a pénzükből, nem beszélve arról, hogy manapság már a modern asszony, akinek van esze, csak egy kölyköt hoz a világra”. Apa viszont nem győzte hangsúlyozni, hogy mi mindig vászonkötéses könyvet viszünk ajándékba, és az sokkal többet ér, mint keresztmama papírkötéses „frinc-francai”, hiszen mindenki tudja, hogy a „jó” könyveket vászonkötésben adják ki. A fűzött kötésesek értéktelenek. (Ezt a sors úgy bosszulta meg rajtam, hogy első könyvem – nem tudom, megmutassam-e apának – naná, hogy papírkötéses.) Ennek az évekig tartó átalvitának végül anya vetett véget azzal, hogy elhatározta, „nagyok” vagyunk már, semmi értelme többé a „jézuskázásnak” meg a „nyulacskázásnak”, nem kell többé ajándék. (Az, hogy nagyok vagyunk, csak az ajándékvásárlásra vonatkozott.) Mondhatom, nagy veszteség ért, hiszen a születésnapon egy-egy könyvön kívül ezentúl csak tanév végi jutalomkönyvem került fel a polcra. (Nem győztem szidni a nővéremet, hogy miért nem tanul jobban.) Nekem volt ugyan néhány gyarapító-bővítő kísérletem, mint amilyen az uzsonnapénz összegyűjtése. Ez azonban több okból is nehezen ment. A kiflik árából ugyanis csak nagyon lassan jött össze egy könyv. A nővérem, mivel ő volt az idősebb, burekre³ is kapott pénzt, az legalább hat kifli ára volt, ám ő addigra már tényleg „nagy” lett, és nem érdekelték többé a könyvek. Az osztályából már mindenki cigizett, és a burek árából másfél dobozzal is kijött. Ugyanakkor anyáék is megtiltották nekem az ilyesfajta takarékoskodást, mondván, a „nem olvasás” még nem ártott meg senkinek, a „nem evés” pedig igen. Maradt hát az évi három könyv, na meg a falusi könyvtár, amelynek szerény állományán hamar „átrágtam” magam. Nem csoda, hogy hamarosan teljes odaadással fordultam az irodalom „leszállt” rétegei felé.

Az irodalom alatti irodalom enyhén vulgáris változatát a nagyanyám révén ismertem meg. Ekkorra már ő is egy sorba került velünk jog és hatalom terén a családban, úgyhogy – anya bosszúságára apellálva – nem kis kárörömmel tanított meg bennünket az Ingani-finganira, amit („Ingani-fingani nem nehéz, csak egy kicsi szellentés, meg egy kicsi légnymás . . .”) nem késlekedtünk apáéknak bemutatni. Vendégek

jelenlétének köszönhetően nem lett nagy baj belőle, csak anya vetette oda mérgesen, hogy „különb mondókákra is taníthatná ezeket a gyerekeket”. A fing – a nemi szervek neveivel meg a szexuális aktus megnevezésével ellentétben, de még azt sem szabadott beszédünkbe iktatnunk, hogy „nemi szerv” – egyébként sem tartozott a családjunkban kiejthetetlen, tiltott szavak közé. Még apa is szavalt „fingos” versikéket előttünk, így a Bölcs Salamont. Igaz, a számunkra kevésbé ismert bibliai Salamon helyett (dühödt marxista korszakunk volt ez) inkább „nagy Petőfi”-t mondott, mármint hogy Petőfi elmélkedett versbelileg a hangos és a hang nélküli fing állagáról. És én ezen versikék révén hallottam először a költőről. Úgyhogy előbb szavaltam az utcán fennhangon, hogy „Petőfi Sándor, gatyába’ táncol, felesége bugyiba’, úgy mennek a mozi”, mint bármely verset. Az meg egyáltalán nem zavart senkit, hogy Petőfi nemigen tudhatott még a mozi csodás világáról. Szabadon és üvöltve énekeltük a Viszket a seggem, megvakarom kezdetű épületes dalocskát, és csúfoltuk egymást torokszakadtából az Egyszer voltam nálatok, leszakadt az ágyatokkal. Még a felnőttek is ezzel cukkoltak bennünket („Ripegett-ropogott, még a szar is potyogott . . .”), amiért mi dühösen tiltakoztunk, néha még az új troszed meglétét is érvül hozva fel.

Anyáék nem tapaszthatták be folyton a fülünket (mert volt rá példa), így – főleg lakodalmak, multságok alkalmával – néhány gyerekfűlnek nem való, anya által rondának, ocsmánynak nevezett ének is eljutott hozzánk, amit ha mi is eléneklünk, mondta, leszárad a nyelvünk, apa meg „levág” bennünket, és jobb, ha úgy teszünk, mintha nem is hallanánk őket. E szövegek többnyire a nemi aktus mibenlétét részletezték, a születést, a szülés folyamatát öntötték vulgár-formába. Így apa kedvenc nótáját, a Rózsabokorban jöttem a világra kezdetűt is eltorzították. E famózus dalok miatt, nekünk, gyerekeknek nem volt szabad éjfélnél tovább maradnunk lakodalomban, mert akkor kezdték el őket – apa által szégyentelennek mondott személyek – a mikrofonba beleénekelni, néha még a Csantavéri kisbicskát is, ennél trágárabb szöveg pedig még az „alászállott” irodalom területén sem igen forog közkézen.

Máskor látogatóba megyünk a rokonokhoz. Hátul apa és anya karonfogva, ahogy illik, előttük mi ketten, kézen fogva, ahogy illik. Apa kellő szigorral néz le ránk, ám elégedettség vegyülhet a tekintetébe, mert egy biciklivel elhaladó cigány, szinte osztozva apa örömeiben, kicsit nevetve, kicsit énekelve kiáltozik felénk:

*Baszás nélkül
Lófaszt ér a szerelem!*

Nyilván elkövettük azt a hibát, hogy elkezdtünk hátratekingetni, el-
árulva, hogy „vettük a lapot”, mert nagy szidás lett a vége. Egész úton
pöröltek ránk hangosan, pedig ilyesmire nagyon vigyáztunk, nehogy
megszóljanak bennünket. Mindenesetre láttam, hogy apa holtfehér.

Néhány évvel később magunk is belefoglunk pikáns énekek és versek
gyártásába, leginkább úgy, hogy ismert szövegeket költöttünk át, csupa
trágár szóval tarkítva az eredetit. De amilyen buták voltunk, még le is
írtuk, úgyhogy anya gyanút fogott. Addig incselkedett velem, amíg
megmutattam a füzetet, és el is énekeltem a *Már minálunk babám* és a
Lenn a délibábos Hortobágyon szexesített változatát, amire szint váltott,
kiabálni kezdett, és a füzetet is elkobozta. Inkább bántott anya álnok-
sága, mint a füzet elvesztése, mivel az összes szöveget tudtam fejből;
még ma is tudom.

Aztán felsőbb iskolába kerültem. „Ízetlenkedéseinkből” kinőttünk
természetesen. A népművelőszakosoknak nem is illett ilyesmivel fog-
lalkozni. Csak a Tetemre hívást szavaltuk – ősrégi gimnazista – átköl-
tésben. Ez volt az az időszak, amikor a gimnázium burzsoá maradvány-
nak minősült, ezért megszüntették, de hagyományait, mint amilyen a
Tetemre hívás-változat is („A radványi sötét erdőben, / Alva találták
Bárcki Benőt, / Pálinkás butykos ifjú kezében, / Berúgott a disznó
tegnapelőtt”), nem lehetett kiirtani. Ezt a „költeményt” sem fogom már
soha elfelejteni. Megfogadtam, ha egyetemi gyakorlatokon foglalkozunk
vele, nem mondom el a hallgatóimnak, de nem bírtam ki.

Egyetemistaként már sokkal több könyvet vehettem magamnak, anyá-
ék is jóval többet vásároltak, mint korábban. Huszadik születésnapomra
például megvették A tőkét három kötetben (persze benne még jó
néhány kisebb művével a szerzőnek). Meg kell valljam, nagyon örültem
neki; különösen az egyetemen vettem hasznát az önigazgatású szocia-
lizmus, a marxista politikai gazdaságtan és a marxista szociológia nevű
tantárgyakból. Nem tudom, mennyire nagy szégyen, de mondhatom,
jómagam sokkal jobban boldogultam ezekkel a tantárgyakkal, mint a
legegyszerűbb matematikapéldával vagy tornagyakorlattal. Persze a rot-
hadó-pesvedő kapitalizmusról szóló szövegrészeket hamar meguntam
(ez a marxista kiadványok állandóan ismétlődő fordulata), úgyhogy,
miután levizsgáztam a marxista tananyagból, úgy döntöttünk szobatárs-
nőmmel, hogy szomorú albréleti szobánk rozoga, feldőlni készülő szek-

rényének lábai alá helyezük e könyveket mozgásgátlónak. Így avanszált a valamikori nagybecsű ajándék alátétté. Ekkorra már megteltek otthoni regálunk könyvespolcai. Ám nemsokára végérvényesen otthagytam a szüleim házáat. Persze, hogy az összes könyvem ottmaradt, mert nem a magam pénzén vettem őket. Kezddhettem előlről a gyűjtést. Csakhogy addigra az irodalom alatti irodalomba egykoron sunyorogva bevezető nagyanyám meghalt. Ezért kénytelen voltam a hivatásos irodalom szintjén maradni.

JEGYZETEK

¹ Regál – szekrénysor

² Troszed, dvoszed (szerb) – az ülogarnitúra darabjai; „hármás ülő”, „kettes ülő”

³ Burek – balkáni étel; túrós rétesféleség

ROZSDÁS ESTE EGY FIATAL KURTIZÁNNAL

V E S Z T E G F E R E N C

A Koszorús Költő bágyadt főkalázban, égve,
egy liliomszálat készült lenyesni épp,
amikor hétvégi nyaralójának erkélyén
– fonott karosszékéből letekintve –
egy virágzó cseresznyefa látványa
annyira elbűvölte,
hogy aznap este nemcsak a rossz világ
színe előtt zárkózott el.
De borospoharának is a fenekére nézett!

Tőle azután jöhetett a kurtizán!
Talpig testhezálló selyembrokátban.
A Koszorús Költő halottnak hitt
és versben elsiratott kutyájával.

Amikor pár nappal korábban főküldönce
a megsokasodott városi postával,
a leges-legtitkosabb vágyat is teljesítve,
felzarándokolt Hozzá a lankás hegyre
(a várva várt örömhírrrel, persze) –
a Koszorús Költő irult-pírult,
majd főküldöncéhez hajolt,
s imígyen suttogott:
„Köszönöm, hogy a lányt felhozod ide hozzám.”

A tizenhét éves liliomszál lélekben meg nem roppant,
tartotta magát, mint egy igazi, kiforrott kurtizán.
A Koszorús Költő azonban úgy lángra lobbant,
hogy az édes légyottig
viaszgyertyaként égett, csak égett,
s el is égett bizony csonkig!

*Popovica, 1971**

* Huszonöt év alatt az élet hús-vér rettenetei a legvadabb képzeletet is túlszárnyalják. Lírai titkolódzásnak tehát nincsen többé se valós alapja, se maradék ideje.

Iszapba ásva, aludja át a telet a tűzhasú béka! Ne a költő!

Újvidék, 1996. október 6.

EZERSZÁZ (V.)

BRASNYÓ ISTVÁN

IV.

HIMNUSZOK

1. Szelek hullámzása füvesíti, veti be magvaival a fölszántatlan térségeket, és futtatja rajtuk át a patakok vizét, tükrözteti állóvizeivel a mennybeli magasokat, nem ismervén e világi birtokok határait: folyamok elhaló partjai oldják magukba a látóhatárt,

Ahol a nemzetségek sereglenek, mintha tüzet vonszolnának a sarkukban, futótűz lángolna a lópaták nyomán, s a zúgás, a morajlás a föld színe alatt futna, s idefönn a lobogó varkocsokat ugyanaz a szélfúvás bontaná ki, melynek tündérei a lovak sörényét vágta közben befonják –

Mily távoli céltől hajszoltan hol lesz megállapodásuk, avagy miféle rejtelmek sejtései kalauzolják őket haladtukban, netán itt lakó véreik serkentik őket tanácsalanságukkal, akik századokat töltöttek el az idők futtában, váltig ennek a napnak az elérkezésére várva, és most itt van az a nap:

Ahogy eredetükre bukkannának, bizonyosságát lenék meglétüknek, s ennek öröme révedésnek, s üttetnék a faharangot,

S járnának elöl mint útmutatók, oly ragyogással, ahogyan az ég boltozatán rúgtatnának,

Beleszakadva a más-világba, s utóbb ébredve rá, hogy voltaképpen ez a valóság, s immár az újonnan fölismert valósággal futva versenyüket, ki sem emlékezik közülük megszületésének évadára.

Aszerencse lankáin úzik hadi szerencséjüket, ahol hetedíziglen elvéreztek, ugyanazon a vérvonalon, véres csapán, mely jelenlétüket írja –

Mégis vízmélyekbe merülő boldogság a meglebbenő estében, legalább oly fokú, hogy ki sem gondol a holnapi nappal,

Nem simogatják, nem emlegetik a végzet kezét,

Ki sem idézi föl a végzet sebesen röppenő nyílhegyét

Idegen végzetben tobzódó lélekkel:

Az estéket mind a maguk javának tekintik, miként az éjszaka kapuján való diadalmas bevonulást –

Szélesre tárva az éjszaka kapui, ahogy a szél iránt legelő lovak orrcimpája,

Miként a máglyák lángja által a sötétségbe hasított bejárat, amelyen áthaladva az áthaladók szavai új értelmet nyernek, mint varázsígék visszhangzanak;

És készül valahol az éjszaka nagy számvetése minden fölöslegéről, folyik valahol az élők számba vevése, miként a fekete magasságok zengése,

És a fekete mélységek bezárulása,

Míg csak a szél nem jajdítja hajnalok hajnalán harsonáit, feltámasztva az elemek árját, felvonulván, miként a világ felmagasztosuló teremtéséhez,

Formálva a még nem létezőt, idomítva teljességét a majdani összképhez.

(Felnyitott koponyával az északi farkas:

Ugrása nyomán éjszakai mennykőhullás, ezekben a kövekben gondolkodik.

De a vágta mindig sebesebb, a vágta kitér előle, elrejtőzik, miként fogyatkozásában a Nap; és csak a táltosok kellene meg a dobok, álló éjen át a dobpergés.)

Akit eltemetnek itt, milyen nehéz földbe temetik? Nehéz földben a szablyája, az íja; a lova is, hogy hordozza a nehéz földet a hátán: az őszi, agyagos sarat az addigi fényes nyereg után, ahogy a sár lejjebb és lejjebb folyik, csak a lösz mélyül, míg el nem éri a vizek megkövült falát,

Ez a víz gyűlik össze valahol a mindenség tenyerében, mintha épp inni készülné, vagy itatni csillagait –

A messzi, halas vizeket követően haltalan vizek a mélyben, hűvösek, és csak az ásás utánuk, mindinkább merülve, miként az üres edény, amíg meg nem telik, és amíg ki nem csordul.

2. Ahol másik magasság tetőzik, ahogy a szőlőhegyek hullámozása, a napsütés iránt való csordulásuk, miként arany és ezüst ötvöződése, és az ebbe vésett ábrák,

Az indák, melyek díszükkel körülfolyják a jeleneteket és a fejedelmi érzületek képmásait, az égből nyújtózza alá,

E föld veti fel magából a kőből vagy fából épített városok szögletes tereit, s e terek porát sodró magányosságot, és nincs, aki fölkiáltana:

„Íme, ez a mi népességünk, és ezekkel a kardokkal védelmezzük magunkat,

Itt vannak a fegyverkovácsaink és az íjgyártóink, s ezeket a sáncokat építettük, amelyeknek azután csodájára jártunk;

Mindezt azért, hogy senki a közelünkbe ne férközzék, s előljáróink nem kaphatóak alkudozásra,

Az előljárók alászállva lakótornyaikból, a magukénál hatalmasabb akaratot képviselnek gránátszínű talárjukban,

Ennek vetették alá magukat, s élethossziglan állják esküvel fogadott szavukat.” –

Ám ki sem szól ekképp, csak a megnevezhetetlen és gazdátlan zavarodottság bugyborog olymód, ahogy lópaták nyomán a morotvák iszapja, meg a vasalt kerekek süppedékeiben, mielőtt járt utakra gördülnének az úttalanság szekerei,

S onnantól már az ország útjai tartanak, utak, melyek a bizonyosságba vezetnek, biztos helyekre; senkitől sem őrzött, halott utak, járóföldnyi szakaszokban,

Bortól elárasztott, fölliható utak, nem különben, mint mennyei látképek puszta káprázata, szemben a haladás irányával, mind le-, mind fölfelé.

Tüvé téve erdőket és síkokat, táborozva a tüzek partján, harci lobogásban, sorra kipróbálva a fegyvereket, hatalmas iramú, előérettől sugalmazott próbákat téve,

Hegyoromról hegyoromra kiáltozva, mintegy isteni felzúdulásra, nem ahogy a pásztorkürtök hangja,

Melyeknek riogása ott szunnyad a harci kürtökben, és időben fel fog riadni rá a hallás,

Időben lecsap rá a lovak horkantása, miként ha zendülésére föltámadnának a régi vezérek, és teljes díszükben állnának seregeik élére, széjjelárasztva túlvilági állhatatosságukat,

Ahogy csak a legendák azonosulnak önmagukkal – ezeknek visszfényére épül a seregek fölállása;

Emlékezet szerint a törzsek helye: a hagyomány, mely hirdeti lovaik s fegyvereik számát s erejét, származásuk szerint,

Vezérek helyét a mozgó tömkelegben, mely mintegy csillagrendszer-
rekhez igazodik,

Mintha égi háló terülne a földre, s ennek színén az élők, és vetülékén a holtak.

*

3. Ezek a felkunkorodó orrú csizmák, kengyelbe dugott fejükkel, melyekben Kercs és Korezma piacán lépdelt végig a tengeri szellő után sóvárgó, aki érezte orrában az ámbra illatát,

S hozta magával messzi azovi földről a veretes díszeket meg a sujtásokat, melyek köntösét cicomázzák,

A pitykéket és ezüstbe foglalt hamis drágaköveket, konstantinápolyi pénzen vásároltakat,

És ahogy ott a partra tódult alkonyattal a tenger –

Itt most merőben más hullámzás és özönlés, feltörés, miként ős forrás fakadása az adott pillanat góciában, a napszállat iránt való haladás, az ehhez való igazodás, melyre a szélfúvás teríti arannyal átszőtt palástját,

S a hegedősök a szél vonóit húzva kezdik dalolni a messzeséget, ujjukkal váltig a tökéletes zengzetet adó fekvést keresve a kiszámíthatatlanság húrjain:

E dal zengése átítatja a földet, beleivódik a rögökbe, ahogy orrhangjai töltik ki az orrüreget, és tovább remegve a holtak mélyen morajló koponyájában;

Akik ismerik e dallamot, mindigtől fogva ismerték, akként születtek szerte, hogy e dallam révén ismerjenek egymásra, e dallam képezi szülőanyjukat, érzelemként tetőzve bensőjükben,

És most e futamok, ahogy a messzeségből szüremlenek, hogy fölismerik bennük anyjuk hangját, és hazájuknak akarják tudni a helyet, ahol újfent meghallották,

Nagy, terebélyes hazaként ünnepelni, melyet átjár a zengés és az érzések hatalmassága.

Kincsre lelni így, vagy a világ keletkezésétől érlelődő gyümölcs ízére, ami nem a nyelven fogan, hanem a visszatérés képzetében létesül.

*

4. A löszszakadékok falába vésett istenalakok, akiknek arca áldozati füstben fürdik, belengi őket az imádat és tulajdon fölmagasztosulásuk, ahogy mindenek képére formálva tartanak a magasság felé,

Boldogasszonyok lakóhelye magasodik a vízfolyások fölött, és a ligeteket átjárja illatuk,

Meg mindazokat a helyeket, amelyek csak lélekben kifejezhető ünnepélyességgel közelíthetők meg,

És földjük várja italáldozatát, és a fogadalmakat, az eskütevéseket, meg a messzi zarándoklatokról hozott ajándékokat,

Borostyánkövet meg gyöngyöt.

Istenalakok karja a mennyekre tárva,

Karcsú ujjaikon az áldás méze csorog, mint hatalmas és hömpölygő látomás –

Földi vásár zsongása és nyüzsgése vásárnapon, égi vásárhelyek kimondhatatlan tágasságú és mérhetetlen térségei, gyümölcsök és frissen holdvilágszínűre edzett acélú fegyverek tömkelege,

A föld terményeinek illata és a cserzett bőrök fanyar, állati szaga, Vadbőröké és dúvadak prémjeié,

A félig partra vont, hatalmas halak tátogása és a rákok ollóinak meddő hadonászása,

Miközben mindez megbonthatatlan egésszé áll össze, és hosszú toll-díszeket lobogtat,

És vég nélkül folyik körben a száguldás és a futtatás, a vetélkedés és a rikongatás, az újdonatúj terep betörése és kiismerése;

Ám dél jöttén a kabarok, mint mindig, nekilátnak megfejni megmaradt tevéiket: tejsugar suhog a tevebőr csöbörben.

*

5. Akik csak a szertartásokat jöttek látni, hogy részesei legyenek a másvilági tapasztalásnak, a feltartóztathatatlan révületnek, mely mindenik porcikájukat kisajátítja,

És az este elérkeztevel egyre közelebb sejtsek magukhoz az elődök éjszakáját, akik immár nem a helybeli éjszakát lakják, hanem számkivetett földek kurgánjait vigyázzák:

Az itteni éjszaka idegen ártó szellemek hona, ezekkel vívnak derekas küzdelmet a táltosok,

Meg ahogy vérben forgó szemmel vetik magukat rájuk a szellemlátók, s igyekeznek megtépázott jelenségüket tovaűzni, senkinek sem kellő pusztaságba, a kietlenség égalja alá, ahová senki sem vágyakozik, és arrafelé kiürül a lélek, sívó homokkal telik meg, miként elnehezült képzelettel;

Eltemetődik mamutok csontja közé a föld eredendő jégvermeiben, ahol azontúl ős állatok fogazata rágódik rajtuk, s mint valami építményt népesítik be az elenyészett lények vázáinak csontketrecét.

Ám mind e fölött ott magasodnak a felvigyázók, akik elevenen tartják az emlékezetet, a látszólag senki és semmi hasznára nem szolgálót, csak a szél fúvását kitöltőt,

Amely keresztülhatol a messzeségen, és a maga jegyeivel írja tele a korszakokat, és megméri a megtett utakat,

A kerekék őrlődő forgását a szekerek tengelyén, ahogy kiindul egyik világtáj háttéréből, és hosszirányban a másíkgig tart,

Mégis a végesség példáját szolgálva a végtelen eláradásával szemben, a partot érést, vagy a meredélyen való felegyenedést, ám a nyíllövésnyinél nem messzebbre vetülő árnyékot;

Miként ha valami szakadatlanul újjáéledni készülne, üzenetek szárnyra kapásában, amelyeket áldozati madarával küldöz az áldozatokat elnyelő magasság.

*

6. A kétnevű fejedelmek, szemükben magasztosságukkal, méltóságuk jelével, miközben előjelekből veszik értesüléseiket, és jó előjelek hatják át lényüket,

Ezeket hirdetik a jósök és a varázslók, adják tovább a táltosok a túlvilág jó előjeleit;

A levegőben röptükben lenyilazott madarak fölnyitott bensejében is ugyanazok a kedvező jelek,

És a tüzek hamujában is ezeknek találni nyomait, miként az est leszálltával és a hajnalban leölt állatok vérében –

Színre és tapintásra minden a jó jel mellett szól,

Jó jeleket hordoznak magukon a lovasok nélkül elfutott és ismét visszatért lovak,

Viselős asszonyok érzik a jó előjelet, miközben vajjúdásuknak keresik biztonságos búvóhelyét:

Ellenállhatatlanná válik a jó előjelek vonzása,

Az égvilágon a mindenség jó jelei . . .

Hogy fölkerekedett az alkalmas idő,
És a látóhatár mindenki körül szélesre tágul a csodálkozástól, miként
a szertartások körtánca,
Miként ha fölkelt, fölindult volna a messzeség, fölzúdulása nekilendül,
a kantár nélküli vágatás, olyként, ahogy a széltől hajtott és ostorozott
menekülés,
A lópaták nyomából szárnyra kapott rögöké,
Miközben a törzsek népessége a hágókon át lefelé hömpölyög, görög,
miként a kövek áradata,
A taplós berkekben tűz szikráját csiholja, isteneknek emelve oltárokat,
akik a menny világosságát emelik fölébe,
És a sötétség csillagait járatták, és a tengerek fellegeit hajtják.

*

7. Érkeznek majd a hírnökök, a hírmondók, hajszolt lovaikon, dár-
dájukra tűzve az örömhír jele,
Más és más irányból, mintha máris az este örömtüzeit gyújtogatnák,
alkonyi tűztengert, hogy a napszállat órája hosszú haldoklással terül
széjjel a földön,
És e lobogás beleszakad a villózó estébe, letörölve az árnyakat, hogy
csak a tüzes égbolt pajzsára kovácsolt, izzó alakok maradnak láthatók,
Megolvadtan szinte, és alácsorogva a földre, mintegy elborítva fölhe-
vült anyagukkal,
Hogy ércükből fegyverek kovácsolódjanak, és kengyelek, és tüzes
zablák meg sarkantyúk mondabeli seregeknek, amelyek élete örökös
lesz, mintha szavaik megszilárdultak volna a levegőben, és hujjogásuk
visszhangzása soha el nem ülne, és holdarcuk a teremtés mintájaként
vizek tükrén lebeg.

(Folytatjuk)

VEREBES ERNŐ VERSEI

VASÁRNAPI TÁNC

valamiféle ünnepélyre kellene menni
beleinni a madáritatóba, aztán szépen lefeküdni
tenni a halált, de közben hallani, szimatolni az életet
álmokban ünneplő illatokba öltözködni
egy vidám társaság szomorú pillanatának lenni szép lehet

úgy vinni táncba az egyszer majd vajúdó mátkát
mint aki ott sincs, ki már minden szerelmen átlát,
s mégis imádni e forgásba tűnő alakot:
szemébe nézve szítani elparázsló álmát,
hogy újraálmodhasson magából egy darabot

ott kellene lenni mindig, két tánclépés között,
mozdulatra vetkőztetni, ki táncba öltözött,
harsány nevetések közti csend lenni, valahol
messze őrködni, itt megszületett zenénk fölött
mint anya, ki időnként a bölcső fölé hajol

valamiféle ünnepélyre kellene menni
indulni végre, a magánynak társat keresni
s megtalálni őt, ki vasárnaponként délután
meghal, hogy feltámadhasson az asztalt leszedni:
hogy elrepülhessen zuhanó ünnepmadarán

ilyen kudarcokban láttatja csupán magát
 ez a szemérmes világ, mondom,
 de míg a magyarázattal sietnék
 igazítás egyet gombodon
 s érzem, illene befejeznem;
 illene: e szót már jól megtanultam

aztán már csak néhány tűnő dolog
 kapkod bennem kimondásra várva,
 kedvünket eldöntendő még egy félóra
 vagy még annyira sem, mert közben
 beáll a szívhalál: a szeretet halála,
 s csúnya fintort látok a tükörablakban

arcom fényképpé válik szemedben,
 úgy nézel rám a néma csöndben;
 elvesztettem a pillanatot
 időmet mégis teszem,
 csak úgy látszik, hogy töprengve,
 de nem, úgy zuhanok, ahogy véres a hús

persze, nem válaszolok
 – soha nem is kérdeztél magadról engem –
 ezért hallom a kintről közeledő lépteket,
 itt most vers születhetne a délutánból
 s míg sietve zsebkendőt keresek,
 megérkezik kiengedni engem, a kapus

TÁJKÉP TORZÓKKAL

gémekutak vödrében hűlő szívekből
 iszik a kiégett Nap
 vöröstől lucskos a most születő alkony
 s e képeslap mértani gyújtópontjából
 gyufaszál vészjósló sercenését hallom

árnyékára hajlik lassan a Földes Úr
 az önmagától mindig fényesebb képen
 lehull egy nehéz kalap
 mintha most zendülő hajtásokat nézne

az enyészet pallosa csigolyán reccsen
 s mint kérdés pattan vissza

fejetlen lovak vályúba bólintanak
 félve

ÜNNEPEM

ágakba ütközik valami fenn
 szétrobban a túloldalon

örökzöldet saját színébe zár
 megfagy a légy az asztalon

záróra után lopva táncot rop
 hajnali tüzeket öltve

halott karácsonyfa dísze rebben
 örömben összetörve

GÉ ÉNEKE

megértem én már arra – jöhettek –
 magjaim szétszórni, ha temettek
 maradhatok így a földemben
 Naptól, szélről ha fel is éledtem

én vagyok kit vetettek, s ki arat
 egyszerre volnék búza és garat
 s míg messze innen a világ megett
 végtelen csend nő a mezők felett

a szomszéd mezsgyén már mosolyognak
fényes nappal az előhítt holtak;
fonnyadtan az évelés sodrától
aranylón a királyi palásttól

ízként-illatként körülremegnek,
foszló ölükbe visszatemetnek
s mert férgeik csontszerelme éltet,
visszajövök még, nem baj, ha féltek

BECSÜ

ez semmi . . .
ezek a fényképek . . .
ezek a fényképek már akkor
ezerkilencszázharminchárom januárjában is sárgák voltak
akkoriban ilyen papírral dolgoztak a fényképészek
csoda hogy ma nem csinálnak ilyeneket
nem tudnak ma már semmit úgy csinálni sehol sem
mint ahogyan ÉPPEN EZ látszik
ezeken a fényképeken
még a fekete is
sárga

SAKK

MONOSZLÓY DEZSŐ

Boldizsár a kávéház legtávolabbi sarkában ült, végjátékot elemzett. Eberhardnak, aki átutazóban tartózkodott a városban, rögtön feltűnt a magányos játékos, úgy vélte, legcélravezetőbb, ha a szomszéd asztalnál foglal helyet. Falujában jó játékosnak számított, ismerőseivel szemben általában nyerni szokott, most is szeretett volna játszani, de nem akart ajtóstul nyitni a házba, először a napilapokat tanulmányozta, s csak fél szemmel pislogott Boldizsár felé. – Az ördögbe is – morogta félhangosan Boldizsár, és kelletlenül visszahúzta a világos gyalogot. Aztán a lóval próbálkozott, ez se látszott eredményesnek. Már vagy tíz perce húzogatta a figurákat ide-oda, s Eberhard növekvő bosszúsággal figyelte, hogy Boldizsár rosszul lép a lóval. Ez teljesen mesüge, gondolta, de egyelőre türtőztette magát. Csak a huszadik kísérlet után pattant fel izgatottan az asztal mellől.

– Bocsánat, maga rosszul lép a lóval – mondta.

Boldizsár meglepetten, mint aki mély álomból riad fel, fordította felé a fejét. – A lóval? – kérdezte.

– Igen, a lóval. A ló L alakban lép, maga viszont mindig megnyújtja egy kockával a lépést. Ha helyes mezőre kerül a ló, akkor kétlépéses matt.

– Meg tudná mutatni? – érdeklődött Boldizsár.

Eberhard diadalmas mosollyal telepedett a sakktábla mellé. – A gyalog húz, aztán a ló – magyarázta.

– Milyen igaza van – bólogatott Boldizsár –, én mindig eltévesztem.

– Gyakorlat kérdése – szerénykedett Eberhard.

– Maga bizonyára bajnok – áradozott Boldizsár.

Eberhardnak jólesett a dicséret, megelégedetten pislogott, ebben a pislogásban az is benne volt, hogy a másik fején találta a szöveget. De azért nem akarta teljesen elragadtatni magát, elvégre nem árt, ha félig-meddig szabadkozik. – Bajnok azért nem, de ugye . . . Nem fejezte be, a pincér zavarta meg a megrendelt kávéval.

– A mesternek mit hozhatok? – kérdezte, míg szalvétájával az asztal sarkáról a kiflimorzsákat csapkodta.

– Nem látja, hogy zavar? – horkant fel Boldizsár, és megsemmisítően nézett a pincérre.

– Ha nem vagyok indiszkrét – köszörülte meg torkát Eberhard, amikor a pincér eltávozott –, miéle mester?

Boldizsár a saktábla szélét simogatta, nem felelt mindjárt, aprókat sóhajtozott. – Házmaster, kérem, házmaster, de azért az nincs megtiltva, hogy én is sakkozzak, elvégre demokráciában élünk – tette hozzá.

– Már miért lenne megtiltva – méltatlankodott Eberhard.

– Maga igazi úriember – hálálkodott Boldizsár –, maga nem olyan, mint akik ide járnak.

– Miért, kik járnak ide?

– Többnyire sakkozók.

– Hát, ami azt illeti – Eberhard kissé kihúzta magát –, én is sakkozó vagyok.

– Persze, persze, nem is úgy gondoltam – mentegetőzött Boldizsár –, azoknak, akik ide járnak, nincsen modoruk. Elnyerik a pénzemet, aztán kiröhögnek.

– Maga pénzben játszik? – álmélkodott Eberhard.

– Miért ne játszanék? Az én pénzemet játszom el, nem másét.

Eberhard kezébe vette a fehér lovat. – Velem is játszana? – kérdezte, mintha csak mellékesen a lónak mondaná.

– Ez nagyon megtisztelő ajánlat – lelkesedett Boldizsár –, igazán megtisztelő.

– És mennyiben szokott játszani?

– Eleinte öt schillingben, kontra, rekontra, de ha sokat veszítek, fel szoktam emelni az alapot. Persze előnyt is kapok, bástyát, királynőt, mikor hogy . . .

– Tőlem is kap bástyafórt – jelentette ki Eberhard, és sietett felrakni a fehér bábukat a táblára.

Az elmélethez nem sokat konyított, beérte két-három kipróbált nyitással, meg néhány elég átlátszó trükkel, amelyeket ezúttal is érvényesíteni igyekezett. Boldizsárral szemben minden sikerült. Nem is kellett

nagyon igyekeznie, Boldizsár egymás után nézte el a figuráit. A negyedik partiban már a hatodik lépésben egy gyalog ütővonalában felejtette a királynőjét.

– Lépjén mást – mondta Eberhard lovagiasan –, elveszíti a királynőjét.

– Was liegt, das pickt – csökönyösködött Boldizsár – piece-touchét játszunk.

Eberhard ezt a partit is megnyerte. Boldizsár elővette pénztárcáját, és kifizette a húsz schillinget. – Meddig ér rá? – kérdezte Eberhardtól.

Eberhard megnézte az óráját, tizenegy múlt. – Még bőven van időm – mondta –, hat óráig ráérek, hétkor megy a vonatom.

– Hát akkor azt javaslom, játszunk ezentúl száz schillingben.

Eberhardot váratlanul érte az ajánlat, hirtelenében nem jutott szóhoz.

– Előny nélkül – tette hozzá Boldizsár.

– Előny nélkül – dadogta Eberhard.

– Nézze, tudom, hogy mire gondol. Maga egy úr – folytatta Boldizsár –, az előbbi partikat sem kontrázta meg, mert túlságosan jól állt. De engem nem kell szánjon. A feleségem igen jó módú, s köztünk maradjon, a múlt héten jelentős összeget nyertem a lottón.

– Ha így van – Eberhard egészen felvidult –, tölemtől, ahogy mondani szokás . . . – és a sötét bábukat választotta.

Asztalukhoz éppen akkor érkeztek az első kibicek.

– Előny nélkül, Boldizsár? – tudakolta egy buldogképű, és komisan vigyorgott.

– Már négy partit vesztettem – magyarázta Boldizsár.

– Méghozzá bástyaelőnnyel – dicsekedett Eberhard.

– És most már nem akar előnyt adni az ipse? – tódította a Buldogképű.

– Hogyhogy ő? Én adtam bástyafórt neki.

– Maga? – A Buldogképű nyitva felejtette a száját. A többiek is úgy néztek Eberhardra, mint valami csodára.

– Sakkozunk vagy pofázunk? – vetette közbe gorombán Boldizsár.

Szerencsére a kávéház ajtajában éppen akkor tűnt fel Czoszogó. Kétcentis, gyors léptekkel, amelyek úgy hatottak, mint amikor egy felhúzott bábu elindul, egyenesen a sakkasztal felé tartott. Félúton szuszogva megállt, aztán újra nekilendült.

– Cszosz-cszosz, hajrá! – biztatta a Buldogképű.

– Na, mi van? Akadt megint egy ürge? – kérdezte Czoszogó, amikor az asztalhoz ért.

– Ne ingereld, mert harap – tette szája elé kezét egy őzikeszemű aggastyán.

Boldizsár királycseles nyitás után néhány lépésen belül jelentős pozícióelőnyhöz jutott. A játék további lebonyolítása pofonegyszerűnek látszott. Eberhard növekvő zavarral húzogatta bábuit. Az is nyomasztóan hatott, hogy Boldizsár azonnal kontrázott. Mire fel? motyogta magában Eberhard. A kibicek is zavarták. Nem tudott szabadulni attól a kínos feltevéstől, hogy kárörvendő arcok gyűrűjében ül. S akkor teljesen váratlanul, mint égből pottyant megoldás, Boldizsár, akárcsak az előbbi partiban, elnézte a királynőjét. Eberhard ezúttal mohón kapott érte.

– Rekontra – mondta, és jelentőségteljesen körülnézett.

A kibicek is megrökönyödtek. Boldizsár csínytevő gyerekként, mint aki rosszul irányzott lövéssel berúgta a szomszédék ablakát, lehajtott fejjel ült a sakkasztánál.

– Nem értem – mekegte az őzikeszemű.

– Há ötöt fog lépni – dörmögte a Buldogképű.

– Miért nem gé négyet a lóval? – kíváncsiskodott Csoszogó.

Boldizsár megvárta, míg lecsendesül az ámulat, aztán további tisztáltozással, bástyával és futóval öröksakkot adott. A kibicek hipnotizált tekintettel ragadtak a sakkasztához. Boldizsár összegörnyedve ült, és az asztal alá morogta: – Vak tyúk is talál szemet, kapok négyszáz schillinget.

– Jé – hebegte Eberhard, mert még mindig nem értette egészen a fordulatot.

– Tiszta ürge – lelkesedett a Buldogképű, olyan, ahogy az a nagykönyvben meg van írva.

– Ezek szerint ha nem rekontrázok . . . – kezdte Eberhard, miközben körülményesen előhúzta a pénztárcáját.

– Akkor maga nyer – biztosította Boldizsár.

Még három partit játszottak, mind a hármat Boldizsár nyerte kontrával. Eberhard ilyenformán a húszschillinges nyereséget beleszámítva összesen 980 schillinget veszített. Amikor habozva felállt, még mindig olyan gyanútlanul mutatkozott, mint az első parti előtt. – Hát akkor négy-négy.

– Így van – helyeselt Boldizsár.

– Ha legközelebb felutazom, újra összemérhetjük az erőnket.

– Legyen szerencsém – udvariaskodott Boldizsár, és kezet nyújtott.

– Istenem, ez tiszta dilynó – vigyorgott az őzikeszemű.

– Legalább bástyafórt kérhetett volna – jegyezte meg a Buldogképű –, ember, maga nem játszhat vele pariban, én királynőfórt kapok tőle.

Eberhardot hirtelen elhagyta biztonságérzete. Hogyhogy, akarta kérdezni, de a szó valahogy beleszorult. Zavarában alig tudott felöltőjébe bújni, a kecskeszakállú főúr segítette rá a kabátot.

– Azt mondta, hogy házmester – motyogta.

– Ja, a Boldizsár úr nagy kópé. Néhány évvel ezelőtt nagymester is lehetett volna belőle – újságolta a kecskeszakállú –, csak nem volt kitartása. Meg van egy béna nővére, tetszik tudni, azt is el kell tartani.

– És a jó módú felesége?

– Nincs annak, kérem, felesége.

Eberhardot az az érzés környékezte, mint ötéves korában, amikor egy gyerekzsúron összevizezte magát. Önkéntelenül nadrágjához nyúlt, aztán óvatosan hátrafordult, hogy a tarkójához tapadt röhejt lesöpörje. A kibicek azonban nem rajta mulattak, az asztal fölé görnyedtek, s ügyet se vetettek Eberhardra. Legalább Boldizsárba szerette volna szemrehányó tekintetét fújni, de ő mással volt elfoglalva. Egy versenypartiját elemezte. Villámgyors mozdulatokkal húzogatta a figurákat a fekete-fehér kockákon, s ezúttal egyetlenegyszer sem lépett rosszul a lóval.

ÓVAKODJ A KALAIPOS VEZETŐTŐL!

V Í G H R U D O L F

Ketten mennek az úton. Egymás kezét fogják, hintáztatják tenyerük melegségét, egybefonva érzést és sorsot, lepkéznek a való világ fölött. Utuk lábuk alatt a szürke hétköznapi útja. Középen kirívó szaggatott, majd a lenti kanyarban telt fehér vonal osztja két ellentétes sávra: az egyikben csak jönni, a másikon pedig csak elmenni lehet a faluból. Fiatalok, ők középen ballagnak elfelé, s ez benne a szabálytalan, mert csaknem az egész utat elfogják, mintha dacolnának a megrögzött, gubancos szokásokkal. Csak egymást érzik, s más-más dologról beszélnek. Elszántak, azaz a férfi még bizonytalankodik:

– Ha jön az autó, átlépsz az én felemre? Vagy . . .

A nő fölényesen dalolja:

– Ha a te feleden jön!

Száll az ének trillaszárnyon, hintázik az örök kézfogás a szaggatott vonal fölött, béklyót, hurkot messze hagyva.

– Abba belehalunk!

– És? . . . És? . . . – felel a dal.

– Hiszen éppen ezt akarják! Eltaposni, eltiporni bennünket!

– Nem jókor és nem jó helyen élünk, trallala . . .

– Cafatokra tép bennünket az örült autója!

– Lépj át te az én felemre . . . Hiszen van szemünk . . . Meglátjuk, ha jön . . .

– Ha te ott maradsz . . .

– Ahol te . . .

– Ott maradsz vagy nem?!

– Ideges vagy – leheli a nő, s az út közepén a férfira fonódik. Lenge ruhája csúszik a karcsú testén. Ő biztos a dolgában: új élet csak előrefelé van! Ölel, csókol és hív.

A férfi mérge elszáll, bütykös ökle tétova simítássá változik. De még duzzog magában:

– Merről jöhet az az átkozott?

– Ne törődj vele – csüng a nyakán a nő. – Mindegy. A gázolók mindig az út közepén hajtanak!

– És hagyjuk, hogy egyszerűen csak elgázoljanak bennünket?

– Vigyél. Így nem haladunk.

Ez a válasz betölti a szakadékot a férfiban. Egyenes felelet minden további tépelődésre. Úgy érzi, kismul benne minden, a sötétség a háta mögött marad, de azért valahogy mégis lefogja az útra a képzelet lebegését, egyetlen vékony szálon, mint papírsárkányt, féken tartva a teljes szabadulástól.

Nem kellene most az úton lődörögniük, semmi értelme. Ha egyelőre nem is jön semmilyen jármű, nem kellene ujjat húzni a sorssal, de ha már egyikük elindult valamerre, a másik másfelé nem mehet, mert akkor a kézfogásból elröppen a csöppnyi melegség, s marad az ököl, verekedni. És ezt a nő végképp nem akarja, ezért aranyozza a férfi arcát szerelemmel.

*

A férfi és a nő régen találkozott egymással először. Akkor nem is tudták, hogy összetalálkoztak, mert csak köszöntek egymásnak, tudomásul vették egymás létezését, aztán, mint két hajótörött az idegen szigeten, összekovácsolódtak. Ez akkor történt meg végképp, amikor közfeladatra szólították be őket. Füst volt a teremben. Ideges emberek egymás után szívták a cigarettát. Plakátokat írtak velük valamilyen jeles napra, s ők mérgelődtek a lehetetlen füst miatt. Voltaképpen nem is csak a füst ült a légtérben, hanem köd is. Szemet maró homály uralkodott el, amitől nem lehetett rendesen látni. Úgy letek egymásra, hogy egyformán zúgolódtak mindketten az elviselhetetlen helyzet miatt. Mi közük nekik egyáltalán ehhez az egész cécióhoz? Ahelyett, hogy a tanulókkal foglalkoznának az iskolában, itt körmölnék a falu első emberének valami hülye plakátokat, mint Kínában. De a helyi körülményeket már jól ismerték, a „ne szólj, szám . . .” törvényt, ezért képletesen a füstöt tették szóvá.

– Semmi az! – mondta akkor a falu első embere, a szövetkezet igazgatója.

– Így nem lehet alkotni! – lázadtak ők ketten, újoncok a helyi iskolában, mindenki megrökönyödésére.

– Nem? Hát, akkor csak dolgozzanak . . . csak dolgozgassanak . . . Elvégre megvan hozzá a diplomájuk!

– Ide ventilátor kellene . . .

– Hát igen. A fiatalok mindig meg akarják váltani a világot. Majd lecsillapodnak.

– Ez nem heveség kérdése. Itt nem lehet rendesen látni!

– Gyútsanak rá maguk is, meglátják, nem zavarja majd dús fantáziájukat a mások füstje. Még nem dohányoznak?

– Nem! – mondták egyszerre ők ketten, újoncok, s égő szemmel léptek ki a friss levegőre.

Ettől kezdve egymáshoz tartoztak.

*

Már fél éve tanígtattak a falu iskolájában. Kezdeti lázadozásaik a faluban uralkodó förtelmes struccpolitika miatt idővel borzongássá változott, s mindentől elzárkóztak. Főleg a vezető ember ordító hülyeségei előtt. Göregáboros „húzásain” nem tudtak nevetni, mint kollégáik, akik az alvajárásért jelentős kiváltságokat élveztek, s jól elváltak a szőrmentében simogatással. Csak ők ketten nem tudták elviselni az igazgató fölényes mosolyát, ha kértek tőle valamilyen támogatást, mert meglátták, hogy a hátuk mögött ökölbe szorított marokkal berántja rájuk a könyökét. Szegény volt a falu, félreesett mindentől. Népének egyedüli boldogulását a szövetkezet jelentette. A kasszakulus az igazgató kezében volt. Meg a megszeppent, maroknyi lakosság is.

– Emberek, ilyen hanyag hozzáállástól, ahogy maguk a szövetkezethez viszonyulnak, ne várjanak csodát! – szajkózta évtizedek óta a falugyűléseken, s a letaroltak örültek minden garasnak.

Ez volt a módszer a hatalomhoz. És ezt észrevenni nagy bűnnek számított. Az ilyeneket senki sem akarta ismerni, nehogy még kára származzon belőle.

Ők ketten gyorsan átláttak a szitán, de belefáradtak a szélmalomharcba, inkább egymás lakására jártak szóltanul, elégni egy-egy éjszakán. Ezt szabad volt. A falu csőre mindent kárált, de ez nem volt téma. Azt találták volna inkább furcsának, ha a két fiatal értelmiségi az idegenben, ennyi idő után nem hál együtt.

A férfi levert volt, a nő pedig szerelmes. Tűrtek, hallgattak. Egymásnak voltak, keserű gombóccal a torkukban, megalázottak, akik szóra sem érdemesek.

*

Éppen azt latolgatták, hogy tanév végén elmennek innen, hogy elfejelejšék, minek is jártak itt, amikor megérkezett a hír, hogy a falu igazi nagy szülöttje, a hírneves festőművész, tragikus hirtelenséggel, a fővárosban meghalt. Korábbi végakaratóban úgy rendelkezett, hogy szülőfalujában helyezték örök nyugalomra. A hírre fölbolydult a falu. Főleg a szövetkezet igazgatója kapkodott, rendelkezett és ordította:

– Tudják maguk, kik jöhetnek ide a temetésre? . . . Itt most nem lehet gatyázni! . . .

Aznap nem volt tanítás. A tanerő transzparenst festett, beszédet írt, az énekkar pedig gyakorolt.

– Most már végképp elmegyünk – mondta a nő hideg csókkal, s a férfi vacogott.

A mester hazaért. Koporsóban.

Rettentő eső, sáros, nyálkás idő volt a temetés napján. A nagy szervezés fuccsba ment. A feneketlen sárban az autók nem tudtak bekanyarodni a faluba, az eléjük küldött traktor pótkocsijára, a koporsó mellé pedig csak egy torzonborz, kopott művészféle volt hajlandó fölkapaszkodni. A többi kegyeletadó sorozatos kartárogatással igyekezett az eső elől a kocsiba húzódni.

– Csak egy jó kilométer . . . Nézzék, ott ni . . . Pad is van a pótkocsin . . . Mi így szokjuk . . .

De hiába rimázkodott a kalapos vezető személy, az ablaküvegek lassan fölcsúsztak, s a fekete autók a műúton szép lassan visszafordultak a város felé.

A faluközpontban ázott plakátokon keveredett a jelszavak festéke. A gyermekkórus egy kapualjból nyikorgott, amikor a csendesen berregő traktor pótkocsijáról négy konyult darutollas halálmadár áttemelte a koporsót a gyász kocsi, ahogy azt a fő szervező előzőleg elrendelte.

A lovak vizesek és nyugtalanok voltak. Riadoztak a zablájukat tartó kocsi esernyőjétől, s rángatták a koporsót. Szakadt az eső.

– Eh – mondta az igazgató. – Gyerünk! Majd kint . . . – és eldobta a cafattá ázott, gépelt búcsúbeszédet.

A sírásó kínlódását alig húszan nézték végig, mire az végül bólíntott, hogy elkészült a munkával.

Az eső közben csendesedett, csak a gomolyok rohantak alacsonyan, mint a sodrás.

A billegő gyász kocsiról a koporsót a sírgödör mellé tették utolsó búcsúzásra, közben a levegőben a gőzölgő lovak szagát lehetett érezni.

Mindenki hallgatott. Se rokon, se kántor, se pap, csak a szülőföld és megtérő fia. Szerény temetés, ahogy az elhunyt kívánta. A földik nem

mertek mozdulni, csak illedelmes pislogásuk jelezte a kegyelet percét. A vakító fehér szemfedő kilógó része beleakadt egy kóróba. A sírásó meg akarta igazítani, de mozdulata elakadt, mert mindkét keze csupa sár volt, s inkább a nadrágjához kente ujjait.

A hozzátartozó nélküli mester találkozott a szülőfölddel. Így akarta.

Az igazgató föltette fejére a kalapot, ami azt jelentette, hogy részéről a szertartás be van fejezve. Nincs itt kinek teketóriázni! . . .

A férfi torka elszorult. A koporsó mellé lépett, és beszélni kezdett a mesterhez, kissé rekedten, de folyamatosan, szépen, mint még soha. Az emberi méltóságot emlegette, az élet értelmét, az összetartást, az egymáshoz és a szülőföldhöz való ragaszkodást; a tudást, a haladást, a boldogulást, és hogy erre milyen kevés az idő, meg mindazt, ami a lelkét nyomta.

Hogy mit értettek meg a falubeliek, mit nem, azzal most nem törődött. Ahogy fölnezzett, látta, hogy a jelenlevők a gúnyájukat igazítják a szívük táján, mintha valamit rejtegetnének a szelíd lovak nagy, barna szemei előtt. Aztán emelgetni kezdték lábukat a sárból, s keresztet vetettek a koporsó előtt, mielőtt elhantolták volna.

Az igazgató arrább megvárta őket.

– Kivel akartok ti ujjat húzni? – sziszegte. – Tűnjetek el, minél előbb, annál jobb . . . De még az úton is vigyázzatok, nagyon vigyázzatok! . . . – Ezzel a kalapját erősen a szemére húzta, és nagy léptekkel törtetett a sírok között. – Mecsoda pofa . . . Mecsoda gyalázat! . . . – fújta végig.

*

Ketten mennek az úton. Szívük ad kézfogásukba egy kis melegséget. Köztük szagatott, majd telt vonal. Mögöttük messze a falu némasága. A kalapos vezetőre gondolnak, de hátulról nem jön senki.

Egyszerre a férfi belevág a levegőbe:

– Én visszamegyek!

A nő nézi a telt vonalat, sóhajt, majd a fehér csíkon egyensúlyozva, messze a férfi után, ő is megindul vissza a falu felé.

CSÚROGON SZÜLETTEM

Önéletrás, II. rész

MELLÁR LAJOS

A háborúnak vége lett, és a háromszázezres hadifogolytömeget kezdték hazaszállítani. Végre apámat is marhaszállító vagonba rakták. Azt mondta, nem hiszi, hogy ágyastul több lett volna negyven kilogrammnál.

Lélekben már a családjánál volt, mindent elviselt, csak hogy boldogan hazaérjen a családjához. Amikor a foglyokkal teli kompozíció megérkezett a budapesti pályaudvarra, harci dalokkal és lelkesítő beszédekkel fogadták őket. Jelentkezzenek harcra, mert a románokat ki kell verni Budapestről. Ennél a jelenetnél többre nem emlékezett. Miután valamennyire magához tért, nem tudta, hol van. Ágyban feküdt egy nagy teremben, ahol sok ágy volt. Megkérdezte a mellette fekvőt: – Hol vagyunk? – A másvilágon – azt felelte. Apám ebbe nem nyugodott bele, és megkérdezte a másik mellette levőt, mióta van itt? – Negyvennégyezer esztendeje – mondta a másik. Apám még mindig nem volt megelégedve a válaszzal, egy harmadik ágyban fekvőt megkérdezett, ki az a fehér szakállú öregúr? – Az itt az öreg Isten, nélküle semmi nem történik – felelte a harmadik megkérdezett. Ezek után azt gondolta, hogy tényleg a másvilágon van. Nem tudta, hogy tulajdonképpen a lipótmezői gyógyintézetbe került. Az ápolót vagy orvost, aki vele foglalkozott, megkérte, tegye lehetővé, hogy az Istennel beszéljen. Ők nem mondtak ellent, hiszen tudták, milyen beteggel van dolguk, de kijárták, hogy apámnak sikerüljön az öreg Istennel beszélnie. Úgy gondolom, kevés embernek adatott meg, hogy Istennel elbeszélgessen.

Ahogy múlt az idő, apám agya fokozatosan tisztábban működött. Eleinte a nevét, a családi állapotát is tévesen diktálta be. Amikor már fizikailag és szellemileg rendbe jött, hazaengedték. Megvolt a nagy öröm,

édesapám hazaérkezett. Már hatéves lehettem. Nem voltunk többé osztrák–magyar állampolgárok, hanem a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság alattvalói.

A háború után nem volt könnyű az életet újrakezdeni. A bérbbe vett föld megmunkálásához lovak és egyéb kellékek is kellettek, ezeket kellett vásárolni, vagy valakivel összefogni és közösen csinálni a munkát. Kurányi öregapám ötvenhat éves korában meghalt, halála után anyám három hold földet örökölt, apám szintén három holdat kapott az édesanyjától, így már betermett a hat holdon és a bérbbe vett földön a megélhetésre való gabona.

Apám ikertestvére, András, a borbélyszakmát tanulta ki Óbecsén, és ott dolgozott mint borbélysegéd nősüléséig. Nőül vette Drégeli Rozáliát, akiről azt állították, hogy nagyon hasonlít édesanyámra. Az ikreknek még az ízlésük is hasonló volt. András bátyám házasságkötése után borbélyműhelyt nyitott Csúrogon. Négy gyereknek volt már az apja, amikor őt is elvitték katonának. A felesége, Rozika ángyikánk és a család úgy tudta, hogy Oroszországba ment, de nem tudták róla, hogy él-e vagy sem. Az orosz fronton fogságba esett, és a Távolszele, Vlagyivosztokba vitték. A fogolytáborban olyan borzalmas állapotok uralkodtak, amit egy nemesebb lelkületű ember nem tudott elviselni. A részletekről külön könyvet lehetne írni.

András bátyám – úgy hívtuk – úgy mesélte, hogy napokig nem tudott aludni, az agya hihetetlenül működött, képes lett volna egy időben több emberrel más-más témáról tárgyalni vagy felelni. Végül is idegösszeroppanást szenvedett. Ő is idegyógyintézetbe került kezelésre. (Dehogy is kezelték, csak ott tartották még borzalmasabb körülmények között.) Vlagyivosztokból hazafelé Harbin, Csita, a transzszibériai vasúton tértek vissza Moszkváig. Egy ideig ott tartózkodtak. Hallgatta Lenin beszédét, és sokat látott, ami abban az időben Oroszországban történt, majd onnan végre hazaért Csúrogra a családjához. András bátyám később érkezett haza a hadifogságból, mint apám.

Nálunk odahaza nagy sürgés-forgás volt. Szülükénk eljött előre bejelenteni, hogy nemsokára megérkezik hozzánk édesapánk ikertestvére, András. Nővéremmel, Ilonkával, nagyon lestük, mikor látjuk meg az ablak előtt. Végre egyszer csak láttunk valakit az ablak előtt elhaladni hosszú katonaköpenyben. Szülükém hangosan mondta: – Ő az. Bejött a szobába, ahol mindnyájan vártuk. Nem emlékszem, hogyan üdvözölte nagy örömeben a család, csak azt tudom, apám melléült a banyakemence mellett levő padra. Némán ültek, nem beszéltek, nem kérdeztek, és

nem feleltek. Láttam, hol az egyik, hol a másik letörli könnyeit. Boldogok voltak, a háborúnak vége, élnek, és itt ülnek egymás mellett. Ezekben a percekben mit lehetett ennél többet mondani?

Apám és ikertestvére, András bátyám nagyon ragaszkodtak egymáshoz, csodálatosan hasonlítottak egymásra, de nemcsak fizikailag, hanem lelkileg is. Ha együtt voltak, szinte egymás gondolatát olvasták, akkor is, amikor nem szóltak egymáshoz. Mindketten nagyon szellemes, jó kedélyű emberek voltak, nagyon szerették a vicceket és a humort. Gondjaikat, bajaikat nem teregették ki, hanem magukba zárták. Apám csak három osztály elemi iskolát járt. Szép kézírása volt, jól tudott számolni. Nagyon szeretett olvasni. Olvasott Tolsztojt, Zilahyt, de Gárdonyit, Jókait, Petőfit, Arany Jánost és sok más is. Ünnepkor és vasárnaponként eljárt a délelőtti szentmisére, és végighallgatta a pap szentbeszédét, a prédikációt. Mise után kis csoportokban a placcon elbeszélgettek, vagy betértek valahová egy kis üdítőre. A vasárnapi ebédnél elmondta, mit prédikált a pap. Nagyon szerette, ha a pap példabeszédeket mondott, például Józsefről, akit a testvérek eladtak, a tékozló fiúról, az elveszett bárányról, vagyis az olyan szentbeszédeket szerette hallgatni, melyekből okulni lehetett.

Úgy emlékszem gyerekkoromra, hogy nem a lovak érdekeltek, hanem a gőzgép, mint ahogy ma is sok kisgyerek ismeri az autók típusát. Képes voltam órák hosszat nézni a gőzgép működését. A kerekek nyomáról tudtam, melyik gőzgép haladt el. A nyomok után mentem, és megtaláltam a kedvenc cséplőgépet. Ha rólam volt szó a társaságban, apám így jellemezett: Már a harmadik pár lovat hajtom, de a fiam még nem volt az istállóban megnézni őket. Többször mondta anyámnak, hogy nem tudja, mi lesz ebből a gyerekből, ez nem úgy viselkedik, mint a többi gyerek. Anyám nyugtatta: Látod, mennyire szereti a gépeket, géplakatosnak adjuk, és minden rendben lesz.

Az utcabeli gyerekekkel eső után, amikor az utcán jó sarat lehetett találni, tópáztunk (sárágyúkat csináltunk), és a földhöz csaptuk. Akinék a sárágyúján nagyobb lyuk keletkezett, az győzött, a többieknek ušurt (vámot) kellett fizetniük, annyi sarat adniuk, hogy a keletkezett nyílást befedje. Amikor a tópázást meguntuk, akkor a sárból valamilyen tárgyat csináltunk. Én akkor még nem tudtam, nem is hallottam, hogy létezik szobrászat. Sárból megformáltam a szomszéd bácsit kalappal a fején, rá lehetett ismerni. Egy szerb néni meglátta, keresztet vetett, és azt mondta rám, hogy „nečist”, nem tiszta. Ha papírsárkányt csináltunk, tudni kellett a „kantart” beállítani, mert attól függött, hogy milyen magasra lehet

ereszteni. A faluból több gyerek hozzám jött, hogy rendbe hozzam a sárkányát.

Hallottam, hogy létezik kötélpálya-vasút, mely a levegőben kifeszített drótkötélen csúngve szállítja a szenet, követ, akár embereket is. Addig törtém a fejem, hogy végül megcsináltam a kötélpályát kicsiben, és az udvar falán átvezettem a szomszéd gyerekekhez, ezen szállítottuk egymáshoz az elképzelt árut. Azon is elgondolkodtam, hogy a vonat a sínekről hogyan megy át a másik sínparra. Hallottam, hogy a vonatot kézi váltóval átirányítják a másik sínparra. Addig kísérleteztem, próbálgattam, míg végül rájöttem, hogyan működik a váltó.

Apám nagynénje, Ágnes néni, aki átellenben lakott velünk, nemcsak mosni járt a csúrogi orvosokhoz, hanem minden ősszel eljárt Petrócre komlót szedni. Akkoriban Csúrogon sok embert elfogott a komlóláz, gyors meggazdagodást remélve komlót telepítettek. Ez komoly befektetéssel járt, sokan kölcsönt vettek föl; jött a gazdasági krízis, és sokan belebuktak. Ágnes néném nem járt többé Petrócre komlót szedni, hanem Csúrogra. Ágnes néném, amikor hazaért a komlószedésből, sok spárgát hozott magával. Én is szerettem volna spárgához jutni, nagy szükségem volt rá a sárkányeregetéshez. Mivel a komlószedés nem nehéz munka, Ágnes néném elcsalt, menjek vele komlót szedni, és hozhatok spárgát, amennyit csak akarok. Elmentem, és egész nap szedtem a komlót. Nem sokat tudtam megszedni, kevés pénzt kaptam a munkámért, pedig nagyon igyekeztem. Nem bántam meg, mert sok spárgát hoztam haza, még a többi gyerekeknek is jutott belőle. A komlószedés után napokig kesernyés volt a kezem. A komlót a magasan kifeszített drótig spárgán futtatják föl, de komlószedés után a spárgára nincs többé szükség. Azon elmélkedtem, hogyan kötözik föl a rengeteg spárgát a magasan kifeszített dróthoz létra nélkül? A spárgát fent meg kell kötni, elvágni és a következő kötést elvégezni. Ennek a kötözőkészüléknek is megfejtem a titkát, és megcsináltam.

Apám többször elvezetett a Katolikus Körbe, ott sakkoztak, fülhallgatóval ott hallottam először a *János vitéz* színdarabot, a budapesti rádió közvetítette. A sakkfigurák annyira megtetszettek, hogy odahaza a finom éles bicskámmal az egész sakkgarnitúrát kifaragtam.

A Gyöngyszigeten apám telepített fél hold szőlőt, de sok gondot okoztak a seregélyek, mert a szőlőt megdézsmálták. Készítettem egy széllel hajtott kolompot. A kolomp mindig a szél irányába fordította a vitorláját, a szél erejétől függően lassabban vagy gyorsabban kolompolt, így a seregélyeket elriasztotta.

Volt valami, ami már egész fiatal gyerekkorom óta nyugtalanította a fantáziámat, az üvegbe tett, fából faragott Krisztus keresztre feszítve. A feszület a négylábú kereszttartóban alulról beékelve. A kereszttartón betűzdelve a viharlámpa, a kalapács, a harapófogó, a létra, a söprű, ez mind fából kifaragva, és az üvegben összeállítva. Az üveg nyílása egy fadugóval volt elzárva, a dugó alja az üvegben faékkal beékelve. Az üveg nyílásához nem lehet semmivel hozzáférközni, mert a fadugónak a teteje nagyobb volt az üveg nyílásánál. Ezt az üvegbe rakott feszületet szinte naponta láttam, emlékezetem óta megboldogult Mellár öregapám hűgánál, Ágnes néninél. Az üveget, melyet mindig csodálattal néztem és tanulmányoztam, Ágnes néni férje, Szabolcsi sógor hozta haza a háborúból, egy katonabarátjától kapta. Nem akartam elhinni, hogy mágikussággal, varázslattal került a feszület az üvegbe, addig néztem, tanulmányozgattam, hogy végre tizenkét éves koromban megcsináltam. Aki látta, megcsodálta. Senkinek sem árultam el, hogyan csináltam. Hogy minél titokzatosabb legyen, azt mondtam, mindig csak pénteken éjjélkor dolgoztam rajta.

Ilonka nővéremmel Ágnes nénit Ágnyis néninek hívtuk, a lelkemben így szeretek rá emlékezni. Jó alakú, magas, egyenes testtartású barna nő volt, szorgalmas, szerény, komoly gondolkodású, és segítőkész, rokonszerető asszony. Ha a Görbe utcán meghallotta a szent énekeket éneklő koldust, ebéddel is megkínálta. Apámat saját gyerekének tekintette. A háború alatt anyámnak nagy támasza volt mindenben. Nagyon szerettem Anti fiával társalogni, habár nálam egy évvel idősebb volt. Anti apám első unokaöccse volt. Ágnyis néninél a szobában tornyos ágyak voltak, azt hiszem, nyoszolyának nevezték. Az ágy egyik vége magasabb és díszesebb volt. A szépen kidolgozott díszes párnákat a nyoszolyavégekre helyezett deszkás keretre rakták. A keret és a szalmazsák között üresség volt, azt mi, gyerekek kucurának hívtuk. Antival többször ott bújtunk el. A falakon a szentképeken és más családi képeken kívül volt a szép kerettel ellátott üveg alatti szöveg, sötét alapon színes ezüsthóliával kiírt szöveg, virágos ornamentikával:

HÁZI ÁLDÁS

*Hol hit, ott szeretet,
Hol szeretet, ott béke,
Hol béke, ott áldás,
Hol áldás, ott Isten,
Hol Isten, ott szükség nincsen.*

Ágnyis néném vallásos volt, többször elment az Újvidék melletti tekijai búcsúra. Egyébként rendszeresen járt templomba. Ágnyis nénémről még csak annyit, Mária lánya férjhez ment, Sándor fia béres volt egy gazdag szerb családnál, a Gyurka fia cipészetet tanult, de korán meghalt tetanuszban, úgy mondták, farkasgörcsben. Ágnyis néném legfiatalabb fiával, Antival voltam legtöbbször kisgyerek koromban.

Az elemi iskola első osztályába 1921-ben írtak be szüleim hétéves koromban. Csúrogon a magyaroknak két első osztályos tagozata volt, mert egybe nem fértek el. A második osztály szintén két tagozatból állt. A harmadik és negyedik osztályból már csak egy-egy tagozat volt.

Az első osztályt Zsóter tanító néni tanította. Anyám azt mondta, hogy az első osztályt ő is Zsóter tanító néninél fejezte be. Az elemi iskola második osztályát Kovács Dezső tanító, Kovács János csúrogi búzakereskedő öccse, az öreg Sárközi kántor veje tanította. A harmadik osztályt Zsóter József tanítónál fejeztem be. Zsóter tanító úrhoz nagyon szerettem járni. Igazi néptanító volt. Az első osztályban megtanultam a magyar ábécét, tízig számolni és olvasni, a másodikban százig számolni és a cirill betűket, a harmadikban már ötszázig kellett tudni számolni, folyékonyan olvasni. A Zsóter tanító urat azért szerettem, mert a kötelező iskolai programon kívül olvastatott velünk érdekes magyar olvasmányokat, volt, mikor a napisajtóból olvastatott valamit, amit jó volt tudni. Felváltva olvastunk, de utóbb sokan szépen belejöttek az olvasásba. Olvastuk Arany János *Toldiját*, Petőfi Sándor *János vitézét*; versenyeztünk, ki fogja szebben elszavalni valamelyik versét. A tanító úr sokat mesélt a magyar történelemből, Árpád fejedelemről, Hunyadi Jánosról, az igazságos Mátyás királyról, Kinizsi Pálról, Botondról, és még sok mindenről, ami minket, gyerekeket érdekelt.

A magyarság körében volt olyan vélemény, ha a gyerek megtanult magyarul írni-olvasni, a kialakult helyzetben az érvényesüléshez jobb, ha a negyedik osztályt szerb tagozatban járja. Velem és több magyar gyerekkel ez történt. Tudtam akkor is, hogy ezt sokan nem helyeselték.

Az első világháború után nagy volt a szegénység, nehéz volt munkához jutni. Szüleim úgy gondolták, talán jobb lesz, ha szerb iskolában folytatom a tanulást. Mi nem hagytuk el hazánkat, a hazánk hagyott el minket, így lett belőlünk határon túli magyar, és nekünk kötelességünk mindent megtenni, hogy magyarok maradjunk.

A negyedik osztályt a szerb iskolában ketten fejeztük be kitűnő eredménnyel, Katanić Joco és én. Katanić később ledoktorált, orvos lett, és Újvidéken a biztosítóintézetben a nyugdíjaztató-bizottság elnöke. Mindig jó barátságban voltam vele haláláig.

(Folytatjuk)

AZ ÉSZAKI FAL (VI.)

Regény

DRAGAN VELIKIĆ

18.

Két héttel karácsony után James Joyce, a pólai Berlitz-iskola fiatal tanára, tanítványának, Hans Koppeans hadnagy ajánlásával, ellátogatott a verudai Tengerész-kórházba. A vegyszerek meg a lizol mindent átható szaga már a kórházi folyosón nyugtalansággal töltötte el a pácienszt, aki azon a reggelen, miközben a várból elnézegette a kikötőt meg a várost környező lankákat, elhatározta, hogy amint megenyhül az idő, Nórával egyszer kirándulnak majd ahhoz a magányos házhoz, a Galambdúchoz, ahogyan a vaporetto fedélzetén magában elkeresztelte.

Doktor Kozlović várótermében figyelmesen tanulmányozta a falon kifüggesztett rajzokat, a fogorvosi fúrógép, a lábhajtásos pedál meg a hozzá tartozó szíjáltétel ábráit, s lépésről lépésre el tudta képzelni a szerkezet metamorfózisait, e szerkentyűét, amely ugyanakkora szorongást keltett benne, akár a guillotine.

A rendelő ajtajában megjelent egy ötven év körüli, fehér köpenyes, pohos férfi, sűrű bajusszal a rezes, nagy krumpliorra alatt. Szívélyesen betessékelte a tanár urat a rendelőbe.

Amikor beült az öblös fogászsékbe, a fiatalember behunyta szemét, és azonnal megkísérelte elhessegetni magától a fájdalmat, amely majd minden bizonnyal beléje nyilall, amint dr. Kozlović lába megnyomja a pedált, a szíjáltétel pedig átviszi a mozdulatot a szerkezet fejrészébe, melyben félelmetes tű villogott.

Kozlović doktor nem rejtette véka alá meglepetését új páciense fogzatának tragikus állapota miatt, és hosszan tartó kezelést ajánlott. Természetesen két fogat kénytelenek lesznek kihúzni, az egyiket mindjárt, a másikat pedig ha majd legközelebb találkoznak. Ezt követően dr. Kozlović eltűnt a paraván mögött. A fiatalember, lehunyt szemmel,

gondolatban egy könyvet lapozott, azt, amelyet előző nap a Tengerész-kórház könyvtárában talált. A szigorú könyvtári házirend szerint csakis katonatisztek vehettek ki könyvet, így aztán a Berlitz-iskola tanára, Hans Koppeans ajánlása ellenére is, kénytelen volt beérni azzal, hogy a könyveket a könyvtáros szobájának széles asztalánál forgassa.

James kiválasztott néhány címet a katalogusból, köztük egy latin nyelvűt is, majd megkérte a könyvtárost, engedje meg, hogy szétnézzen a raktárban. Az öreg hivatalnok felvillanyozódott, amikor a fiatalember, archaikus olaszságával, közölte vele, hogy Dublinból jött. A Trinity College könyvtárának említésére a könyvtáros cinkosan rámosolygott, majd egy csigalépcsőn fölvezette a raktárba. Közös erővel bukkantak rá Antonio de Vill művének ritkaságszámba menő példányára. De Vill építette a pólai várat, James ezeknek a falaknak a tövéből fürkészte a kikötő és a várost környező lankák képét.

Mario Kozlović professzortól éppen azokban a napokban hallott először De Vill építőmesterről és különös sorsáról.

S miközben dr. Eduardo Kozlović, Mario professzor testvéröccse, a műszereivel csörömpölve matatott valamit a paraván mögött, a fiatalember páni félelemmel igyekezett kitérni az acélfogó várható, fémes érintése elől. Sorra felidézte magában a legkülönösebb, izgalmas helyzeteket, hogy aztán, egy pillanatban, Antonio de Vill szövegénél megállapodjon, annál a kitételnél, amelyben az építész, a tizenhetedik századi, maláriásújtotta Póla foglyaként fájdalmasan nyugszik bele minden dolgok mulandóságába ezen a földön. Halkan, miként a zsolozsma, sustorogtak elő a mondatok a székből ülő páciens ragyogó memóriájából, aki ebben a pillanatban észre sem veszi, hogy dr. Kozlović már mellette áll.

Sic est vicissitudo rerum, quicquid sublunare suam habet revolutionem. Quod incipit cessat, nulla forma semper durabilis, materia sola aeternum substat.

Amikor meghallotta dr. Kozlović mélyszuszogását, a páciens kinyitotta a szemét. Erős, húsos kezében a megvillanó acélfogóval a fogorvos vörös arca hajolt fölébe.

Akkor hát megismétlem, szólt mosollyal az arcán dr. Kozlović, akinek a családneve csalhatatlan jele volt szláv származásának. – Íme, miként változik minden. Ami csak létezik az ég sátora alatt, minden körpályán mozog. Aminek kezdete, annak vége is van, egyetlen forma sem tarthat örökké, egyedül az anyag az, amely örök időig dacol.

Bravó, bravó, mondta a páciens, s az orvos tenyerének könnyed érintésére az állán, máris felkészülve a fájdalomra, kinyitotta a száját.

Doktor Kozlović ekkor James orrához tartott egy fémmaszkot, melynek felső nyílásába étterrel átítatott gézt helyezett. A maszk alatt a páciens gyorsan elkábult, az állkapcsában érzett nyilallás pedig, amivel a foghúzás járt, igazán csak egy röpké pillanatig tartott. Amikor kinyitotta szemét, James elhomályosult tekintete a fogó erős szorításának engedelmeskedő, véres fogra esett.

Nagyot koppanva adott hangot magáról a porcelánedény fenekén.

Az örök anyag, mondta fellengzősen dr. Eduardo Kozlović. – Bárhol végzi is, ez a fog túléli a könyveket a bátyám könyvtárából.

A fiatalember tágított egyet verejtékcساتokos inggallérján, és tenyerével végigsimított homlokán. Kozlović doktor fehér tampont illesztett a friss sebre.

Amikor kilépett a rendelőből, a fiatalember végigsietett a folyosón és megkönnyebbülten köszöntötte a borús januári égről szűrődő napsugarat. A kórház udvarában egy pillanatra megtorpant, majd fájó sebével nem törődve fürge léptekkel nekilendült a Tengerész park felé vezető kapaszkodónak. Ámbár megígérte dr. Kozlovićnak, hogy a lehetséges fertőzést elkerülendő, aznap nem eszik, a fiatalember tudta, hogy az adott szó nem vonatkozik egynéhány pohár jóféle malvaziára is valamelyik pólai vendéglőben, ahol már törzsvendégnek számított.

Egy kis vért is lenyelve közben, csettintett nyelvvel, s meggyorsította lépteit a bulváron. Elhatározta, hogy az első poharat a Marine Casinóval szemben levő vendéglőben hajtja föl.

19.

Éjfélre járt már, amikor James Joyce, a Berlitz-iskola tanára kilépett a Campo Marzio utcai csapszékéből, és ingatag lábakon megindult a Via Medolino-beli lakása felé. Megállt a járdán, s enyhén tántorogva hosszan elnézett az Aranykapu irányába.

Előre, vén jezsuita, biztatta magát fennhangon, amivel egy pillanatra magára vonta egy kései járókelő figyelmét.

Valahonnan a sötétből kúvik szólalt.

Athene noctua, állapította meg hangosan James, s rövidlátó szemével az egyik udvar sötétjébe fürkészett.

James emlékezetének éjszakájából ekkor kibukkant Patricknak, a Trinity öreg biológusának hangja. Strix aluco, az éjszakai vadász, egész

raktárat rejteget bendőjében még amikor kiadja is magából az aznapi okádékát . . .

Ó, igen, ez az ő hangja, motyogta James. – Az öreg Patrick és a ragadozó megemésztetlen kosztja Pólában. Bennem meg, eh, egész archeológia van bennem, folytatta James emeltebb hangon, s annak a falnak az irányába legyintett, amerről a kuvik huhogása hallatszott. – Te, dögevő madár, urnák őrzője, minden szablyák és tükrök védnöke. Athene noctua. Mindenki magában hordja a maga abszintba áztatott gyomortartalmát, a mosatlan ágynemű áporodottságát, a szerelmi görcsben összeragadt combtöket. Ó, ha egyetlen glissandóban kiadhatnám magamból mindazokat a szekrényeket és ágytákolmányokat, amelyeket eddig felsorakoztattam életemben!

A Campo Marzio utca végében odalátszott a Sergius diadalív meg a Berlitz-iskola sárgás homlokzata. James más irányba fordult, és átvágott a Piazza Verdin. A halántéka táján kellemes lüktetést érzett, amikor pedig Nóra puha testére, telt idomaira gondolt, eláradt benne a vágy. Úgy közelítette meg a házat, akár a lopakodó vad, időnként fürkészve körülnézett a néptelen utcán, majd a falépcsőn nesztelenül felment az emeletre. Viszont zajosan nyitott be a lakásba. Tréfás megjegyzést téve, Francesco Bruni kiszólt a konyhából. James elmormolt egypár olasz archaizmust, amiket Bruni nem kedvelt. A hang a konyhából emlékeztette, hogy másnap rajta a sor, hogy angolórákat adjon ellenszolgálatul Bruni olasz nyelvleckéiért. James nem felelt. Szó nélkül benyitott a csöppnyi előszobába, és átment a saját lakrészébe.

Nulla forma semper durabilis, jelentette ki ünnepélyesen kedvesének.

Majd leengedve hangját, megismételte a mondatot, ezúttal angolul. – Egyetlen forma sem örök életű.

Ah, Jim, megint virágos kedvedben vagy, szólt Nóra.

James körbeforgott a szobában abbéli igyekezetében, hogy kibújjon a nehéz téli felöltőből. A gyér megvilágításban vérnyomok látszottak az ajkán. Nóra sietve hozzálépett, s ujjával megérintette a pirosuló vércsíkot.

Mától könnyebb vagyok egy foggal, mondta James. – Négy nap múlva pedig még egytől megszabadítanak. Az anyag körforgása. Ezzel szemben a fejemben egyre csak szaporodnak a szavak, és én mind nehezebb vagyok. A fogakért kárpótolnak majd a szavak. Athene noctua. Az okádék archeológiája egy ügyes kis gombócba préselve.

Jobb karját előre lendítve valami jelet írt le a levegőben, majd a fotelba roskadt. Nóra nekiállt, hogy levetkőztesse. James akadozó nyelvvel, De Villt, az erődöt és a könyvtári pincéket emlegette, azután pedig, úgy,

ahogyan volt, félig levetkőzve, felpattant, és kiment a konyhába egy flaskó borért.

Ez volt az a pillanat, amikor James tudata azokba a magasságokba lendült, ahol már elképzeléseinek megtestesüléseivel találkozott. Ilyen lelkiállapotban kiejtett mondatait Nóra később annak a könyvnek a kéziratában ismerte fel, amelyet James azon a télen írt.

Tanítás után feljárt a várba, a citadella bástyáin sétálgatott, és elnézte a kikötő meg a külvárosi házak látképét. Az erőd fenségesen magasodott a város fölé, úgyhogy James, a múltjának minden egyes pontját becsérkészhette tekintetével. Amidőn pedig egy este a Népkörben Antonio de Vill francia mérnökről, a pólai vár építőjéről hallott, Kozlović professzor mesélt neki róla, akkor elhatározta, hogy a nyomába szegődik ennek az építőművésznek.

Antonio, a gall vitéz, tökéleteset akart alkotni, itt, ebben a lyukban, magyarázta kedvesének, akadozva, azon az estén a kapatos James. – De hát aztán letett a forma tökélyéről, és rejtélyes körülmények között elhagyta Pólát. Pestis pusztított akkor a városban.

A szeméhez emelte a poharat, úgy, mintha keresne valamit az aranyló nedűben, azután pedig lassan kortyintott egyet-kettőt.

Mielőtt Triesztbe megyünk, feltétlenül felkeressük a Galambdúcot. Onnan szeretném látni a várost és De Vill erődítményét. Azt a formát pedig, melyet megálmodtam, itt nem fogom megalkotni. No de azért megjavíttatom a fogaimat.

Jim, fáradt vagy, sepegte Nóra, s egy gyengéd karmozdulattal megkísérelte feltámogatni a fotelból. A férfi, nem véve tudomást róla, a szájához emelte a poharat.

Írok Stanislasnak . . . megírom, hadd tudja, hogy itt is van egy Galambdúc. Hanem ki alakítja majd a vén onanistát a Dodder partjáról? Melyik megátalkodott jezsuita?

James feltápaszkodott, és az ágyhoz lépett. Levetette a nadrágját, a székre dobta, majd elnyújtózott az ágyban. Fáradt teste máris áthajózott az álom birodalmába még mielőtt Nóra eloltotta a lámpát és behúzta a függönyt mindhárom ablakon. S álmában még egyszer megjelent előtte az építőmester arca előkelően szép vonásaival, muskétás szakállával és vállát verdeső, fodros hajával. Mereven farkasszemet nézett Jamesszel, majd rövid, lakkozott pálcájával a csillag alakú erődítmény makettjére mutatott. A vár bevehetetlen lesz, ha majd a falai egyszer, valamikor, körülfontják, és koronaként megülik a várost uraló hegytetőt.

De hát Antonio uram, mért távozott időnap előtt, kérdezte a fiatalember álmában. – Mért nem fejezte be művét?

Antonio elmosolyodott, sötét szeme tűzben égett. Hosszúkás arcával közelebb hajolt, s úgy tűnt, a gravure talapzata meglibben egy ki tudja, honnan érkező fuvallattól.

A várak csak addig bevehetetlenek, amíg épülnek, szólt Antonio. – Hogy milyen magasak a falak, azt majd azok mondják meg, akik utánunk jönnek. Amidőn pedig a függőőn elnyugodik, és a zászló kibomlik a vár fokán, addigra beérik a hozzá való ágyúgolyóbis is. Ezért kellett elmennem.

Hát a tervrajzok, azokat miért vitte magával, kérdezősködött makacsul a fiatalember.

Azért, hogy senki se fejezhesse be művemet, felelte Antonio. – Ön olyan fiatal még, de eljön az az idő, amikor megéri, hogy egyedül a befejezetlen mű nyújt biztonságot. Most pedig, béke veled, építőmes-terem.

Antonio arca lassan eltávolodott, majd a kialvó gyertya sercenésével el is tűnt a gravure-ről.

20.

Boris nagybátyjának lakása a huszadik kerületben, közvetlenül a Leopoldstadtnak nevezett negyed határán volt, ahová szépen odalát-szott a Práter óriáskereke.

Olga a megbeszélt vasárnap délelőtt, az Andrejjal elköltött reggeli után, az ötös villamossal indult útnak, hogy meglátogassa Borist. Félórás-villamosozás után – fülledt, borús reggel volt, a nap már csak déltájban sütött ki –, Olga az Am Tabor utcában leszállt, s azután könnyűszerrel megtalálta a házat, amelyben Boris lakott. Felgyalogolt az ötödik eme-letre, aztán körfolyosón jutott el a század eleji épület belső szárnyának legvégebe.

A csengőszót nyomban léptek követték. Az ajtókeretben megjelent Boris, s a balkonon át a saját lakrészébe kalauzolta Olgát. Egy tágas szobába, amely széles teraszra nyílt.

Amikor olajjal festek, az előszobában alszom, mondta Boris. – Nyáron ez nem ügy, de télen olyan kótyagos vagyok tőle, mint aki befüvezett.

A kávé t majd a teraszon isszuk meg, ajánlotta Boris és a balkonon átment a bácsikája lakásrészébe.

Olga figyelmesen megszemlélte a falak mentén sorakozó vásznakat. A vastagon megfestett, leginkább barnáslila, sötét háttér valósággal

elnyelte rajtuk a kísértetiesen zöld aurával szegélyezett tárgyakat. Az egyik vásznon egy régimódi fedeles vödör körvonalait ismerte fel, azután egy konyhai mozsarat, egy dülöngélő fogast, kalapokkal, melyek madár-rajként telepsznek meg a stilizált koronán. Olga úgy érezte, ezek a tárgyak lélegzenek, vagy hát az a sötét háttér emelkedett és süllyedt, miként a teste valamiféle szunnyadozó hullőnek?

A legutolsó festményen, mely a szoba sarkában állt, Olga a szülővárosának látképeire ismert: a székesegyház kupolájára, a Toplica körút földszintes házaira, Új-Belgrád kocka alakú épülettömbjeire, a Hadi-sziget tarajára, *A győztes* szobrára a Kalemegdanon. Mindezek a motívumok egy hatalmas akvárium torzítóan vastag üvege mögé voltak halmozva. Egyszer csak a légáramlat ott, Boris lakásának terasza felől mintha a belgrádi aszfalt szagával csiklandta volna meg érzékeny orrcimpáit. A zsíros alapozás mélyéből kibontakoztak a Központi Könyvtár túlsúfolt szobái. A keze, miként a hárfa húrjain, ereszkedett lefelé a katalóguscédulák éles szegélyei mentén. Úgy érezte, hogy bármelyik címszót le tudná hívni, hogy ezekből a fehér kartonlapokból az ő jövője is kiolvasható. Amióta elhagyta Belgrádot, Olga, gondolatban, a hosszúkás katalógusdobozokba rakta le elmúltatott napjait. A színcsere, a város új játéktere akkora időbeli távolságot teremtett, mintha már egy egész esztendő választotta volna el attól a júniusi délutántól, amikor az Avala expressz horgonyt vetett a kelebiai vasútállomás álmos csendjében.

Olga megrettent attól a tengernyi szabad időtől, amelybe Bécsben belecsöppent. Már csak a mindennapos nyelvórák a judenplatzi iskolában, no, ez terelte vissza a hajózható mederbe. A németórán nem minden ironizálás nélkül fedezi fel a Matrosengasse szó jelentését, mármint hogy az Tengerész utca. Lakásának ablakából elnézi az elhagyott villamossíneket, a döglöttvágányt, amely ismeretlen sziget felé vezet. Olga, kendővel a nyakában, kalózként hajózik, ki tudja, kinek az életét élve. Az alapozás mélyében, amely sötét, mint maga az óceán, egy elsüllyedt város körvonalai derengenek.

A balkon felől lépések hallatszottak. Olga eltávolodott a képektől, s kilépett a teraszra. Boris tálcán feketekávéval szolgált fel. Letelepedtek a terasz korlátjához tolt, rozzant, vesszőfonatú karosszékekbe. A szürke égen homályosan derengett át a naptányér. Az asztalkán néhány könyv volt. Olga a kezébe vette az egyik hosszúkás, kemény kötésű könyvet.

Leonardo *Quadrofoliuma*, mondta magyarázólag Boris. – Belgrádból alig egypár könyvet hoztam magammal. Afrikába ennél is kevesebbet viszek, de Leonardo nélkül nem megyek sehová.

Boris kivette Olga kezéből a *Quadrofoliumot*. – Ez az én legjobb tankönyvem.

Hevesen belelapozott, majd amikor megtalálta, felolvasta a keresett helyet.

Ha a Nap keleten van, te pediglen nyugat felé nézel, minden megvilágított tárgyat árnyék nélkül fogsz látni, mert azt látod, amit a Nap is lát. Ha délidőben észak felé fordulsz, minden idomot árnyékkal és fénnel övezve fogsz látni, mert azt látod, amit nem lát a Nap is. Ha pediglen a Nap járásának irányába fordulsz, valamennyi testidom a beárnyékkolt felét fogja megmutatni neked, mert azt a részt nem láthatja a Nap.

Ha a Nap keleten van, te pediglen nyugat felé nézel, ismételte meg gépiesen Olga – minden dolgot árnyék nélkül fogsz látni. Érdekes. No de mi van akkor, ha a Keletről Nyugatra vetődik az ember?

Olyankor mégiscsak felfedezi az árnyoldalakat, felelte Boris.

Tetszenek a képeid, mondta Olga. – Amit azon a legutolsó vásznon láttam, azok belgrádi motívumok?

Ennek a képemnek A víz alatti város címet adtam, s nem vagyok vele megelégedve. De hát a végső formáját úgyis egy másik képemen kapja meg, majd csak talán Afrikában.

Hallgattál művészettörténetet?

Nem sikerült a fölvételim az akadémián, mondta Boris. – Belgrádban azért kiállítottam egynéhányszor. De már csak itt, Bécsben kívántam meg újra a vásznat. A hétvégeken általában murálokon dolgozom, fogta tréfára a dolgot Boris.

Olga elnézte lány ívelésű, sovány arcát, amelyen még mindig kisfiús tűz égett. Boris hadarva beszélt, miközben pillanatokra meg-megtorpant, s ilyenkor, az éppen odaillő kifejezést keresve, lehunyta a szemét. Olga megsejtette, micsoda szenvedély lappang ebben a cingár testben.

Neked van egy hasonmásod, mondta Olga.

Hasonmásom? – lepődött meg Boris. – S ki volna az?

A kelebiai vasútállomás forgalmistája.

Boris elnevette magát. Hangjában elevenebben kelt életre Belgrád, mint Olga barátnőinek mindahány levelében. S amelyekre ő rendszeresen válaszolt is, nemegyszer olyannak írva le élete sorát, amilyenek igazában csak szerette volna. Azon a délelőttön, a Borisszal való beszélgetés közben ébredt rá a fiatalember gyötrő magányára. Huszonhat éves volt, amikor, bizony, a magány nehezen elviselhető, de amely magány, hitte Olga, ugyanakkor védőpajzsul is szolgál, biztos zálogául

annak, hogy a fiú egy napon megfesti azokat a képeket, amelyekről ma még csak álmodik.

Olga letette a kávéscsészét az asztalkára, majd felkelt, és a terasz korlátjához állva diszkréten nyújtózott egyet. A nap, végre, keresztültört a szürkéségen. A fiatalasszony körbepillantott a város tetői fölött a Práter óriásgyűrűje irányában.

Szeretném, ha ilyen kilátásunk lenne. A mi lakásunk a harmadik emeleten van, és az ablakaink egy kis utcácskára néznek, a Matrosengasséra, amely a Pannonia Szállónál torkollik a Gürtelbe. De a hajóutakhoz ez kevés.

Dolgozol valahol?

Olga vállat vont. – Németül tanulok. S nincs is semmi más tervem. Andrej bízik benne, hogy egypár év múlva, ha majd hivatalosan is elismerik a tudományát Ausztriában, jól fog keresni. Ami engem illet, rám hagyták, hogy – mint jövődöbéli gazdag nő – magammal törődjek.

Tegnap, még mielőtt beesteledett, végigsétáltam a Gumpendorferen, hogy megkeressem a Jégmadár utcát, folytatta Olga némi tünődés után. – Milyen pici és jelentéktelen sikátor, és mégis micsoda hangzatos neve van!

Szeretném megrajzolni a portrédat, mondta Boris. – Csak egy vázlatot, kezdetnek. Van kedved hozzá?

Természetesen, felelte Olga.

Negyedórával később Olga a vesszőfonatos székben ült, tekintetét a tetők felett a Práter lassan mozduló kerekére szegezve. A nap újra eltűnt a felhők mögött. A fülledtség még nyomasztóbban nehezedett a városra.

Olga egymáson átvetett lába, melyre ráfeszült a fehér vászonszoknya, ellenállhatatlanul vonzotta Boris tekintetét. A nő arcának hátterében egy magas épület tornyosuló sziklabércre emlékeztetett. Kifordítva az írónt, Boris homályosra árnyalta Olga szembogarat.

BORBÉLY János fordítása

(Folytatjuk)

HASONMÁS-NARRÁTOROK ÉS HASONMÁS-SZERKEZET

Ivo Andrić: Elátkozott udvar

CSÁNYI ERZSÉBET

A XX. századi szerb próza történeti-poétikai vázlatát nyújtva Aleksandar Jerkov két regényre hívja fel a figyelmet: Crnjanski *London regénye* és Andrić *Elátkozott udvar* című művére. Általuk, szerinte, egy különös poétikai és intertextuális gyűrű zárult össze. „Az 1954–1971-es évekre helyezve ez a két regény bekeretezi a háború utáni szerb próza narrátor-vizsgáló korszakát, a *London regényének* a bevezetője pedig előrevetíti a poétikai elbeszélés periódusát és felfedi annak bizonyos jegyeit” (A. Jerkov, 1991, 136.).

Az *Elátkozott udvar* letisztult andrići narrációja 1954-ben elindítja annak a két évtizedes kutatásnak a korszakát, melynek során a regényszövegek rákérdeztek magának az elbeszélésnek a mibenlétére és kikísérletezték az elbeszélő alakváltozatait. Az elbeszélő szubjektum ezekben a művekben legtöbbször elnyeri a főhős pozícióját és jellemzésnek, egyénítésnek vettetik alá.

A szöveg önreflexiója a megjelenített világba szervesül.

Majd csak az újabb korszak termeli ki a narrátor helyén a közreadó figuráját, s általa a metanarráció az elbeszélésen kívülre kerül, önállósul, a szöveg elrendezőjének, közreadójának a kritikai aspektusát érvényesíti. Ez már azonban az ún. poétikai korszak jellemzője, amelyet 1971-ben a *London regénye* nyit meg a szerb próza történetében.

Andrić híd-regényének metanarratív szempontú elemzésében (vö. Csányi E., 1992) kitűnt, hogy ennek az írói világnak a tengelyét az elbeszélés mint tevékenység és az elbeszélő mint személyiség problémája képezi –, nemcsak áttételesen, hanem közvetlenül, a tartalom kategóriájaként is. A történet elmondása során tematizálódik a beszélő és a hallgatók pozíciója, a beszéd-éhség és a beszédkényszer tünete, a metanarráció tehát explicit formákat teremt.

Az ún. archetipikus imagináció – miáltal Andrić neomitologikus prózáírása a viselkedés, a gondolkodás és a kifejezés állandósult, paradigmatis megnyilatkozásait hozza felszínre – szüntelen továbbképződésben alakítja ki a

párhuzamos verbális struktúrák konfigurációját. Andrić művészi világában a beszéd, az elbeszélés a lét szubsztanciáját magába záró, világmodelláló gesztus, amelynek explicit motívumai az alkotás során természetszerűleg térnek vissza.

Fokozottan érvényes ez abban a regényben, amelyben „a mesén kívül talán egyáltalán nincs is élet. Az egész világ egy ilyen udvar és benne már csak a mese az élet” (A. Jerkov, 1991, 157.). A mesén belül még kirajzolódik némi cselekmény. Azon kívül azonban csak az egymást váltogató elbeszélők sorjáznak, kiknek tevékenysége a történet elmondására szorítkozik. Az eleve redukált mozgásterek (szerzetesi cella, börtönudvar) keretei között megjelenő elbeszélők a fiktív világ részei, tehát hősként lépnek fel, ám lehullik róluk minden fölösleges cselekvés, csupán a beszélés kényszere marad. Az elbeszélés egységes szubjektuma felbomlik, a megszólalók egymás lenyomataiként, hasonlókként váltakoznak. A konstans elem magának a verbális tapasztalatnak a felmutatása.

Ebben a lecsontozott regényvilágban abszolút érvénnyel tűnik elő a „hang mint eljárás” és a „mesélés mint médium” andrići elképzelése.

Andrić zárkózott jellemeiben mindig valamiféle devianciaként nyilvánul meg az esztétikai minőség (a hóhér mint szobrász, a falubolondja mint táncművész, a börtönigazgató mint a vallatás művésze), amelyet groteszk tragikum övez. Az átlagos társadalmi normáknak meg nem felelő, peremre szorított, kivetett egyed torz formában csikarja ki a sorstól saját kreativitásának lehetőségeit. Végzetes tűz munkál e törekvések mélyén, s ez az átélkesültség egyes kutatók szerint a történelemben hullás/bukás kiváltó oka. A történelmi, kollektív tapasztalat veleje jut makacsul felszínre ezekben a deviáns szenvedélyekben, az általuk kiérlelt magatartásmintákban.

Az Andrić műveiben megfigyelt hangos narráció, élőbeszéd az *Elátkozott udvarban* szinte egyeduralomra jut. A beszéd beteges kényszer ebben a szövegösszefüggésben: halálraítéltek, halálfélelemben élők, az élettől búcsúzóknak görcsös ragaszkodása az evilágisághoz. Petar atya életének utolsó napjait tölti ki a hangos visszaemlékezés; Kamilt menthetetlenül sebezhetővé teszik és bukásra ítélik bevallott kényszerképzetek; Haim lázas beszédmániája szintén a kóros félelem visszafordíthatatlan pályáját vetíti ki. A beszéd a börtönbe került hősök számára maga az élet, ám az is kiderül, hogy épp szavaik juttatták őket rabsorsra. (A regény szövegében a „súlyos szó”, a „rettentő szó” kifejezések is jelzik a beszéd életveszélyes dimenzióját.)

E történetmondók alakja a legtisztábban idézi az andrići művekben másutt is felismerhető Seherezáde-pozíciót, amelyben a megszólaló a halálközelségben előadott elbeszélés által küzd ki az élet meghosszabbítását. Amíg beszél, addig él; s él, ha beszélhet. A beszéd mint létfeltétel fogalmazódik meg e szereplenyomatokban, amelyek végső soron magát az írói helyzetet tükrözik, az író ember válaszkérését a szavak általi megnyilatkozás mibenlétére. Andrić számára az elbeszélés a világ szellemi modellje. E hitét képezi le az ábrázolt

tárgyiasságok világába, amikor hősei közt gyakran jelennek meg történetmondók, elbeszélők, narrátorok. A literarizmus ilyen fokú benyomulása a megjelenítendő valóságba vállalt szerzői illúziórombolás; egy sajátos elszűrítés, vértelenítés eszköze.

Különösen érvényes mindez az *Elátkozott udvarra*, ahol narrátorok adják egymásnak a stafétabotot. A keret narrátora egy fiatal szerzetes, aki közvetíti Petar atya elbeszélését, az szintén csupán továbbadja Haim beszámolóit, aki viszont Kamil beszédét továbbítja. A quartett minden tagja verbocentrikus.

A történetmondásnak, a kommunikatív viszony keresésének hidegleglős kényszerétől reszket az egyik és a másik hős is. Az egymásba torkolló szerepvariációk az egyhangúság veszélyét is megkockáztatva irányítják a figyelmet arra az emberi szituációra, amelyben valaki (el)beszél. Andrić ezúttal kiskitva, kinagyítva vizsgálja a narrátori szituációt, a beszédkényszer előzményeit és következményeit. Elmarad a krónikák izgalmas történeteibe feledkezés, s mindegyre csak a verbofóbia tünetei ütözköznek ki. E szenvedély rabjai kreatívan kezelik saját beszédanyagukat. A következő leírás az elbeszélés módját explikálja, részletes elemzést ad az idő, a lineáris szerkesztés, az oksági viszonyok, az ismétlés, a töredék és a tükrözés kérdéséről:

„Erről a vizsgálati fogságban töltött sztambuli két hónapról Petar atya többet és szebben tudott mesélni, mint akármilyen másról. Megszakításokkal, töredékekben mesélt, ahogy egy súlyosan beteg ember tud mesélni, aki arra törekszik, hogy hallgatója ne vegye észre testi fájdalmait, sem pedig azt, hogy milyen gyakran gondol közelgő halálára. Ezek a töredékek nem kapcsolódtak mindig rendesen egymásba. Gyakran, miközben elbeszélését folytatta, megismételte azt, amit már egyszer elmondott, máskor meg előreszaladt, s átugrotta az idő jó részét. Úgy beszélt, mint akinek szemében az időnek immár nincs jelentősége, s ezért másnak az életében sem tulajdonít sem az időnek, sem az időtermészetes folyásának valami nagy fontosságát. Elbeszélése megszakadhatott, folytatódhatott, ismétlődhetett, egyes dolgokat előre elmondhatott, hogy aztán visszatérjen rájuk, sőt miután már befejeződött, ki lehetett egészíteni, magyarázni és bővíteni, tekintet nélkül helyre és időre, s tekintet nélkül az események valóságos és örök érvényű lefolyására.

Csak természetes, hogy az efféle mesélgetésben meglehetősen sok üres és homályos rész maradt . . .”

Poétikai érdekelttségű a börtönudvarban kialakuló beszélgetőkörök jellemzése is. A kör implicit, szerkezeti mozzanatként fontos szerepet játszik a regényszüzsé kialakításában. A felszíni cselekményvilágban explikálódva a körbezárt ember, a körbezárt beszéd párhuzamos szituációját villantja fel:

„Csendes vagy hangos körök alakulnak. Minden körnek megvan a maga középpontja . . . Minden reggel szűk kör alakul ki egy Zaim nevű ember körül. Ez a Zaim egy kicsiny, görnyedt, félénknek látszó emberke, aki halk, de biztos és lelkesült hangon beszél, s mindig saját magáról és csak nagy vonásokban.

Mindig ugyanarról a dologról mesél, s annyira megnagyítja és kibővíti, hogy az embernek legalább százötven esztendeig kellene élnie, hogy mindezek az élményeken átessék... Aztán némán néz maga elé, mintha valami noteszban keresgélne, a feljegyzései között, s úgy kezd bele az új mondatba, mintha ott folytatná, ahol félbeszakította.”

A narrátor szerepének explikálása Andrić egyéb műveiben is gyakori: az *Elátkozott udvarban* azonban az éppen aktuális narrátor anyagszerzése még inkább kiütözik, a szakmai hozzáértés részletezését sem mellőzi. Ez az írói koncepció az elbeszélőt teszi meg az elbeszélés fő építőjének, „maximálisan önállósítja a narrátort” (Nikola Koljević, 1982, 61.).

Az előadásmódot részletező explicit metanarráció tizenkilenc szövegegységben bontakozik ki, ami a kisregény döntő hányadát képezi. Az ábrázolt világ értékviszonylataiban a fabula csak eszköz arra, hogy a megnyilatkozás módja, indítékai, körülményei szövegszerűen felszínre kerüljenek; nyomatékosan megfogalmazódjon a beszédaktus szellemi, érzelmi, filozófiai, esztétikai aurája.

Ez az explicit metanyelvi vonulat azt bizonyítja, hogy a hasonmás-narrátorok beszédmódjukat illetően is egymáshoz hasonulnak. Stílusuk szintetizálódik, a szövegszerűen hangsúlyozott stílusjegyek pedig árnyalatnyi módosulással mindegyik monológra érvényesek. A következő főbb meghatározások emelhetők ki a szövegből:

1. szépen mesélt;
2. sokat és gyakran mesélt;
3. megszakításokkal, töredékekben mesélt;
4. a töredékek nem kapcsolódtak mindig rendszeresen egymásba (ismétlések, átugrások, előrejelzések, visszatérések, kiegészítések, magyarázatok, bővítések, a tér- és időviszonylatok felbontása);
5. üres, homályos részek;
6. szabadon mesél;
7. halk, de biztos és lelkesült hangon beszél, mindig saját magáról és csak nagy vonásokban; mindig ugyanarról a dologról mesél, s annyira megnagyítja és kibővíti;
8. álmodik és hazudik; a mániákus és a valóságot meghamisító meséje;
9. általános kiáltozás, zeng és visszhangzik a zajtól; minden, aminek hangja van, teljes erőből üvölt és ordít; eszeveszett zajongás harsog és csattog;
10. menet közben mondott monológ; különböző magasságokban és hanglejtésekkel kiejtett kurta felkiáltás; ismeretlen fordulatok; egyre hangosabb, egyre élénkebb monológ, örült kiabálás; üvölt vagy suttog; Karagöz játéka sohasem ismétlődött, nem volt benne rutin, mindig új volt és saját magából fejlődött;
11. jelentéktelen szavak; semmit sem mondott végig, megállt a mondat közepén; megszakítás, folytatás; hosszabb, élénkebb, természetesebb beszélgetések;

12. gyorsan és sokat beszélt; mindenről, rögtön, bevezető nélkül; belső kényszerből, inkább a maga kedvéért beszél, mint a mondanivaló miatt vagy a hallgatósága kedvéért; beszédvágya mindennél nagyobb és erősebb, még nyomorúságánál és félelménél is; összevissza, töredékesen, kihagyásokkal, ismétlésekkel, tarkán, élénken, nem mindig világosan, mindenféle részletek tömegével; szenvedély, hogy mindent elmondjon és megmagyarázzon, hogy minden hibát és minden emberi gonosztettet leleplezzon, hogy a rosszat kipellengérezze s a jót elismertesse; nemcsak leírta azokat az embereket, hanem gondolataikba, vágyaikba is behatolt; ő szólott belőlük;

13. amit elmondanak, tökéletlen, személyes szenvedély vagy belső kényszer színezi, pontatlan;

14. furcsa szóbeszéd járta, bizonytalan és homályos seppégés;

15. hangja úgy csengett, mint egy keményebb és határozottabb hang visszaverődése, s néhány elhangzott szó után mindig suttogásba halkult;

16. új és ünnepélyes formában a két fivérrel szóló ősrégi történet ez; a történet sovány, rövid váza; hosszabb, elevenebb és értelmet adó előadás;

17. homályos, megmagyarázhatatlan részek; olyan aprólékossággal elmesélt részletek, mintha a saját szemével látta volna a történeteket;

18. beteges beszédkényszer („Megereszkedtek az abroncsok, folyik belőle minden oldalról. Vége van.”);

19. „senkim nincsen, akivel róla beszélgethetnék”; névtelen és jeltelen.

Ennek a metanyelvi vonulatnak az egyik csúcspontja a műalkotás mibenlétének közvetett meghatározása, miszerint: Karagöz produkciója önmagából kinövő, bonyolult, tervszerű és mindig új.

A metanarratív szólam másik nyilvánvaló tanulsága a történetmondás létbölcséleti jelentősége Andrić világában.

A történet elmondása mindig hangos, és egy befogadó jelenlétét feltételezi, mivel ez teszi lehetővé a vallomásszerű megnyilatkozást.

Petar atya a hallgatónak, a reális percepció képviselőjének, a jó publikumnak a szerepét tölti be, amikor a börtönudvar hol itt, hol ott kialakuló beszélgetőköréhez csapódik, vagy amikor Haimot és Kamilt hallgatja. A történetmondás köre mágikus erővel bír, szerves, élő anyagként képződik meg, amőbaként változtatja alakját és helyét.

A rabok egyetlen szabad tevékenységi formája a beszéd, a képzelgés, az elgondolás. A fellépő történetmondók személyiségszerkezetében azonban nemcsak ezért hatalmasodik kóros méretűvé a kimondott szó hatalma. Az ő domináns szenvedélyük egyébként is a beszéd, az élmény elbeszélés általi megszűrése/áttörése, a tudatból tudatba vetítés aktusa, a hiányzó világ helyettesítése és modellálása.

A beszédtevékenység mint a szabadság gyakorlása azonban még mélyebb értelmezést nyer: az önmagunktól való pillanatnyi megszabadulás mámorát jelenti. A történetmondók együgyűen személységmodell kivetülései, egy-

mást csupán kissé korrigáló kópiák. A történet elbeszélése által tovább folyik ez az osztódás, mert a beszéd az én-megkettőzés játékát jelenti a megnyilatkozó számára. A megszólaló szenvedélyesen azonosul az általa ábrázolt hőssel, szinte belőle beszél.

„Olyan jeleneteket, amelyek két ember között, tanú nélkül játszódtak le, hihetetlenül részletesen és aprólékosan tudott elmondani. De nemcsak leírta azokat az embereket, akikről beszélt, hanem gondolataikba, vágyaikba is behatolt, és pedig gyakran olyanokba is, melyeknek azok maguk sem voltak tudatában, s amelyeket ő tárt fel. *Ő szólott belőlük.*” (A kiemelés tőlem. Cs. E.)

A történet csupán ürgy, alkalom a beszédre, a beszélő és hallgató közötti rituális viszony felállítására, amelyben a hangos szóbeli megnyilatkozás öncéllá válik. Az önmagáért való beszéd önérték a megszólaló számára, mert általa bontakozik ki, éli meg az életteljesség, a kreativitás és a szabadság élményét.

(Ilyen önérték a házassági történeteket kiagyaló rab beszédszenvedélye, Karagöz virtuóz szófacsarása, Petar atya merengő mesélőkedve, Haim félelemtől átítatott kockázatvállalása, Kamil elszánt önelleplezése.) Szóakcióik – melyek mindig szaggatottak, konfúzak és végigmondatlanok –, elsősorban önmagukra hatnak katartikus erővel. Beszédingerük ezért hatalmasodik el olyannyira, hogy egész lényük a megszólalás térségeibe vonul vissza, létük funkciója maga a beszéd. Elbeszélés-emberekké, „beszéd-emberekké” (Tz. Todorov) minősülnek át. A saját beszéd által kiváltott transzállapot az *Elátkozott udvar* narrátorai esetében a smanisztikus extázisra emlékeztet, mikor is a sámán elhagyja önnön testét, önmagán kívül van s a Nem-látott Látottá válik (vö. P. Džadžić, 1983, 99.). A történetmondás ambivalens kényszerének mint a regénygondolat központi magvának a meglelése Andrić részéről olyan előremutató esztétikai mozzanat, amely a jelenkori prózaművekkel kapcsolatos reflexiókkal is rímeltethető. Az *Elátkozott udvar* beszélő embereiből a beszéd úgy szakad ki, mint a félelem gyakorlása, ám a minden egyébtől megtisztított/megfosztott létállapot fagyos kietlenségében a történet elmondása a végső, kockázatos menedék. „Elmondani egy történetet – önmagam beszédét – így hát mindig is botrányt és ünnepet hozott. A prózai epika története, mely az egyes szám első személy elemi gesztusával kezdődik, nem más, mint az elbeszélte történetek mindenkori botrány- és ünnepfüzére. Az elbeszélés, a történet, amit elmondok valakinek, bármennyire egyes számú is, mindig párbeszéd egyúttal, valaminek, önmagamnak a megosztása, átadása, feltárása, s ha ez így van, akkor minden történet – tét. Nem is akármilyen súlyú” (Balassa P. 1990, 262.). Ezt a tétet szituálja Andrić a börtön és az elítéltség, a halálközelség cselekményszintű mozzanataival.

A beszéd ebben a viszonylatrendszerben paradox módon – és csak bizonyos értelemben – kizárja a dialógust. A beszélő nem párbeszédet folytat, csupán a befogadó néma, passzív jelenlétére van szüksége mint ösztönző háttérre. Petar atya ilyen értelemben jelenléttelen, ám a mások lényéből „kibeszélő” történetmondó én-je is semlegessé s áttetszővé válik. A megkettőződés, a

személyiségvesztés, a kölcsönvett tudat, a kettősség, sőt többszörösség lenyűgöző méreteket ölt. A személyiség sokszorosítás minden narrátor esetében az önelvesztés, a jelenlétlenség többé-kevésbé extatikus állapotával jár együtt.

Az én-ben felnyíló szakadék – amely hasonmásokon át az archetipikus mélységekig hatol –, a mögöttes jelentések, a duplázódások, a szüntelenül kiürített keretek, a megelőzőre és az őszire való emlékeztetés (a fiatalember hangja úgy csengett, mint „egy keményebb és határozottabb hang visszaverődése”) a látvány mélyebb értelmére utal.

„A sokszorosított monologikus struktúrának” (P. Džadžić, 1992, 118.) azonban nemcsak a narrátorok a cselekvő alanyai. A kimondott szó, a beszéd nagyjelenetei képezik az élet extatikus pillanatait a börtön főnöke, Karagöz számára is. A színészi alakoskodás, a pszichológus kísérleti játéka és a szövművész virtuozitása ötvöződik abban a produkcióban, melynek célja szintén a szavak felfedése: a vallomás kicsikarása. Karagöz játéka mindenkor kreatív, „nem volt benne rutin, mindig új volt, és saját magából fejlődött”. A börtönigazgató módszerének leírása az öntörvényű művészi alkotás természetének lényegi alapsajátosságait lelepi le, és egészében a művész és anyaga közti küzdelem metaforájává válik. Hasonlóan a verbófia és verbómánia ellentétes erői közt égő Haim életre szóló vitájához, melyet világgal és emberekkel folytat.

a) A kéttényezős ismétlődésmechanizmus

A hasonmás-narrátorok egymás variációiként foghatók fel. Az igazság variánsok általi körüjárása, nyomatékosítása ez, miközben a variációk az egymásutániság effektusa mellé az egymásmelletti viszony, a párhuzamos létezés általánosító erejét mellékelik. A „tárgy többszörös, konkurens modellálásai” (N. Koljević) a tárgynak az egyedi fölé emelt általános érvényét sugallják.

Az egymást keretező narrátor-hősöket a mitikus egyetemesség légköre burkolja. A variálás, az ismétlés technikája Andrićnál az archetipikus imagináció, az őstudat-működés formai kivetülése. Az ismétlés filozófiája mély összhangban van a neomitikus próza világképével, hisz a mítosz az eredendőség, a teremtés-rituálé víziója, s ez az őszertartás ismétlődik különböző szinteken minden kreatív tevékenység alkalmával. Miként az emberi psziché elemi kétsíkúságát a mögöttes, a mélyebb, a titokzatos jelentések létezése formálja, úgy a beszéd, a szöveg természetes velejárója az utalásosság, a párhuzamosság, egyfajta ismétlésség.

A hasonlóság szelekciós elve alapján létrejövő ismétlődésben R. Jakobson a poetizáltság kritériumát látja.

A műalkotásnak mint rendszernek a felfogása is implikálja az ismétlődést mint első számú alapkövetelményt.

Az ismétlés andrići koncepciója keretében lételméleti, természeti-történelmi és strukturális elvek működnek.

A szakirodalom (Szegedy-M. M. 1980, 128.) az ismétlődés összetettebb formáiként tartja számon a folytonosság és a megszakítottság eszközeit: a változatot, a sorszerűséget és a ritmust. A művészi ismétlődés majdnem mindig változat. A jelkép egyszeres ismétlődéssel teremt hasonmást.

A történelmes műnemekben a jellem hasonmása elvonatkoztatott és fantasz-tikus formákban is megfogalmazódhat, ugyanakkor szerkezeti elvvé is válhat, s ez a nézőpont-technikák változatos kimunkálását teszi lehetővé.

Szegedy-Maszák Mihály arra is felhívja a figyelmet, hogy „az epikában a hasonmás nem kizárólag a történet, a jellemelek, hanem az elbeszélés szintjén is előfordul . . . Minden elbeszélés valamely történetről (. . .), egyszersmind önmagáról szól, mindig két beszéd egymásra játszását jelenti: a látszólagos beszéd mögött rejtett beszédet foglal magában . . . Az önmagát tükröző elbeszélés a belső idézés és a hasonmás szerkezet ötvöződése”.

Az *Elátkozott udvarban* az egymást keretező hasonmások/történetmondó hősök a *pár* pozíciójába kerülnek: a beszélő és a hallgató szerepköre ez, ahol a kísérő, az útitárs úgy egészíti ki a történet előadóját, hogy biztosítja az akusztikát, a visszhangot, az ismétlés, a továbbmondás lehetőségét.

A hasonmás kialakításához szükséges sokszorosítást nemcsak a narrátorok körforgása hordozza, hanem Kamil kényszerképzeete is, miszerint ő maga történelmi személyiséggel, a néhai Dzsem szultánnal azonos. A halál-feltámadás viszonynak, a lélekvándorlásnak ez a mozzanata is az örökösen körforgó ismétlődés példája.

A körkörös történelemszemlélet az egyhelyben-topogás képzetét azáltal fejezi ki, hogy a műben mindvégig azonos a szituáció, csupán a megjelenített világba belépő narrátorok cserélődnek.

Ebben a képletben a variációs ismétlődés kéttényezős mechanizmusára ismerni, ahol az új (az ismeretlen) és a régi (ismert) elemek bizonyos egyensúlyára van szükség. A regény egymást keretező vallomástevői mint ismétlődő impulzusok jeleként rögzülnek, és lehetővé teszik az általánosítást.

Az ismétlés olyan primér esztétikai tényező, amely oly módon segít a tagolásban, hogy általa a domináló elem a háttértől elkülöníthető lesz.

Az *Elátkozott udvar* az ismétlődés által elsősorban kereteket kap, melyek egyre szűkülnek.

Az állandó tag ebben a szerkezetben a vallomástevés szituációja, a változó pedig a szereplők személye. Ebből következően a változó háttér előtt kirajzolódó, általánosítható domináns elem magának a *beszélő embernek* a sziluettje.

Összhangban van mindezzel az a tény, hogy Andrić regényében – az elemi cselekményhez, az egyszerű cselekménystruktúrához hasonlóan – az aktus a domináns, s ehhez rendelődnek különböző alanyok. A naiv történetmondói pozícióból kiinduló andrići világképben oly erősen kísért az archetipikus

látásmód, hogy az egyedi arcél elmosódik, egy bizonyos aktus-típus alá rendelődik. Nem az a fontos, hogy kivel történnek meg az események, hanem az, hogy a történelem váltakozó kulisszái között szüntelenül ismétlődnek, s ezáltal örökérvényűsége tesz szert.

b) Az önelvesztés szerpentinszerű szerkezete

A kitüntetett elemek szövegszervező funkciója által különböző szerkezet-típusok alakulnak ki. A láncszerű szerkezet mellett – ahol a láncolat végi záró-visszautaló ismétlődő elem bekeretezi a szövegegységet – felismerhetővé válik a spirálszerű, avagy szerpentinszerű szerkezet. Ebben az ismétlődés közvetettebb formái vannak jelen.

Az „elbeszélés az elbeszélésben” módszerének érvényesítésével az *Elátkozott udvar* is bizonyos spirálszerűen mélyülő szerkezetet hoz létre. A hasonmások sorozata a felszínről indul a névtelen fiatalemberrel, akinek az identitása elmosódó, a befogadó szerepére szorítkozó. A recipiens átszellemültebb tulajdonságaival rendelkezik Petar atya, aki azonban nemcsak befogad, hanem ki is sugároz, mások élményszerű beszédét meghallgatja és ugyancsak élményszerűen továbbítja. Adó-vevő készülékként működik. Egy lépéssel beljebb haladva a mű spirálszerű lépcsőzetén Haim helyezkedik el, aki szintén a kommunikációs csatorna funkcióját tölti be, de alakja már az információszerzés és -továbbítás kórosan együttrezgő alanyaként rajzolódik ki. Még nagyobb deviancia mutatkozik Kamil egyéniségében; ő már csupán a benne élő információk kisugárzására alkalmas, újak befogadására nem. Szellemi-érzelmi feltöltöttsége nem a külvilágból érkező impulzusokból származik, hanem történelmi olvasmányélményeiből. Nyitottsága befelé forduló. A hasonmások sora is benn, a képzelet világában folytatódik Dzsem szultán személyével. Ezzel jut el a mű a szerpentinszerű szerkezet mélypontjára, s fordul valószerűből fiktívbe a hasonmások menete.

„Bevezető vagy látható kapcsolat, időrend nélkül a fiatalember Dzsem fogásának derekáról vagy végéről kezdett időnként egy-egy jelenetet mesélni. Halkan, lesütött szemmel beszélt, nemigen ügyelve arra, hogy társa hallgatja-e vagy tudja-e követni. Petar atya igazában nem emlékezett rá, hogy mikor is kezdődött ez a vég nélküli zagyva mese. Ugyanígy valójában nem vette mindjárt észre azt a pillanatot, amikor Kamil mások sorsának közvetlen elbeszéléséből világosan és először tért át az egyéni vallomás hangjára, és első személyben kezdett szólni . . . Petar atya egyre növekvő tanácstalanság, szorongás és sajnálkozás közepette, s nehezen leplezett nyugtalansággal hallgatta továbbra is az elbeszélést . . . S mégis, ha másnap újra találkoztak, és a fiatalember megint szabadjára engedte beteges képzelgéseit, Petar atya tovább hallgatta, könnyed borzongással és részvéttel, s közben szüntelenül tétovázott, hogy

közbevágjon, és magához térítse. Ha azonban . . . megkísérelte, hogy a beszélgetést más tárgyra terelje, s mintegy véletlenül közbevetett megjegyzéssel elválassza a beszélő Kamilt a halott Dzsem szultántól, mindezt tétován és határozatlanul tette . . . S a dolog mindig azzal végződött, hogy a szerzetes végül is engedett, és némán, helyeslés nélkül, de hangos ellenkezés nélkül is, továbbhallgatta a fiatalember szenvedélyes suttogását. Az, ami nincs, ami nem lehet, s aminek nem kell lennie, erősebb volt annál, ami van, ami létezik, nyilvánvaló, valóságos és egyedül lehetséges.”

Az áldozattá váló szultán személyiségével és sorsával azonosulva Kamil alakja egészen áttetszővé válik, s mint archetípus hordja magán a folyamatos létezés, az állandó, az öröktől meglévő jegyét. Álomszerű jelenlétén átsüt Dzsem története, aminek szintén megvan a maga előképe-kerete a két testvérről szóló bibliai, ősi, mitikus konfliktusmagban.

A szöveg szerpentinje a hasonmások egyre áttetszőbb testén át, a lenyomatokat követve az archetipikus mélységekig hatol, egészen addig, „ami nincs, ami nem lehet, s aminek nem kell lennie”, de „erősebb . . . annál, ami van, ami létezik, nyilvánvaló, valóságos és egyedül lehetséges”.

A hasonló jelenség ismétlődése tehát egyben jelentésfokozás is, s nem annyira a periodikus visszatérés szabályosságának szépségeffektusát aknázza ki, hanem a témavariálás folyamatosan hengeredő súlyosságát. A jelentésképződés a nemlét lét fölötti győzelmébe torkollik.

Az ismétlődés által kiváltható sokféle esztétikai minőség (a szépség, a fenség, a rátság, a közönséges, a komikus, a tragikus, az elégikus, a tragikomikus, a groteszk) közül az *Elátkozott udvar* az elégikus hangokat erősíti fel.

A regényben az állandóan ismétlődő alkotóelem a beszédkényyszer, s ezt az állandó aktust minősítik a hozzákapcsolt változó alanyok. Az ismétlődés ezáltal változatokat hoz létre. A visszatérő jelenség kisebb-nagyobb redundanciát gerjeszt, másrészt megszabja az új ismeretek adagolásának ütemét. A hasonmások újabbnál újabb árnyalatokkal bővítik az alap gondolatot, ám ugyanolyan mértékben szűkítik a művet mint egészet. Mivel az ismétlés jelen esetben egy bizonyos primér cselekmény síkján (a beszéd, az elbeszélés síkján) jelenik meg, a kiemelt mozzanat formaszervező ereje is itt mérhető le.

A dialógus hiánya a szerkezetet mechanikusan váltakozó, egymás melletti viszonyokra helyezi.

A Petar atyához, a rabokhoz és Karagözhöz kötődő elbeszélésmotívumok csak bevezetőként szolgálnak ahhoz a fabulához, amelyet Kamil–Dzsem története jelent. Ez a történet pedig két, egymást váltogató megközelítésben tárul föl: egyrészt Kamil előadása bontakozik ki, másrészt Haim bővíti-keretezi az elbeszélést. Kamil esete ilyképp (a hasonmás-mozzanat szerkezeti és nézőpontbeli következményeként) két párhuzamosan futó vonulat által válik ismertté. Mechanikus kapocs köztük Petar atya, a vallomások meghallgatója.

A központi történet Kamil sorsáról szól, de ez a sors Dzsem szultán végzetéhez igazodik. Ez az egyetlen fix pont, amely nem tud elmozdulni, Dzsem nem tud másvalakivé áthasonulni. A regény hasonmás-hősei között egyedül a szultán képtelen a szerepcserére, számára nem adatott meg a menekülésnek ez a lehetősége.

Kamil végzete, hogy olyan hasonmást választ, aki nem léphet ki önmagából, nem léphet tovább a történetmondás aktusa révén. Neve van, s ez a sugallat a regény csúcspontja. A „névtelen” kifejezés három gócpontban bukkan fel. Az első fejezetben az elveszettség szinonimája.

„A névtelen rab” és a „névtelen ember” névtelensége a szökés, a szabadulás esélyét biztosítja, az élet meghosszabbítását.

A név viszont az önazonosság büszke és megrendítő vállalásával az öntudat emberi fokát jelenti.

A mű zárószavai között megismétlődik a kifejezés, amely ezáltal kulcsfogalomává válik:

„S itt a történet vége. Több nincsen. Csak egy sír a szerzetes testvérek láthatatlan sírjai között, elveszve, mint a hópelyhek a magas hóban, amely úgy terül el, akár az óceán, s mindent névtelen és jeltelen, hideg pusztasággá változtat. Nincs többé sem mese, sem mesélgetés.”

Az Andrić-kutatás megállapítja, hogy ennek az írói világvképnek az életiszony, az életundor (a „taedium vitae” kifejezés az *Elátkozott udvarban* meg is jelenik), az élettől való félelem képezi a kiindulópontját. Kamil és Haim nem csupán az élettől, de az életet jelentő szavaktól is fél. Életöszönük utolsó görcsével kapaszkodnak az elbeszélésbe, a beszéd fölidézte imaginatív létezésbe, a másik ember történetébe és tudatába.

Andrić poétikája a fabula, a történetmondás, a beszéd általi megismerésre épül. A történetet mondva vagy hallgatva átláthatóbbá lesz valami lényeges, aminek addig a *neve* sem volt ismeretes. „A Dzsem szultánról és szenvedéseiről, kalandjairól szóló elbeszélés kimeríthetetlennek látszott.” Az *Elátkozott udvar* a kimeríthetetlen történet spirálszerkezetét rajzolja meg.

A beszédaktusban konstituálódó történeteknek és magának a beszédtevékenységnek mint abszolúttá váló cselekvésmozzanatnak a totalitásértéke a regényösszefüggésben az esztétikum hordozójaként jelenik meg. Az ábrázolt tárgyiasságok síkján így a mindenkori műalkotás mibenlétéről szóló jelrendszer születik meg. A modern esztétika egyik fő témája ez a „kimeríthetetlen-ség”, a művészi kifejezés totalitása, egyetemességfölfogása, kozmosztükröző egész-érzése: „(. . .) A műalkotás tipikus jellemzője, hogy a tapasztalás kimeríthetetlen forrásaként tételeződik, amely tapasztalás a műalkotásra irányulva, mindig újabb és újabb aspektusait tárja föl” (U. Eco, 1976, 60.).

Ugyanezen a pályán mozogva mossák egybe a körforgó hasonmások az eltűnést és a keletkezést: az ömмага határai fölélő szubjektum szintén az

egyetemesség vonzásában él. Ily módon válik az *Elátkozott udvar* minden tárgyiasuló mozzanata a mű önreflexiójává.

Dzsem szultánnál megáll a szédítő iram, az örök „vita”, az önelvesztés ciklikusan ismétlődő és zuhanó mechanizmusa.

IRODALOM

1. Jerkov, Aleksandar: *Od modernizma do postmoderne*. Jedinstvo, Priština, 1991
2. Balassa Péter: *Észjárások és formák*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990
3. Džadžić, Petar: *Hrastova greda u kamenoj kapiji. Miško u Andrićevom delu*. Narodna knjiga, Beograd, 1983
4. Koljević, Nikola: *Na Drini ćuprija Ive Andrića*. Zavod za udžbenike, Beograd, 1982
5. Todorov, Tzvetan: *Poétique de la prose*. Paris, 1971
6. Džadžić, Petar: *O proklesoj avliji*. SKZ, Beograd, 1992
7. Szegedy-Maszák Mihály: A művészi ismétlődés néhány változata az irodalomban és a zenében. In: *Ismétlődés a művészetben*. Szerk. Bonyhai Gábor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980
8. Eco, Umberto: *A nyitott mű*. Gondolat, Budapest, 1976
9. Csányi Erzsébet: *Szövegvilágok: a fikció fölénye*. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1992

HOMONIMÁK ÉS AZ AZONOSALAKÚSÁG MÁS ESETEI ÁCS KÁROLY VERSEIBEN

CSEH MÁRTA

1. Ennek a dolgozatnak a megírásában sok tekintetben segítségemre volt Rácz Endrének *A homonimák szépirodalmi előfordulásairól* című tanulmánya. (Forráshelye: Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből, Tankönyvkiadó, Budapest, 1980, 157–206. A továbbiakban rendszerint Rácz, 1980 jelzéssel hivatkozom rá.) Ennek a tanulmánynak a szellemét (s kezdő gondolatait szinte szó szerint is) szeretném a magam munkájára nézve is többé-kevésbé érvényesnek hinni.

Példaanyagom Ács Károly verseiből származik, szinte kivétel nélkül. A következő kötetekből: *Ács Károly összes versei*, Forum, Újvidék, 1988, *Ráklépcsben*, Forum–Családi Kör, Újvidék, 1995. A példák, az anyag csoportosítása a lehetőségek szerint a főnt említett Rácz Endre-tanulmány rendjét követi: előbb a szótári homonímia eseteit vesszük sorra, azután a nyelvtani homonímiával foglalkozunk majd. Végezetül az azonosalakúság néhány különlegesebb esetéről is említést teszünk (pl. főnévi jellegű értékváltás és egyéb szófaji „átcsapás”-ok, a homonímia, mint játék a szavakkal stb.).

2. Lexikális (szótári) homonímiának a lexémák (szótári szóalakok) között főnnálló homonímiát nevezük. Itt nemcsak a tőszavak – Károly Sándor szerint (l. Károly, 1970:80) „két morfológiailag tagolatlan jel” – alaki egybevagóságot értjük alatta (pl. *ég*¹ ige – *ég*² főnév; *áll*¹ ige – *áll*² főnév; *hat*¹ ige – *hat*² számnév; *hó*¹ 'csapadék' főnév – *hó*² 'hónap' főnév – *hó*³ indulatszó, *görög*¹ ige – *görög*² főnév és melléknév), hanem a morfológiailag – egyrészt vagy mindkét oldalon – tagolható szótári szavak homonímiáját is. Közöttük tőszavak is előfordulhatnak, de lehetnek képzett és összetett szavak is. Pl. *háló*¹ főnév – *háló*² melléknévi igenév és főnév; *megint*¹ igekötős ige – *megint*² határozószó, *vágat*¹ ige – *vágat*² főnév; *faló*¹ főnév – *faló*² melléknévi igenév stb.). E példákat (és még másokat is) s e fölfogás ismertetését l. bővebben Rácz, 1980:158, 188kk, Bencédy, MMNY:536).

2.1. Ács Károlytól itt csak olyan példákat idézünk, amelyeket az jellemez, hogy a szókészletben egy másikkal azonos alakúnak tekinthető szó csak egyszer jelenik meg bennük; a jelentése tekintetében azonban ez a szó komplex módon viselkedik. Pl. „Fölötte *gyűl* a sárga hab” (*Sárga idill*). A *gyűl* szóban, amelyről (egyrészt) elmaradt az ikes igék jellegzetes toldaléka, szétválaszthatatlanul benne van a ’halmazódik’ és (átvitt értelemben) a ’gennyesedik’ jelentés is, és ez tartalmi-formai gazdagodására szolgál a versnek.

Költői szövegben szójelentéseket pontosan meghatározni azért nehezebb (ezt az előbbi példában is láttuk), mert szinte mindig gondolnunk kell arra, hogy a költő a szavakat a köznyelvitől eltérő módon használja a versben. Valójában az effajta litentia poetica-szerű vonatkozások miatt tarthatjuk főnévnek is, a *kicsi felhő* jelzős szerkezettel azonos mondatfunkciós helyzetben álló szónak a *csöpp*-et az alábbi idézetben; eszerint kettős megszólítással kezdődik a szóban forgó mondat (az is ez irányban mutat, hogy a következő verssor elején is értelmezős szerkezetet találunk): „*Csőpp*, kicsi felhő, merre vesztél el? / Ősöd, a tenger, várja a sírt” (*Az idők érkezése*). De, természetesen, a *felhő* főnévnek jelzője is lehet a *csöpp*, ugyanúgy, mint a *kicsi*, azaz – ebben az értelmezésben – halmazott jelzős szerkezet a *csöpp, kicsi felhő*. Valószínűleg az itt a leghelyesebb, ha „egységben ható kettős értelmet” (Rácz) tulajdonítunk a kiemelt szónak itt is, több más példa esetében is.

A csak alkalmasszerűen főnévi értékűvé vált szavak között majd még foglalkozunk az *Emlékezés Sz. D.-re* című versből való „ősi, fanyar gőg puhulta az őt” verssorban előforduló *ó* szavunkkal. Ennek az az oka, hogy az *ó* lexéma ezen a helyen főnévi értékű szóként viselkedik (tárgyragot vesz föl), holott egyébként a mai magyar nyelvben közönségesen csak ’rég’i’ jelentésben használatos melléknév, esetleg indulatszó. Az *ó* lexéma azonban ugyanebben a versben valódi, lexikális homonimaként is megjelenik. A kontextusból kiviláglik ugyan (ott a vessző az *ó* után), hogy nem a ’rég’i, ősi, elavult’ jelentésű melléknév, hanem az *ó* indulatszó az, amellyel az alábbi versszak kezdődik, de a kettősség l e h e t ő s é g e, ha fölfigyelünk rá a vers olvasása közben, mégiscsak megállít bennünket egy pillanatra:

Ó, király-ember, por hullott beléd,
de súlyos igéd megmarad talán;
ezer mély hangú magány-trombitán
zuhog és hív és tud és egybevéd.

Előfordul azonban az *ó* szavunk úgy is, hogy tarthatjuk indulatszónak is és melléknévnek is: „*Ó*, régi tó, bekormolt ezüst!” (*Nádas tavon*).

Az *ósz* hangsor homonim voltára a magyar költészetből több szép példa is eszünkbe juthat. Pl. Arany Jánostól, a *Toldi estéjéből*:

Őszbe csavarodott a természet feje,
Dérré vált a harmat, hull a fák levele.

Vagy Petőfi Sándortól a *Szeptember végén* című vers alábbi sorai:

Még ifjú szivemben a lángsugarú nyár
S még benne virít az egész kikelet,
De íme sötét hajam őszbe vegyül már,
A tél dere már megüté fejemet.

Ács Károlyt *Hulló levelek és zümmögő szavak* című verse révén lehet ebben az összefüggésben említeni:

Szép lenne, hogyha minden így maradna:
az orrban fanyar őszi illatok,
a légben hulló őszi levelek,
a szívben őszi zümmögő szavak . . .
Szép lenne múlni s megmaradni ősznek.

2.2. Ács Károly verseiben találunk szép példákat arra is, hogy mindkét homonim szó benne van a szövegben: „Sokan esküdtek: a kezünkben van már! / *Igen*: miénk, és: *igen* érthető” (*Keresni kell*). Az első esetben mondat értékű állítószó, a másodikban határozó az *igen*. „Előhalásznám, / *de* rossz halász a szem, (. . .) Inkább ne mondják / versemre: *de* szép!” (*Keresések*); „az elme zilált kerítése tán véd még, / *de* az ösztönök súlya / s a méz-szavak varázsa / mélységbe húz s a pokol / sziklái mind rám rázza. / *De* jó volna: nyugodtan, békés aggok eszével / leszámolni örökre / az élet nehezevel” (*Tépelődő*). A *de* a fenti két idézetben egyszer-egyszer kötőszó és indulatszó. „Végül *egy* lesz az egész. / *De* felhők foltja fal belénk: a káosz, / mely torz kanyar *egy* újabb éjszakához” (*Reggeli bánateső*). Az *egy* először számnév, másodszer névelő. És végezetül *egy* „közönséges”, szinte változatlan formában a köznyelvből átvett, példaként idézhető szövegrészlet a *Tanács újságolvasóknak* című versből: „mit ír ma *az az* újság”. Névmás és névelő itt az egymás mellett olvasható két *az*.

2.3. Az imént említett homonim (vagy potenciálisan homonim) lexémák közötti azonosalakúság minőségében megváltozik, ha ezek a szavak (ha tehetik) jelet vagy ragot vesznek föl, s jeles, ragos alakban válnak egy másik szóval azonos alakúvá. Ilyenkor már nyelvtani homonímiát szokott emlegetni a szakirodalom. Ezért fordulhat elő a jelen dolgozat keretei között is, hogy némely, a fentiekben már említett szóval, szópárral az alábbiakban még újból találkozhatunk, csak éppen nem a szótári alapalakjukban, hanem jeles, ragos alakban.

Ugyancsak e dolgozat egy másik pontján, az 5. pont alatt, a szójátékok bemutatásakor foglalkozunk majd néhány olyan esettel, amelyeket itt is meg lehetett volna említeni, de nyilvánvaló volt esetükben a szavak közti homonímiának szójátékként való fölhasználása, mint lényeges versépítő sajáttság. (A szójátékok közé különben a nyelvtani homonímia köréből is kerültek példák.)

2.4. Egyrészt a kérdő névmások és határozószók, másrészt „a vonatkozó névmásoknak és határozószóknak a rövidebb alakjai (*ki, mi, mely, mennyi, hol, mikor, miként* stb.) közötti” (Rácz, 1980:172–4) azonosalakúságot is lexikális homonímiának kell tartanunk. Rácz Endre József Attila, Vörösmarty Mihály, Radnóti Miklós verseiből vett példákon mutatja be az effajta egybeesést. A következő Ács Károly-idézettel először azt mutatjuk be itt, hogy mikor *n e m* jön létre homonímia az említett kategóriák között: ha a vonatkozó névmásnak a teljesebb alakját használjuk:

Ami öröm, az mind odatalált,
a lányomok mind-mind odavezettek,
mindnek *mi* jó volt, az volt jó az egynek.
(*Rögök vallanak*)

(Az idézet harmadik sorában kiemelt *mi* azonban, amely itt ugyancsak főnévi vonatkozó névmás, mint a szintén kiemelt *ami*, csak az *a*-szegmentum nélkül – megfelelő körülmények között – már beléphet a homonimák körébe: szövegbeli szerepétől függően lehet kérdő névmás is – főnévi és melléknévi, akárcsak vonatkozó névmásként, és személyes névmás is, s mindezek mellett: indulatszó. Az ilyen névmási tövek ragokkal, jelekkel bővíülhetnek, de ez a tövek homonim voltán nem változtat, s toldalékos alakban is megjelenhetnek homonimákként, hiszen a vonatkozó és a kérdő névmások toldalékolásában nincsenek lényeges különbségek. Pl. „Látom a düh s a rontás / száz-harapású rémét, / *kitől* az elme zilált / kerítése tán véd még?” [*Rögök vallanak*]. Ebben a versrészletben sem kétséges a *kitől* szóalak vonatkozó névmási természeté.)

3. A homonímiának arról a típusáról, amely pl. a *várunk* birtokos személyjeles *vár* főnév és a *várunk* személyragos igealak, illetve az *égnék* határozóragos főnév és az *égnék* személyragos igealak között fönnáll, vagyis a „nem szótári alakok”, azaz „a jelezett vagy ragozott szóalakok” között föllépő azonosalakúságról szólva Rácz Endre megjegyzi: „a nyelvtani műszó használata a jelezett vagy ragozott szóalakok homonímiájának a megjelölésére hagyományosnak tekinthető, bár némileg zavaró” (Rácz, 1980:159). A zavart okozhatja az is, hogy a képzett (de jel- és/vagy ragtalan – pl. *váгат* [*vág+at*] ige és *váгат* [*vág+at*] főnév), továbbá a tőszó és képzett (de jel- és/vagy ragtalan) szó között fönnálló homonímia esetei is idetartozóaknak érezhetők. Egy példa a tőszó és képzett szó közti homonímiára: *háló*¹ rácsszerűen lyukacsos szövedékből készült

eszköz'; pl. halászháló, hajháló és *háló*² (*hál+ó*) 'hálószoza'. Vagy ide érthető lehetne ilyen alapon pl. a *faló* összetett főnév ('fából készült ló') és a *faló* (*fal+ó*) igei származék homonímiája. A jeletetlen, ragozatlan szavak esetében helyesebb azonban lexikális (szótári homonímiáról beszélni, akár tőszavakról, akár képzett vagy összetett szavakról legyen is szó, hiszen a tőszavak mellett a képzett szavak és az összetett szavak is lexémaszintű nyelvi egységek.

3.1. Zavart okozó lehet továbbá az is, hogy a *nyelvtani homonímia* kifejezés alatt érthető más is, nemcsak a *s z ó l a k o k* közti alaki azonosság. Többek között az ún. *szintaktikai homonímia* is, vagyis az a jelenség, amelyet a szónál nagyobb nyelvi egységek, mondjuk szó szerkezetek vagy mondatok között tapasztalunk. Vegyük a következő példát: *az autó kerülése!* Ez genitivus subjektívus szerkezet éppúgy lehet, mint genitivus objectívus: ha az autó kerül – és ha az autót kerülük, az autó alanya is, tárgy is lehet (a valóságnak megfelelően) a *kerülés* szóval jelzett cselekvésnek (Rácz Endre *az apa szeretete* példán mutatja be ezt a jelenséget idézett tanulmányában).

3.1.1. Ha megvizsgáljuk az Ács Károly verseiből való alábbi részleteket, közelebb kerülünk a szintaktikai homonímia jelenségéhez. A most idézendő verssorokban megfogalmazott tartalmak gazdagságához a nyelvi szerkezetek alaki egybeesése is hozzájárul, s ennek révén a költői szöveg szövedéke (még) többretegűbbé válik.

„Ez már nem hasonlít a télre.” Ha csak magában nézzük ezt a verssort, a *Banális idill* második versszakának harmadik sorát, teljesen egyértelműnek tűnik: az amiről a költő beszél, *n e m o l y a n*, mint a tél. Még a megelőző verssorok alapján sem igen gyanakodhatunk, hogy mást jelent ez a mondat, mint hisszük, hiszen ezek a sorok előzik meg:

A költő, versét félretéve,
Ujjait fújja: fúj a szél.
Ez már nem hasonlít a télre;

De így folytatódik, ekképp zárul a versszak, a gondolat:

Hamisítatlanul: a tél.

Csak a versszak zárósora döbbsenti rá az olvasót, hogy a kiemelt sor *nem* módosítószava nem úgy kapcsolódik a szöveggörnyezetéhez, hogy a rákövetkező szót, itt a *hasonlít* állítmányt tagadja („nem hasonlít”, fő nyomatékkal a *nem-en*), hanem úgy, hogy a *hasonlít a télre* mondatrészlet tagadásául szolgál: „nem hasonlít a télre” – külön szakaszban a *nem-mel*, s egy újabban a *hasonlít a télre* szó szerkezettel; közöttük rövid szünet van, s a sor legerősebben hangsúlyozandó szava a *hasonlít*, mert vele áll szemben tartalmilag a következő sor, amely azt egyértelműsíti, azt fejezi ki, hogy a „vers”-idő nemcsak valami

télszerű, a télre emlékeztető, a télre hasonlító idő (s nem is olyan idő, amely *nem* a téli időre hasonlít, mint ahogy eredetileg gondoltuk), hanem maga a zord tél – mint a versből kitűnik – ténylegesen is, átvitt értelemben is. Vagyis a tartalmi ellentét ebben a versszakban a két utolsó sor között van.

Írott szöveggel kerülve szembe, az olvasónak a szövegmegértésben nem könnyítik a dolgát a szavak közti hangsúlyviszonyok. Amikor a szövegolvasásban még csak ott tart: „Ez már nem hasonlít a télre”, még nem tudhatja, mi lesz a következő sor, a következő gondolat. Csak a szövegben továbbjutva ismerjük föl, hogy a kiemelt verssor nemcsak egyféleképpen érthető, s itt éppen nem úgy, ahogy először gondoltuk. Ezt a versszegmentumot is tehát, az alaki egyöntetűség mellett, jelentésbeli kettősség, mondhatjuk: szintaktikai homonímia jellemzi; olyan homonímia, amely az alsóbb nyelvi szinteken, pl. a lexémák vagy a morfémák szintjén nem érhető tetten, legfőljebb szintagma-szinten.

De lássunk egy másik példát is a szintaktikai homonímiára!

raknék nagy házakat,
melyekben gondolatként cikázó lift szalad;
(Munka)

A *gondolatként* módhatározó (ragos főnév) determinánsa lehet a *szalad* állítmánynak is, de annak a melléknévi igenévvel kifejezett jelzőnek (*cikázó*) is, amely közvetlenül az alanynak van alárendelve. Azaz a *gondolatként cikázó lift* és a *gondolatként szalad* szerkezet tagjaként is értelmezhető. Csak a gondolatritmus és a vers lüktetése teszi ezt a második lehetőséget valószínűbbé.

Az *Ünnep* című négy soros zárósora is a szintaktikai homonímiát példázza:

Gyűrött gallér,
félrecsúszott nyakkendő,
csapzott haj, ökrendő csuklás.
Ki mer ünneprontónak hívni?

A mondat – a vers – értelme lehet ez is: ki merné, ki akarná meghívni az ünnepre azt, akinek a viselkedését a fölsorolt mozzanatok, a duhajság félreérthetetlen jelei jellemzik, s aki – éppen emiatt – csak elrontója lenne az ünnepnek. A „költői én” itt mintegy ki van hagyva, ki van rekesztve az ünnepből. De fölfogható a vers úgy is, hogy az ünneplés mintegy szokványos, természetesnek is vehető velejárói a vers első három sorában fölsoroltak: a gyűrött gallér, a félrecsúszott nyakkendő stb., s a zárósor kérdő mondata az ünneplésben részt vevő, az ünneplésbe beolvadó, az ünnepléssel testbenlélekkben azonosuló „versszemély”, a „költői én” hetyke szembefordulása a

kívülállókkal, a versolvasóval körülbelül ebben az értelemben: „No és! Van valakinek valami kifogása ellene?!”

A vers utolsó szavának, a *hívni* igenévnek a poliszemiájából következik a verszáró szintagma és mondat, de valójában az egész vers többértelműsége, azaz a – nem is szintaktikai, hanem – t e x t u á l i s homonímia. A vers befejező sora ugyanis, mint fentebb jeleztük, kétféleképpen értelmezhető. S abba az is beleértődik, hogy a *hívni*-t a *nevezni* szinonimájaként fogjuk föl, s ebben az esetben azt jelenti a mondat: ki meri azt állítani, hogy ünneprontó vagyok? (Ebben az értelmezésben egyúttal az is benne van, hogy a vers alanya nem tekinti magát ünneprontónak, visszautasítja még a feltételezését, lehetőségét is annak, hogy őt bárki ünneprontónak tartsa, nevezze.) Vagy, másrészt, lehet a *hívni* jelentése 'meghívni, meginvitálni valakit valahová – pl. mulatságba, társaságba, vendégségbe stb.' Ez esetben a mondat értelme éppen az ellenkezője az első lehetőség szerinti értelmezésnek: a kívülálló, az ünneplő társaktól félrevonuló kritikus-önkritikus embernek azt a gondolatát, érzését fejezi ki, miszerint kritikus-önkritikus viselkedésével, a többiektől elhatárolódó magatartásával éppenséggel ünneprontó lenne – h a – ott lenne a többiekkel együtt az ünnepen, h a részese lenne az ünneplésnek. Az *ünneprontónak hívni* határozós bővítményű, főnévi igenévi alaptagú szerkezetes tárgy kétértelműségében rejlik a kettősség: az *ünneprontónak* fölfogható úgy is, mit állapothatározó (ill. vonzat), és úgy is, mint eredményhatározó. A vers lehetőséget hagy mindkét értelmezés számára, azaz a résztvevő szemszögéből is és a kívülálló szemszögéből is értelmezhető a szöveg. A verszáró mondatban fölismerhető szintaktikai homonímia ennek a kettősségnek a nagyon találó költői kifejezőeszköze. A költő, alighanem szándékosan, ezúttal semmi fogódzót nem adott az olvasónak, ami segítené, hogy választhasson az értelmezési lehetőségek között, a szerkezet homonímiáját nem oldhatjuk föl, a kettősség, amely belőle adódik, hozzátartozik a vershez.

Van úgy, hogy egy vesszőn múlik: homonim-e egy szerkezet vagy sem. A következő példában csak mint lehetőségről beszélhetünk szerkezetek közötti homonímiáról. Látni fogjuk, hogy valójában egyértelműen elemezhető az először talán többértelműnek látszó szerkezet.

A *Vitatkozom* című vers itt következő mondatát, a két idézendő verssort versszakhatár osztja ketté:

De az ember hiú és álnok
vagyaktól úzótt vad a földön.

A versszakzáró *De az ember hiú és álnok* részt mondategységnek érezhetjük önállóan is. Akkor a *hiú* és az *álnok* melléknevek (vagy esetleg csak a *hiú*) állítmányai volnának az *ember* alanynak. Azonban nem így van, a megkezdett mondat folytatódik, az említett melléknevekről kiderül, hogy részei ugyan az

állítmányi résznek, de csak mint mélyen a mondat szint alatti kiegészítők (közvetlen fölérendeltjük a *vágyaktól*).

„Ez országút a költők országútja” – olvassuk a *Vándorítón* című versben. Az írásjelezés ebben a versben (is) következetes, szabályos. Ez azt is jelenti, hogy csak egy pillanat lehet a bizonytalankodás: vajon a mondatkezdő *ez* névszói állítmány-e vagy jelzője az *országút* alanyának abban a mondat egységben, amely az egész verssorra kiterjed. Egyértelmű, hogy jelző; szokásosabb formája az őt tartalmazó szerkezetnek ez volna: *ez az országút* vagy esetleg (választékosabban) *ezen országút*. Homonímiáról ténylegesen itt sincsen szó.

Nem így az olyan versek némelyikében, amelyekhez az írásjelezés nem követi a köznyelvi normát, nem igazodik a helyesírási szabályzat előírásaihoz. (Illetve: nem a helyesírási szabályzat előírásaihoz, szabályaihoz igazodik elsősorban.) Ács Károly, ritkán ugyan, de azért néha él a költői szabadságnak azzal a formájával, hogy a központosása – s ez elsősorban a vesszőhasználatát érinti – eltér a szabályostól. (Illetve: központosása a szabadvers szabályaihoz igazodik inkább.) (L. pl. a *Kapcsolatok*, a *Mottó*, a *Légy*, az *Hommage*, a *Kérdések*, végül stb. verseket!) Így fenti példánkban a versszak végi írásjel hiánya nem magától értetődő, nem teljes biztosíték arra, hogy a mondat egységnek még nincsen vége, hogy nem egy újabb predikatív szerkezet kezdődik az új versszakban – illetve a verssor második felében –, hanem az eddigi folytatódik tovább.

Vizsgáljunk meg most még egy, az előzőkhez hasonló esetet: „*lehúz a sötét / gondolat: miért?*” (*Kérdések*, végül). Ebben az esetben a „*lehúz a sötét*” tűnik teljes predikatív szerkezetnek, állítmányos-alanyos tőmondatnak, szerkezeti-eg azonosnak azokkal, amelyek előtte olvashatók (pl. *húz a vért*, *megrogyan a térd*). Ez a vers is azok közé a költemények közé tartozik, amelyekben az írásjelezés nem a köznyelvi normákat követi: csak kettőspontokat és kérdőjeleket használ a költő; a vers egyetlen vesszője a címben található. Ahogy a szövegben haladunk az olvasással, a gondolat ritmusára, a szerkezeti párhuzamosságokra hagyatkozva érezhetjük a *lehúz a sötét* szavak együttesét mondat egységnek. (Ehhez hozzájárul a *sötét* kétszófajúsága is.) Csak továbbolvasva a költeményt világlik föl, s lesznek még ilyen példánk a nyelvtani homonímia kategóriáján belül is, hogy enjambement-nal, állunk szemben: a megkezdett gondolat (szerkezet) a következő sorban folytatódik: itt a sorvég a *sötét gondolat* szerkezetet választja ketté. A *sötét* nem főnév és nem alany tehát, hanem melléknév és az alany kiegészítője.

3.1.2. A mondat szerkezetnek, a mondat értelmének fölismérésében néha zavart, pillanatnyi megtorpanást okozhat a mononímiának az az esete is, amelyet a birtokos szerkezet *-nak*, *-nek* ragjának hiánya okoz, mert ilyenkor a birtokost kifejező szót formailag semmi sem különbözteti meg sokszor a nominativusban álló szóalaktól. Ács Károly verseiből a következő példákat idézhetjük: „*A végzet véres kése / beletört a sikolyba, / s a fájdalom kötömbjét / új szoborrá csiszolja*” (*Tépelődő*); „*az ösztönök súlya / s a méz-szavak varázsa*

/ mélységbe húz” (uo.); „lenni . . . / golyó, göröngy barátja” (uo.). Illetőleg „Nehéz *magunk* ítélni meg *magunkat*” (*Néhány sor írás magunkról*).

Csak fokozza az elbizonytalanodás, a kettősértékűség eshetőségének az érzését, ha a jelöletlen birtokos szerkezetben az alaptagnak ez az egyetlen bővítője, s ha a szerkezet a mondat elején helyezkedik el. S a költőnek még egy eszköz a rendelkezésére áll, ha késleltetni akarja a szerkezetileg összetartozó szavak összeszerkesztett voltának a fölismerését: a tördelés, a már a főtiekben is említett enjambement: „Látom a *düh* s a *rontás* / száz-harapású rémét, / kitől az *elme* zilált / kerítése tán véd még” (*Tépelődő*); „mélységbe húz s a *pokol* / sziklái mind rám rázza” (uo.); „előttünk *sistereg* a *cél*, a *láng* / oszlopa” (*Gondolkodók szonettje*); „És éjszaka, az ért *magány* / óráján etetjük, mint madarat” (*Rögök vallanak*); „léghátul a *Nap* / király-keze, és gyűrűi, a fények” (uo.); „Ölelkezve táncoló *tűz-örvények* / közepében izzó egy-akarat” (uo.); „Nagy volt, jó volt, miénk volt a *világ* / roppant golyója, és miénk az *ég* / kancsal köre” (uo.); „Messze maradt tőlünk a *balgaság* / sírása”. A *Rögök vallanak* című szonettkoszorúnak szinte jellegzetes stilisztikai alakzata az áthajlás.

3.1.3. Megszokott kifejezési formája a birtoklás kifejezésének, amikor névmással fejezzük ki a birtokost: az *én* könyvem, a *te* barátod, az *ő* háza. Nyelvünk sajátos vonása ez, s ennek az írásnak a tárgyát tekintve azért érdemel említést, mert, látjuk, a funkcionális elkülönülés melletti alaki azonosság áll fenn a személyes névmások e kétféle használatában. Funkcionálisan kétarcúvá válik, vált így nem is egy szavunk, s az is előadódhat, hogy ugyanabban a kontextusban „mutatja meg” mind a két arcát. Mint pl. a sokat idézett *Neked mondom, Szabadka* című vers kezdősoraiban:

Én nem tudom, talán messzire mentem,
talán találtál jobb fiat helyettem,
vagy ez csak színlelt, bölcs anya-harag tán,
én városom, *én* szülő szép Szabadkám?
Én nem tudom (. . .)

És nem is csak a kezdősorokban, de a folytatásban is:

nagy lehet az *én* vétkem
(ha rossz voltam, *én* mindig nagyon féltem)

(Szótárainkban ez a jelenség rendszerint poliszémiként jelenik meg.)

3.1.4. A birtokos szerkezet fölismerése, megítélése körül nemcsak akkor adódhat bizonytalanság, ha ragtalan vagy névmási a jelző, de – elvértve – akkor

is, ha ki van téve a toldalék. Pl. a *Rögök vallanak* című költeményben a következő sorokat olvashatjuk:

Azóta hallgat énekünk: marad
a régi barna, trágyaszagú lősz,
fölötte fázó *árnyaknak* köröz
bús csapata, s felhőkben fennakad.

Az idézet harmadik sorában az *árnyaknak* szó vonzza magához a figyelmet. Ha kiragadjuk a szöveggörnyezetből, s a szóalakat csak magát nézzük, alakjára nézve birtokos jelzőnek is tarthatjuk és részeshatározónak is a *-nak* morféma. kétfunkciós voltából adódóan. A kontextusban egyértelműsödik a szerepe, ha nem is azonnal. Mert a birtokos szerkezetbe beékelődik a mondat állítmánya, s ez egy pillanattal tovább fönntarthatja az olvasóban a bizonytalanságot: vajon nem határozónak, az állítmány bővítményének kell-e tartani mégis a szórendileg közvetlenül az állítmány előtt álló *árnyaknak* szót? Csak a negyedik sorhoz érve szűnik meg a bizonytalanság, s válik egyértelművé, hogy – közönséges szórend szerint – „fázó árnyaknak bús csapata köröz” lenne a vers érintett szavai között a sorrend.

Az előbbieken bemutatott jelenség kapcsán is szintaktikai homonímiáról van szó. Ez a jelenség a szószint, a lexémaszint fölötti grammatikai struktúrákban mutatkozik meg. Ilyen értelemben tehát, ha beletartozónak vennénk a nyelvtani homonímia fogalmába, ebben az esetben a nyelvtani homonímiát nem állíthatnánk szembe a szótári homonímiával olyan értelemben, ahogy azt a fönntiekben meghatároztuk. Ezért foglalkoztunk külön a szintaktikai homonímia e pár esetével, s a továbbiakban nyelvtani homonímia alatt csak a szűkebb értelemben vett nyelvtani homonímiát értjük, azaz „a jelezett vagy ragozott szóalakov egybeesését” (vö. Rác, 1980:159.). Nevezhetjük ezt, a fönnt jelzett félreértés lehetőségeit elkerülendő, szóalakov közti homonímiának is. A következőkben erről lesz szó.

3.2. A szóalakov közti (ill. a nyelvtani) homonímiát, bevezetőképpen, Ács Károly verseiben a következő példákon mutatjuk be:

Csöpp, kicsi felhő, merre vesztél el?
Ősöd, a tenger, várja a *sírt*.
– Belém a múlás bánatot bélel,
s azt szeretem, aki várt s aki *sírt*. –
(*Az idők érkezése*)

Az első *sírt* szóalakov tárgyragos főnév, a második a múlt idő jelével toldalékolt ige. A *Hogy meghalhasssak* című versben az *értem* szó homonim használatát tapasztalhatjuk: „*Értem én: /vár rám a múlt, mával kínoz, szeret*”; és a befejező

mondatban: „S aztán, örök perc, aztán jöjj el *értem*”. Először az *ért* ige személyragos alakjával van dolgunk, másodjára pedig az ezzel azonos alakú személyragos határozószóval. (A zárt *ē* hangot ejtők beszédében ez a kétféle *értem* nem valóságosan homonim, hanem ún. h o m o g r á f, azonos módon frott – szóalak: igeként *értém* – zárt *ē*-vel –, határozószóként *értem* – nyílt *e*-vel.)

Rácz Endre említi már eddig is többször idézett tanulmányának egyik példaként a *Himnuszban* előforduló *feléje* szóalakat: „Nyújts *feléje* védő kart.” Ács Károlytól is van példánk e szavunknak hasonló helyzetben, a homonímiát idéző használatára:

Nagy volt, jó volt, miénk volt a világ
 roppant golyója, és miénk az ég
 kancsal köre, mely úgy vetült *felénk*,
 mint önmagát álmódó délibáb.

(*Rögök vallanak*)

A homonímia itt (is) főnnálló esetét Kölcsey *feléje* szavát illetően Pais Károlyra (MNy. XXXIX, 209–17), Grétsy Lászlóra (Szóhasadás 28–9), Lőrincze Lajosra (Nyelvőréségen 242) és Bárczi Gézára (MNy. LXVIII. 137.) is hivatkozva elemzi. A szóalakra, amelyek töve azonos Kölcseynél és Ácsnál, s csak a személyragjaik tekintetében különböznek; ugyancsak megállapíthatjuk, hogy 'irányába', ill. 'irányunkba' és 'föleje', ill. 'fölenk' jelentése is elfogadható, lehetséges (l. i. m. 168–9.).

'Elért, megélt' és 'megérett' jelentése is elfogadható az *ért* befejezett melléknévi igenévnek. Ez az igenév az *ér* 'elér, odaér valahová', de az *érik* 'éretté válik' ige származéka is lehet. Az alábbi helyzetben is: „És éjszaka, az *ért* magány / óráján etetjük, mint madarat (a lidércet)” (*Rögök vallanak*). A szem főnév határozóragos alakja és a szóhasadás révén ettől funkcionálisan elkülönült határozószó is lehet a *szembe* szó a következő verssorban: „Ház és remény hamvából *szembe* pattan / a szikra, könnyet old” (*Új koszorú*). A kontextus sugallja ugyan az eredetibb, az elsődleges, a konkrétabb, azaz a főnévi értékű szóhasználatot („a szikra könnyet old”), de nem zárja ki a határozószói értelmezést sem 'vkinek az arca, az elülső oldala felé' jelentésben.

„Sajátos feszültséget” emleget Rácz Endre *A magyar ugaron* című Ady-vers alábbi sorai kapcsán: „Csönd van. A dudva, a muhar, / A gaz lehúz, alatt, befed . . .” (i. m. 180). A „feszültség”, a „kétértelműség” forrása az, hogy a kiemelt igék tranzitív és intranszítív használatúak is lehetnek, ragozásmódjuk, szövegbeli alakjuk mindkét értelmezést lehetővé teszi. Ugyanez a kettősség fedezhető föl bizonyos helyeken Ács Károly szóhasználatában, fogalmazásmódjában is; azaz: általános, határozatlan, de konkrét, egyes szám, első személyű tárgyra való irányulásról is szó lehet. Pl.: „mert vége már a kornak, mikor mérgek / *árnyékoltak*, s tompa ezredévek” (*Rögök vallanak*); „Madár, hintázz csak ága-

don; / *hallgass*, helyetted csattogok / majd én” (*Első rondel*). Míg a következő idézet abban tér el a föntiektől, hogy utólag, a *várok* igealak révén, egyértelműsíthető a kétséges szegmentum: „Eddig *vártam*, tovább nem *várok*” (*Szakítot-tam*): általános, határozatlan tárgy van a mondatnak.

Csak pillanatnyi bizonytalanságot okoz – mert a mondat folytatásában megjelenik a határozott tárgy is –, hogy tranzitív vagy intranszítív-e a *röppent* szó, azaz a cselekvő *röppen* ige időjellel bővült alakja-e (*röppen+t*), vagy a *-t* igeképzővel a végén, ragszinten és jelek dolgában \emptyset morfémás műveltető *röppent* ige: „csoda *röppent* rám reményeket” (*Jó volna csodát tenni*). Vagyis homonímiáról itt valójában csak a kontextusból kiragadott szó kapcsán beszélhetünk, a szövegben az ige jellege egyértelmű.

Ács Károly verseiben a nyelvtani homonímiának több típusa is előfordul. Vegyes típusú homonímiának is nevezik az azonosalakúságot – vö. Rác, 1980:161. – akkor, ha egy szótári szónak alapalakjában azonos az alakja, mint egy másiké, ha valamilyen jellel, raggal bővült. Pl.: *röppent* (műveltető ige szótári alapalakban vagy a *röppen* ige múlt időben), *vért* ('páncél' és a *vér* főnév. tárgyragos alakja). Igealakok és igenevek is lehetnének – az alakjuk szerint – a következő idézetek kiemelt szavai: „várásban *nyújtott* / szomorú múltod” ([*Ellenvilág*] – ebben a versben azonban egyetlen ige sincsen!); „kitől az elme *zilált* / kerítése tán véd még” (*Tépelődő*); „a test-idom rajtuk nem *nyomorult* / idétlen ronccsá, min a seb varas” (*Rögök vallanak*). A névszói-igei állítmány névszói része magában is megállhat, különösen költői szövegben. Az utóbbi példában a *varas* hatására a *nyomorult*-at vélhetnénk igenevnek, olyan névszói-igei állítmánynak, amely mellől hiányzik a *volt* elem, holott igazából – és vonzata révén egyértelműen – a *nyomorul* '(meg)nyomorodik' ige múlt idejű alakja, azaz igei állítmánya a mondatnak. Innen a nagyobb bizonytalanság az igenévi és az igei alakzatok között, amihez Ácsnál még a tördelés (enjamement-ok!) is hozzájárul, s ebből arra következtethetünk, hogy költőnk ilyen esetekben is – mint fölismerhető módon sokszor más helyen is, amikor szó-játékokra épít – tudatosan alkalmazza (vagy mondjuk inkább így: veszi igénybe) a nyelvnek azt a tulajdonságát, hogy bizonyos elemei között alaki azonosság áll fenn. És nem is mindig lehet egyértelműen eldönteni, hogy a homonimapárból melyik a szövegben megjelenő:

Titkos hatalmak, most világra *tártak*,
veszélyes fegyver visszafelé sül
a gyakorlatlan, rossz vadász kezében
(*Figyelmeztetés*)

Ez a versrészlet, ami a homonímiából eredő kettősértelműséget illeti, Petőfi Sándornak *Az Alföld* című verséből a sokat vitatott sorokat juttatja eszünkbe:

„Börtönéből *szabadult* sas lelkem, / ha a rónák végtelenjét látom.” (Az ehhez fűződő elemzésekről, értelmezési lehetőségekről l. Rácz, 1980:170.)

A következő idézetben a funkcionális kettősség lehetőségét (funkcionális) „hármasság”-gá fokozhatja, hogy a *csaltak* szónak – ha igenév, amit nem állíthatunk teljes bizonyossággal –, főnévi értéke van ezen a helyen. Ebben a helyzetben nem lehet a *csal* ige múlt idejű, többes szám 3. személyű alakja, ez a szövegkörnyezetből világosan megmutatkozik. Viszont a szövegtől függetlenül vizsgálva a szót, de nem is csak a szót, hanem a *csapdámba csaltak* szókapcsolatot is, ezzel a lehetőséggel is számolnunk lehet:

A könnyem méreg volt, szívem verem,
és útonálló volt a mosolyom.
A halál jött s a rémület velem,
s szívem csak telt, e tátott, mély verem.

Csapdámba *csaltak*, ó, ne sírjatok!
Én sajnálok és értek, tehetetlen:
a szerencsétlenebb én vagyok;
sajnáljatok meg, és ne sírjatok.
(*Szomorú hatalom verse*)

Az itt következő versrészletben is csak utólag válik bizonyosabbá, hogy a *törte* igealak nem jelző értékű igenév-ige, hanem állítmánya a mondategységnek, amelyben megjelenik. Fogódzónk a szomszédos mondatok párhuzamos szerkeze, amelyekben az igeik hasonló helyzetben és azonos grammatikai alakban jelennek meg:

Síkos sikátor *törte* mécsesed,
ősi, fanyar góg puhulta az őt,
némaság és bűn birkózott veled.
(*Emlékezés Sz. D.-re*)

Az *ölt* szóban is valójában homonimafészket (l. erről Rácz, 1980:162.), többszörös azonosalakúságot ismerhetünk föl. Alakjára nézve lehet az *öl* ige múlt idejű alakja; lehet továbbá az *öl* igéből képzett melléknévi igenév, és lehet az *ölt* ige is, szótári alakban:

Ház és remény hamvából szembe pattan
a szikra, könnyet old, s új akaratban
ölt gyermekeknek rak jövő-emléket.
(*Új koszorú*)

Ebben a versben, láthatjuk, igenév.

Olvashatunk Ács Károlytól olyan gondolatokat is, amelyeknek kifejezésében a homonimapár mindkét tagja „részt vesz”. Bár a kétszer megjelenő *hűlt* szó funkcióazonosságát sem zárhatjuk ki teljes bizonyossággal: „*Hűlt* láva ez, nagyon *hűlt*, ne féljete^k” (*Ima az emberiséghez*).

A poeta doctust mutatják (l. erről Bori Imrének *Az ember keresése* című kötetében az Ács Károlyról szóló tanulmányt), a homonimák tekintetében is, az alábbi verssorok és versek is:

Harcod még nem ért
véget: húz a vért
.....
Mért izzadtál vért
másért, magadért
(*Kérdések, végül*)

A *Hogy meghalhassek* című versben pedig: „Hiába *múlt* fölöttem, ó, a *múlt*.” A *Légy* és a *Mottó* című versekről, amelyeket itt szintén említenünk kell, az 5. pont alatt lesz szó bővebben, majd ha a költői szójátékokat elemezzük.

„Előfordulhat, hogy a homonimapároknek csak az egyik tagja kap helyet a mondatban, de implikálja a másik tagot is”, írja Rácz Endre (1980:181.) az egyik típusról. S habár itt is említhető példákkal már korábban is volt dolgunk (1.2.1. alatt), hadd említsük még az alábbi eseteket is: „Légy üdvöz, szent *fő*, életes magam” (*Köszöntés szent magamra*). A főnévi értékű szó jelentésébe belejátszik a melléknévi értékű *fő* jelentése. A *Harc az éjjel* című versben az *éjjel* főnévként jelenik meg. Pl.: „Farkasszemet néztem a lila *éjjel*”; „már azt hittem, itt az örök *éjjel*”. A címben előforduló *éjjel*-ről viszont ott még nem lehet tudni: főnév-e (éj+ a társhatározó hasonult mássalhangzós -vel ragja) vagy pedig határozószó. Az *Ellenvilág* című vers *múltod* szóalakja is két irányba mutat. Az egyik, az aktuális, a valós jelentése az adott helyzetben ez: 'múlásod', de fölvetődik a 'múltad' jelentés is, mint értelmezési lehetőség: „szomorú *múltod*”. Mindkét jelentésben kissé szokatlan a költő által kiválasztott szóalak, ezért nem csoda, hogy jobban ráirányul az olvasó figyelmé. A *Rigmusok, születésnapra* című versben ténylegesen 'versláb' jelentésben használja a költő a *láb* szót ebben a kontextusban: „Rá se ránts a jámbor rímre, / Sánta *láb*ra, logikára”, mégis beleérződik, okkal, ennek a szónak a 'testrés' jelentése is. A *Paszziánsz* című négy sorosban a *szóval* kétértelműsége, azaz a szó főnév -val ragos alakjának és az 'egyszóval' jelentésű *szóval* módosítószónak az azonosalakúsága ismerhető föl:

Ide tesszük Oda tesszük
 Ha nem tetszik visszavesszük
 Szóval tudomásul vesszük
 Fél fülünkön áteresztjük.

A *Fegyvertelen* című verset olvasva fölmerülhet az olvasóban, hogy az *egy* névelő – ismételten is megjelenve nem számnév-e mégis:

De *egy* teremtmény nincs csapatomban,
egy teremtmény, ki komor s fegyveres,
 ki füstöt gyárt és szépet nem keres,
 ki földet túr és orra borveres,
 és szentet játszik a kongó templomokban.

Annál is inkább, mert előzőleg számnévként fordult elő: „*Egy* szavamra az oroslán szelídül” (uo.).

3.3. Ács Károly szóhasználatának van továbbá egy olyan jellegzetessége is, hogy a szó végéről elhagyja néha az *-i* melléknévképzőt, így teremtve bizonyos azonosalakúságokat. Pl. a 'korai' értelemben használt *kora* melléknév és a szóhasználatban megszokottabb *kor+* birtokos személyjel morfémakapcsolat (*kor+a*) között: „Legyünk *kora* kapunyílások” (*Májusi szölam*); „mint a vadász / *kora* lesen” (*Katonarapszódia. Ébresztő*). A *bíró* lexéma is fölfogható ilyen jellegű esetnek: „Kofabódnén túl is élek a *bíró* szemmel” (*Politika*), s ez esetben 'bírói' a jelző, azaz 'bírói szem' a szószerkezet jelentése, bár itt más lehetőség is fölvethető, az ti., hogy 'amely képes valamire' jelentése van itt a *bíró* szónak, azaz szófaját illetően melléknévi igenév, eredeti szófaji értékében megmaradva.

A *való* – a szókészletben elfoglalt helyét, funkcióit tekintve (l. ÉSz., ÉKsz.) – melléknév is, melléknévi igenév is és főnév is lehet. A költő számára ez a többszófajúság – „többyszólamúság” – esetenként szójáték forrása lehet. A következő idézetek az *Ideális realizmus* című versből valók: „Ezer tudós törte fejét: / *való*-e hát a *való*?” és „Mondaná tovább, de elfogy / a hegy (és ez *való*)!” A „Kezem kutatva túrja a *valót*” (*Emlékezés Sz. D.-re*) és a „*markom való* mesét vet” (*Hullámvasút*) két *való* szava nem azonos, hanem egyrészt a *valóság* főnév, másrészt a *valódi* melléknév egyenértékese, szinonimája – utóbbiként, mint példa, a *kora*, *bíró* szavak előfordulási eseteivel rokon.

3.4. Azokat a ragtalan határozószókat, amelyek szókincsünk más (pl. melléknévi, ragos határozószói stb.) szófaji értékű szavaival azonos alakúak, ugyancsak meg kell említenünk ebben az írásban, habár a leíró nyelvtanok velük kapcsolatban (okkal) nem szoktak homonímiáról beszélni. A szótárakban (az értelmező szótárakban is és a fordítói szótárakban is) inkább csak a többszófajúságra utaló jelzéseket, jelöléseket találunk az ilyen határozószók mellett, amelyeknek az *-ul*, *-ül*, illetve az *-on*, *-en* toldalékos változataikhoz

fűződő viszonyára a monoszémia (jelentésazonosság) a jellemző – pl. *hasztalan* vagy *hasztalanul sürgetem; épp* vagy *éppen most láttam elmenni*), míg a toldalék nélküli határozószó értékű szavak és a velük azonos alakú, de más szófaji értékben is használatos szavak között a mononímia (azonosalakúság) jelenlétét ismerhetjük föl. (Pl. *Hívatlan betoppant hozzánk tegnap. Hívatlan vendégnek ajtó mögött a helye.; Egész belefáradt a munkába. Egész nap olvasott.*) Tagadhatatlan azonban, hogy a több szófajúság, ill. a jelentésmegosztás, amit itt látunk, már így is bizonyos szóosztódás („szóhasadás”) felé mutat, amelynek „végállomása” olyan mérvű eltávolodás is lehet a funkciók tekintetében egymástól távolodó szókészletű egységek között, amelyet idővel (talán) homonímiának fogunk nevezni. Itt azonban még, a költői nyelv homonimáiról lévén szó elsősorban, csak néhány példa révén említjük meg ezt a jelenséget, jelezvén ezzel is, amiről a későbbiekben még lesz szó, hogy a homonímia és a poliszémia szerepe, „következményei” a költői alkotásokban nem ritkán nagyon hasonlóak, a költői szöveg tartalmi gazdagodását, többsíkúsodását, többértelműsödését szolgálják, illetve idézik elő.

3.5. Ács Károly verseiben ennek a jelenségnek két típusával találkozhatunk. Az egyikben fosztóképzős szóalakok töltenek be határozói szerepet. *-itan, -tlen, -atlan, -etlen* képzősek: „ez a gyűrött papírlap / észrevétlen hulljon öledbe” (*Levél*); „Az emberekre észrevétlen / – Senki sem látta odafentről – / Ráfeküdt súlyosan, sötéten / Egy felhő” (*Ellenfelhő*); „Véletlen / szeszélyeid sodrában és kéréstlen / összevevissza rohángáló véredben / eviekélsz” (*A közbülső világban*); „Én pedig mindig szertelen voltam a szavakkal: / először másokét szajkóztam értelmetlen, / aztán megeredtek a saját szavaim” (*Virág helyett*); „s ha kihajolok átellenben / hurkot vet a hegy zöld szalagja, / és a Duna rendíthetetlen, / ő s türelemmel bogozgatja . . .” (*Este, ha kinézek a hídra*); „Az ablaknak dőlők szótlan” (*Téli utazás*); „Teszünk, akarunk akaratlan” (*Rabságot kérő*); „hogy el ne vesszünk tudva s tehetetlen . . .” (uo.). *-talan, -telen* képzősek: „Fegyvertelen megyek a világra, / csak úgy, a fejem után, nem várva / ilyen-olyan buzdítók szavára” (*Fegyvertelen*); „Így tárcsázunk bőszen, reménytelen, mindinkább elárulva / ebben a távközlési rengetegben” (*Újévi körtelefon*); „Meztelen hadd ülök testtelen test” (*Ballada egy ingről*); „Hát csoda, hogyha szívtelen / kacagok zokogó seben” (*Késébeesett vigasz*); „ülök, gondtalan, réveteg, fehéren” (*Mottó*); „de nem akarok halni haszontalan” (*Határozatlan szerelemhívás*); „De / akkor / hirtelen / mélység nyílt meg” (*Örvény*).

A másik csoportban azokat a ragtalan határozókat soroljuk föl, amelyeken a Ø jelzésű végmorféma a ki nem tett *-an, -en* toldalékkal egyenértékű. E típus bemutatása előtt lássunk egy olyan versrészletet, amelyben kiteve találjuk az *-an* toldalékot: „a derült égből, ha villám csapott, / annak biztosan komoly oka volt” (*Rögök vallanak*). Az alább következő idézetekben viszont ugyanez a képző a hasonló funkciójú szavakon már csak odaértendő, azaz Ø jelzésű: „Egész más mesébe való” (*Banális idill*); „szülünk, a nap, mégsem hagyott egész

el” (*Rögök vallanak*); „ülök, gondtalan, réveteg, fehéren” (*Mottó*); „Rühes, légy Marta gebe görnyed / amott a poros úton, fáradtan, / csüggeteg” (*Tájkép*); „Eddig, s nem tovább, / se később, se korább – / ez volna hát a dél?” (*Dél*); „s hogy épp így volt, / azaz így lesz, ahogy elmondom / – ez aztán végképp az én dolgom” (*Magánbeszéd*); „Megfelelő / előkészület nélkül semmiképp” (*Tanács újságolvasóknak*); „azaz így lesz, ahogy elmondom” (*Magánbeszéd*); „tudjam, hogy éljek” (*Visszatérés*); (a *hogy*-hoz fűződő más jellegű kettősfunkciójúságról l. Rácz, 1980:174.), „Dehogy is tudták / Hogy veszi útját / Vérüknek vére” (*Eredet*). S végezetül több idézet is, amelyben a *rég* szó jelenik meg: „emlék gyanánt se idézve a *rég* / felejtett gyámoltalan zuhanást” (*Rögök vallanak*); „Már *rég* nem ír a fiókjának” (*Öreg költő*); „Pedig akkor már *rég* meghaltam” (*Aki mindig elkésik*); „Már oly *rég* nevetek / a rügybontó csodákon” (*Tépelődő*).

4. Valójában az alkalmi szófajváltás megnevezéssel illetett jelenség áll fenn olyankor, ha valamely szó nem a rá elsősorban jellemző szófaji minőségében, ill. minőségeiben (ha több szófajú), hanem főnévként, azaz főnévi, szubsztantívumi értékben jelenik meg, bár ez közönségesen nem jellemző rá. Pl.: „Talán a *talánok* is megváltozhatnak” (*Jó volna csodát tenni*). Az ilyen szófajváltás azzal is jár azonban, hogy a szót „valódi” és „alkalmi” szófaji értékben is változatlanul a teljes, vagy esetleg a részleges – mert csak a tő vonatkozásában érvényes (l. a fenti példát) – alaki azonosság jellemzi, s mégis egészen más a grammatikai funkciója, értéke, amikor „rendesen”, ill. amikor főnévi szerepben fordul elő. Azaz a mononímia és a jelentésbeli elkülönülés a főnévi funkcióban megjelenő nem-főneveket is jellemzi, azzal, hogy a funkcionális elkülönülés nem heteroszémia jellegű, mint a homonimák esetében, hanem – nevezük így – a metanyelvi és a nem-metanyelvi funkciókülönbségen alapul. Vagyis azon, hogy a szóban forgó lexikális egység nem „közönséges” beszédbeli szó, hanem sajátos szerepben, önnön jelentéstartalmának szimbólumaként kerül elénk. Ez nem homonímia tehát a szó igazi értelmében – mint ahogy az előbbieken nem neveztük annak az ún. ragtalan határozókat sem –, de a z o n o s a l a k ú s á g, azaz egy szó megkettőződése a funkcióváltás útján, ami a használatban sajátos módon jelenik meg; néha a szó csak a metanyelvi értékében, önmagában, esetleg halmozottan is, néha pedig úgy is, mint a fenti idézetben láttuk (de az alábbi példák között is lesz ilyen), hogy szokványos funkciójában és metanyelvi értékben is együtt van, egy szövegkörnyezetbe ágyazódik bele. Stilisztikai értékét tekintve ez a jelenség nagyon hasonlít a homonimákéhoz: a maga módján ugyancsak a szöveg „tömegsűrűségét” növeli. Ezt mutatják az alábbi idézetek is: „Feslik a napfény, hullnak a lombok, / tágul a félsz és múlik a nyár” (*Az idők érkezése*); „Ősi, fanyar gőg puhulta az őt” (*Emlékezés Sz. D.-re*); „Az én vakságom a minden vaksága” (*Befelé fénylő vakság*); „Mégis akarom: maradjon *mának*, / anélkül hogy meggyötörjön a *kell*, / s ha gyötör is, ne tudjak róla . . .” (*A most akarata*); „a *mostant* mindig és könnyen akarom” (uo.); „lassan oldódott, vakult-a *kint*” (*Befelé fénylő vakság*);

„ezt tudja (. . .) / szállni és szeretni / közelt és távolt egyaránt” (*Gólya*); „Vittetek át a magasok lentjén” (*Pillantás vissza és előre*); „Széles a mély és / szűk a magas / gyere a mélybe / fáj a magas / (. . .) / Ég a magas és / hűvös a mély” (*Hív a mély*); „A fa csak áll s életet koplal: / apja halál és anyja nincs” (*Vágy*); „A kicsi én-ek felfűzték a mind-et, / koszorút raktak, élő koszorút” (*Rögök vallanak*); „Most rengő súllyal dől rám a bizony” (*Az anyag panasza*); „De jött a tegnap / nagy üzenettel, / áldó kezekkel” (*Tegnap-úr megjelent*); „hallgatom a távol szólongató szavát” (*Szemközt az éjszakával*).

5. Ács Károly versei között több olyan is található, amelyekben az azonosalakúság fontos versépítő elem. A homonímia tudatos fölhasználását a vers mondanivalójának a kifejezésében a *Hogy meghalhassak* című versben is tapasztalhatjuk: játszik a költő a *múlt*-tal is, de az *él, élő, élt, életem* szavakkal is. A „Hiába *múlt* fölöttem, ó, a *múlt*”, a vers kezdősora kétszeres, két különböző funkciójú *múlt*-at mutat meg: az első igealak, a *múlik, elmúlik* ige múlt időben, a második: főnév. (Az alábbiakban pedig még egyszer előfordul majd ez a szó, mégpedig a maga elsődleges, befejezett melléknévi igenévi minőségében, jelzői funkcióban.) A vers további szövegéből a következő sorokra – és bennük legfőképpen az *él* szóra és különböző származékaira – hívjuk föl a figyelmet:

Jaj, jaj, fog az élet!
Él minden *élt* reményem régi harcon,
Él minden *múlt* mosoly, kövült ígéret;
 emlékek fészke, *élő* holt vagyok.
 Halál, halál, hogy is halhatnék véled?
 A *múltam él* – jövőm halált ragyog.
 Ó, emlékek: sorsom, reményem, *életem*:
 hogy meghalhassak én is, haljatok . . .

A múlt idejű igealakok és a befejezett melléknévi igenevek közötti azonosalakúsággal (pl. *nyújtott, zilált, nyomorult* stb.) már foglalkoztunk a 3.2. pont alatt. A *Hogy meghalhassak* című költeményben is megtaláljuk a homonímiának ezt a típusát. Hogy mégsem ott foglalkoztunk vele, annak az az oka, hogy az említett homonimátípus ebben a versben nem önmagában, hanem egy komplex költői eszközrendszer egyik mozzanataként jelenik meg: a múlt és a jövő, az élet és a halál fogalmi és szemantikailag is erősen hangsúlyos szembeállításának kifejezését célozva, segítve. Ha nem nevezhetők is a vers kulcsszavainak ezek a homonimából szóalakok, de a homonímiából, továbbá ismétlődésükből adódóan, és mert szembenálló jelentésűek (antonimák) is bizonyos értelemben, olyan szavai ezek a versnek, amelyek magukra irányítják a figyelmet. Aligha hihetjük, hogy a költői szándéktól függetlenül.

A szójátékoknak gyakori forrása a szavak homonímiája. (Egy példa a köznyelvből: *Miért nyúl a nyúl?*) A költői nyelvben helyenként nem vidám, de

komoly, sőt komor tartalmú „játékok”-nak is alapjául szolgál az azonosalakúságon alapuló szójáték. Teljes egészében idézhető lehetne itt – mint illusztráció – az *Új idill* című vers, idézzük azonban mégis csak azokat a szavait, szókombinációit, szóegyütteseit, amelyek közvetlen megjelenítői az érintett jelenségnek: *nap(alm)*, *fű(st)*, *vár a tó (várj, atom!) liba(non)*, *szirén(a)*, *anyahaj(ó)*, *pán(cél)*, *ágy(uszó)*, *sik(oly)*, *gólya (golyó?)*, *hó(hér)*, *hal(ál)*, *tón (bomba tonnaszám)*. A zárójelekkel kombinált szavak csak azért nem említhetők a homonímia jellegzetes eseteiként, mert a homonímia, amelyről esetünkben szó van, jel és jelrész között áll fönn, s nem két egészében tekintendő jel-egység között. (A *fű*, *sik* és a *libanon* variánsok pedig egyéb problémákat – hanghosszúság, nagybetűzés – is fölvet.)

Az effajta szó-kombinatorikára a fentieknél is sikeresebb példával szolgál a *Félelem* című vers, a *Kleofás bölcsköpései* című ciklus egyik darabja:

Egyik fele fél
másik fele nem.
Az, amelyik fél,
még él,
a másik – holt elem.
(Félelem)

E minta szerint, azaz a homonímiára alapozva új tréfát a saját nevéből is. Két versében is megjelenik az *Ács* tulajdonnévvel és a *-ács* betűkapcsolatnak más, hosszabb szavakban való előfordulásával való játék:

Volt Ács,
nincs Ács.
Csók? Láz?
Csontváz . . .
Korbács?
Virgács!
S írás
sincs más:
forgács.
(Epilógus)

Másutt viszont az *Ács* névvel és melléknévi származékával, az *ács*i melléknév. és az *ács*i mondatszó azonosalakúságával játszik el a költő. Az *Ácsi*-t az *Ács*-ból képzett becéző névnek is tarthatjuk – nemcsak ’megállás!, hagyd abba!’ jelentésű mondatszónak –, amely itt a panaszkodás által kiváltott megöbbenést volna hivatott jelezni. Hogy mégis inkább idomári „műszó”-nak, mondatszónak kellene tartanunk, azt a kontextus sugallja, jelzi:

Megint panaszra nyitottad a szád? *Ácsi!*
 A helyzeted ugyan cseppet sem *ácsi*,
 sőt anti-*ácsi*: „Apport! Pacsi – *bácsi!*”
 meg efféle vezényszók pattognának
 (. . .)

(*A közbülső világban*)

További példák is vannak a szójátékszerű homonimahasználatra.

Az *ár* 'víz sodrása' és az *ár* 'érték' szavak összekapaszkodásának vagyunk tanúi az *Antinaturalizmus* című versben:

Úszás az *árral*:
 vissza a természethez?
Ár ellen –
 természetellenesen?
 Az *ár* természete,
 a természet *ára*:
 kint is, bent is ellenség . . .

De míg az idézetben először az egyik *ár* lexéma ismételt (háromszori) előfordulását tapasztaljuk (*árral*, *ár* ellen, az *ár* természete), a másik *ár* birtokos személyjeles alakban jelenik csak meg (a természet *ára*). Az előző *ár*-nak a birtokos személyjeles alakja *árja* lenne, s ebből a kettősségből is (amely a versszövegben nem jelenik meg) tudhatjuk, hogy a *természet ára* szerkezet *ár* eleme és az *ár természete* szerkezet *ár* eleme nem ugyanaz a lexéma. (Más lapra tartozik, hogy az *ár*¹-nek is itt átvitt, szimbolikus a jelentése.)

Valójában egy-egy szótári szó és egy-egy igealak között áll fönn azonosalakúság a következőkben bemutatandó versekben. Az azonosalakúságnak azok a formái ezek, amelyeket nyelvtani homonímiának nevez a szakirodalom. Mi itt azért nem a nyelvtani homonímia többi példái mellett foglalkoztunk velük – hanem a szójáték szerepű homonímiaesetek között –, mert a két-két mononim szó a tudatos költői versépítés következtében teljesen összemosódik végül, s a költőnek valójában bizonyára ez is volt a célja velük. Vagyis ezek a példák kivételt képeznek az alól az általában igaznak, érvényesnek tartandó megállapítás alól, amelyet Rácz Endre (i. m. 165.) a következőképpen fogalmazott meg: „A szavak, szóalakok homonímiája a szépirodalmi szövegekben is – mint általában bármiféle nyelvi megnyilatkozás esetén – csak ritkán okoz f é l r e é r t é s t, mivel a szövegekörnyezet világossá teszi, hogy milyen jelentésű szó illik bele a közlésbe.” Látni fogjuk a következőkben, hogy a szövegekörnyezet nincs mindig a segítségünkre. A *Légy* című versben csak az utolsó sorban „oldódik föl” (utólag) a kettősség–kettőzottság–kettős értelműség: főnév-e vagy a *lesz* létige felszólító módú alakja a címben is, s a versszövegben is

előforduló *légy* szó. A bizonytalansághoz, a szemantikai-stilisztikai többrété-
gűséghez, feszültséghez hozzájárul az is, hogy megjelenik a szövegben egy
másik homonimapár is, a *vagy*, amely(ek)ről a központosítás elmaradása miatt
eldönthetetlen, hogy mikor kötőszó és mikor igealak (a *van* ige kijelentő
módban, jelen időben, egyes szám második személyben álló alakja):

Semmiből *vagy*
mint én
vagy akár ez a vers
és nem foszthat meg semmi
a jogodtól, hogy *légy*
mint én magam
ettől a verstől
vagy akár ezt a verset
tőlem
– még a *légyfogó* sem.
(*Légy*)

A *Mottó* című versnek szinte csak az első versszakát kell idézni, hogy lássuk:
a *vagy*-gyal miképp játszogathat el az, aki otthonosan mozog a szavak világában
is, s nem csak természet adta tehetséget veti latba versíráskor:

Mire rájönnél, hogy ki voltál, más *vagy*
Vagy tán nem is *vagy*, kósza látomás *vagy*
Kóróba nőtt vidéki állomás, *vagy*
Bedőlt tárna, elhagyott kórakás *vagy*
Mégis *vagy* és ezt nem adhatod másnak

A szójáték ez esetekben már visszanyerte eredeti funkcióját: szórakoztat,
főlvídit.

6. Nem mindig lehet pontosan és minden szempontból elfogadható módon
meghúzni a határt a homonimiáknak (azonosalakúság), illetve a poliszemiának
(többértelműség) nevezetett jelenségek között. Sokszor az egyéni nyelvérzé-
ken, a fejlettebb vagy kevésbé fejlett nyelvi tudaton-tudatosságon múlik, hogy
érzünk-e „szerves” összefüggést, etimológiai összetartozást bizonyos, alakjuk
szerint egyféle, funkciójukat/funkcióikat tekintve azonban különböző értékű
szavaink között. (Köznyelvi példaként szokták idézni a *daru*¹ ’gázlőmadár’ és
a *daru*² ’munkagép’ közötti kapcsolatot.) A szavak „eredeti”, „elsődleges”,
illetve „átvitt”, „másodlagos” jelentése között is húzódik, húzódhat egy ilyen
határ, amely stilisztikai szerepét tekintve igen hasonló lehet ahhoz, amit a
homonimák „okoznak”: többsíkúvá, gazdagabbá teszik a költői szöveget.
Lássunk néhány ilyen szemelvényt is Ács Károly költeményeiből, befejezésül:

„félelem *lep meg*” (Aki mindig elkésik: *meglep* 1. 'meglepetést okoz' 2. 'váratlanul betoppan'); A TEST SZÁRAZ KOCSÁNY *ESETT* GYÜMÖLCS (Triptichon az emberről II.: *ESETT* 1. 'olyan, amely leesett', 2. 'tönkrement, elesett, értékét vesztett'). A *Kósza sorok 1955 májusán* című vers utolsó szava, az *igazán* mondatszó (mondatértékű módosítószó) is többértelmű: 'tényleg, valóban' jelentést is hordozhat, de 'igazából, a maga valóságában' is lehet az értelme:

Tíz év előtt írtam először verset
 (akkor még nem ismertem a szerelmet).
 Tíz év. Tíz május. Tíz évgyűrű a fán.
 Most már ismerem. *Igazán*.

De a szavak – bizonyos versbéli szavak – poliszémiájára épült a *Gólya* és a *Dél* című vers is.

DOKUMENTUM

A KISEBBSÉGI KÉRDÉS AZ ÚJ JUGOSZLÁVIÁBAN

V A S A Č U B R I L O V I Č

A *Nedeljni Telegraf* című hetilap majdnem ötvenkét év után hozzájutott Vasa Čubrilović történésznek ahhoz a javaslatához, amely a kisebbségek, németek, magyarok, albánok és románok száműzésére vonatkozott az akkori Jugoszlávia területéről. Čubrilović a *Kisebbségi kérdés az új Jugoszláviában* című referátumát 1944. november 3-án juttatta el a partizán hatóságoknak, és most Goran Ilić fiatal történész bukkant rá Szerbia Levéltárában. Hogy erről a javaslatról tárgyaltak-e az akkori hatóságok, nincs közvetlen bizonyíték, viszont a német Volksdeutscherek sorsának ismeretében következtetni lehet rá, hogy a Második Jugoszlávia hatalmi szervei ismerték Čubrilović referátumát. Másrészt Čubrilović értékelésével ellentétben, 1945-ben a jugoszláviai albánokat elkerülte a németek sorsa . . .

„A háború számos más dolog mellett fölvetette a jugoszláviai kisebbségek kérdését is. 1918 kezdetétől valamennyi kisebbség erőteljesen ellenezte az új állam létrehozatalát, nem a velünk délszlávokkal szembeni számarányuk, hanem a lakóhelyük és a szomszédos államokban élő népekkel való kapcsolatuk miatt. A délszláv területek geopolitikai helyzete a civilizációk, birodalmak és népek között, a kelet, nyugat, észak és dél érintkezésénél századokon át odahatott, hogy ideteleplüljenek vagy megpróbáljanak nagyobb arányban más népek is ideköltözni a délszlávokon kívül. Századokon át tartó elkeseredett küzdelemben sikerült eltávolítanunk az olaszokat az Adriántól, megállítanunk a németeket a Karavankáknál, sikeres harcot folytatnunk a magyarokkal és a németekkel a bácskai, bánáti és szerémségi síkon, és megállítanunk az albán terjeszkedést a Drinától a Morava és a Vardar felé.

A velencei, az osztrák és a török uralom idején azonban ezeknek a népeknek mégis sikerült kisebb-nagyobb etnikai szigetet kialakítaniuk a leggazdagabb tartományainkban. A 18. és a 19. században Ausztria német és magyar tele-

pesekkel népesítette be a Vajdaságot, Horvátországot és Szlavóniát. Az Arsenije Čarnojević vezette 1690. évi szerb népvándorlás után az albánok a szerb falvak rendszeres elnéptelenítésével elárasztották Kosovót és Metohiját, a Šar-hegység lankáitól akkor terjeszkedtek el a Vardar folyó macedóniai részéig. Abban az időben erősödik meg az olasz hatás az adriai városokban is. Amikor 1918-ban létrejött Jugoszlávia, a szomszédos országokkal nemzetiségi alapon határozták meg a határokat. Ekkor nagy területeket veszítettünk, amelyeken már száz éve etnikai fölényben voltunk, viszont saját országunkon belül nagyszámú idegen népet kaptunk, úgynevezett nemzeti kisebbségeket. Főleg németeket, magyarokat, arnautákat (albánokat), románokat, olaszokat.

Az 1918. évi felszabadulás után a legnagyobb jóindulattal viseltettünk a nemzeti kisebbségek iránt, habár némelyek már az 1912 és 1918 közötti háborúban úgy viszonyultak hozzánk, hogy méltán más eljárást érdemelt volna. A vesztes Németországgal, Ausztriával és Magyarországgal kötött békeszerződések ezenfelül egész sor kötelezettséget róttak ránk, hogyan bánjunk a nemzeti kisebbségekkel. Ezeknek a kötelezettségeknek következetesen és teljes mértékben eleget tettünk. A kisebbségeknek minden polgári joguk megvolt, teljes oktatási autonómiát élveztek, és joguk volt a kulturális kapcsolatok ápolásához a nemzetükkel. Ezekkel a kedvezményekkel különösen a jugoszláviai németek éltek. Elemi, középfokú és szakiskoláik voltak, a Kulturbund által szoros kapcsolatban álltak egymással, egész sor gazdasági intézményük volt a szövetségi szervezetektől a bankokig, amelyek a jugoszláviai németek gazdasági előrehaladását szolgálták. A németek politikailag is szervezettek voltak, mert német klub létezett a Népszkupstinában. Ha nem is ennyire sokoldalúan és szilárdan, a vajdasági magyarok is meglehetősen szervezettek voltak. A szerbiai és macedóniai arnauták az iszlám vallási közösség autonómiája által olyan szervezethez jutottak, amely sokoldalúan szolgálta kulturális és nemzeti-politikai céljaikat.

Hogyan használták ki a jugoszláviai kisebbségek a mi nagylelkűségünket és türelmességünket? Nálunk is, akárcsak szerte Európában, bebizonyosodott, hogy semmilyen engedékenység sem téríthet el némely kisebbségeket attól, hogy az államhatárokon át kötődjenek az anyaországukhoz. Sőt, már a háború előtt észlelhető volt a nemzeti kisebbségek szeparatista törekvése valamennyi országban, így nálunk is. Minden kulturális és gazdasági kedvezményük arra szolgált, hogy felhasználják az előnyöket nyújtó ország szétrombolására. A nemzeti-szocialista mozgalom németországi megjelenése után ez a kisebbség élen jár a többihez képest. A Harmadik Birodalom vezetői tudatosan és tervszerűen használták fel a kisebbségeket a számukra ellenséges országok rombolására. Az akkori német teoretikusok odáig mentek, hogy külön elméletet dolgoztak ki a nemzeti hovatartozásról. Eszerint a nemzeti tudat erősebb az illető állam iránti lojalitásnál. Tehát minden német, függetlenül attól, hogy

milyen országban élt, és milyen állampolgár volt, mindenekelőtt német, aki engedelmisséggel tartozik a Reichnak és annak vezetőinek. A polgári engedelmisségnek ezt az elméletét terjesztve, a különböző országokban levő kisebbségeiből számottevő államellenes tényezőt teremtett. A kisebbségeket könyörtelenül fel is használta az illető államok ellen. A háború előtt a Harmadik Német Birodalom ügynökei a mi országunkat is elárasztották, kulturpolitikailag, gazdaságilag és katonailag szervezve az itteni német kisebbséget. A józanabb és belátóbb jugoszláviai németek közül néhányan megpróbálták ellenállni, viszont elsöpörte őket a nacionalista lelkesedés, amivel Hitler különösen a német ifjúságot fertőzte meg. A jugoszláviai németek kisebbségi kedvezményeit ezáltal arra használták fel, hogy még a háború előtt egy jelentős ötödik hadoszlopot alakítsanak ki. Sokáig tartana ennek a részletezése, a következményeket mindannyian tudjuk. Az illetékes tényezők már akkor mindenről pontosan tájékozottak voltak, viszont nem volt erkölcsi merészségük, hogy idejében intézkedjenek. Közülük, sajnos, sokan maguk is az ötödik hadoszlophoz tartoztak, s még többen voltak, akik szándékosan szemet hunytak a németektől való félelmükben.

A németekhez hasonló volt a magyarok magatartása is. Sokkal szervezetlenebbek voltak a németeknél, szegényebbek is és műveltségben elmaradottabbak, viszont közvetlen kapcsolatban voltak a szomszédos Magyarországgal. A háborút megelőző években számos magyar gazdasági vállalat létesült, folyóiratok és újságok jelentek meg, sok vajdasági művelődési szervezet alakult, s ezek nagyméretű anyagi támogatása arról tanúskodik, hogy a felélénkült tevékenység mögött a magyar kormány céleszközei álltak.

Az arnauta szeparatista tevékenység különösen Kosovóban és Metohijában volt erős. Ott mindig is aktív volt a Kosovói Bizottság, amelyet politikailag és anyagilag is bőségesen támogatott a fasiszta Olaszország. A Stojadinovićtyal kötött választási egyezmény után II. Ferhat bégnek sikerült kibővítenie az iszlám vallási közösség autonómiáját a régi Szerbiára és Macedóniára szkopjei székhellyel; az albán szeparatisták erőre kaptak. Két-három év alatt saját irányításukba vették a déli muzulmánok teljes vallási és oktatási vezetését. Politikailag is megszerveződtek, és olyan erőt képeztek, hogy 1939 őszen a belgrádi kormány kénytelen volt ezt az autonómiát megszüntetni.

Amint a háború előtt is megmutatkozott, különösen 1941-ben nemzeti kisebbségeink többé-kevésbé leplezetlenül kimutatták törekvéseiket, hogy kihasználva az első háborús összetűzéseket, kiszakadjanak a mi államközösségünkől, és csatlakozzanak a szomszédos országokhoz. Habár a beavatottak politikai körökben erről eleget tudtak, mégsem sejtette senki, hogy ezeknél a kisebbségeknél ekkora gyűlölet halmozódott fel irántunk. Ez a gyűlölet és a szétrombolásunkra irányuló szándék 1941. április 6-a után jutott teljes mértékben kifejezésre. Már a háború első napján a katonák és a polgárok is érezték, hogy a németek, a magyarok és az arnauták képezik az ötödik had-

osztály fő részét, mert olyan szervezeten léptek fel mindenütt, hogy nyilvánvalóvá vált, azt még a háború előtt szervezeten és hosszú ideig kellett előkészíteni. Hosszan tartana felsorolni a tevékenységüket, csupán a főbb dolgokat említem.

Már a háború első napján a teljes jugoszláviai német kisebbség megfelekezett a polgári lojalitásról és az állam iránti hűségről, s a Reich katonaságának szolgálatára állt be. A Kulturbund egyik napról a másikra a Volksdeutscherek politikai szervezetévé alakult át. A jugoszláviai ideiglenes németországi vállalatok azonnal bekapcsolódtak a német hadiiparba. A német kisebbség kívülről jövő rendeletek sorával különvált a többi néptől, előnyöket élvezve mint uralkodó faj. Minden Volksdeutscher férfi a német katonai parancsnokság rendelkezésére állt. Egy részük azonnal belépett az SS-be és a Gestapóba, s különféle országokban katonai rendőrként szolgált. Mindannyian tudjuk, hogy ezek rosszabbak voltak a birodalmi németeknél is. Ki ne emlékezne a belgrádi hóhérokra, Richterre, Krügerre, Hahnra és más vadállatra, amelyek három éven át gyilkoltak. A Prinz Eugen hadosztály nemcsak a harcokban tűnt ki, hanem a szerbiai, Crna Gora-i, boszniai és hercegovinai falvak gyűjtogatásával, kiirtásával, kegyetlenkedésével. Más Volksdeutscherek, akik nem voltak katonai szolgálatban, gazdasági vállalatokban hivatalnokoskodtak megbízottként, vagy másutt voltak mindenhez értő szakértők, persze ahol jó sok pénzt lehetett szerezni. Bánátból külön közigazgatási terület lett, ahol a Volksdeutscherek voltak a korlátlan urak. Az ottani emberek elmesélhetnék, milyen volt ez a közigazgatás, milyen volt az igazságszolgáltatás. Másodrendű polgárok voltunk, gyakran egyenlők az üldözött zsidókkal, zaklatottak, kifosztottak, és a legkisebb apróságért is tömegesen kivégeztek bennünket. A jugoszláviai Volksdeutscherek ilyen viselkedése általános elkeseredést váltott ki minden jugoszlávnál. Mi egyetérthetünk vagy más véleményen lehetünk az állami politikát illetően, viszont abban valamennyien egyek vagyunk, hogy a Volksdeutscherekkel Jugoszláviában egyszer s mindenkorra rendezni kell a számlát. Erre rászolgáltak azzal, hogy nem voltak lojálisak ahhoz az államhoz, amelyben éltek, hogy kegyetlenkedtek, hitszegők, fosztogatók és környértelek voltak.

Amikor Magyarország 1941 tavaszán átengedte a német katonaságot, hogy bennünket északról megtámadjon, jutalmul megkapta Bácskát. Már az első világháborúban a magyarok arról voltak hírhedtek, hogy kegyetlenkedtek Szerbiában és erőszakoskodtak a vajdasági szerbekkel. Ettől függetlenül, amikor 1918-ban a Vajdaságot Jugoszláviához csatolták, áttértek feletre. Egyetlen magyarnak sem esett bántódása, amikor a szerb katonaság bevonult a Vajdaságba. Amikor viszont a magyar katonaság 1941-ben benyomult a Bácskába, azonnal megkezdte népünk rendszeres irtását. A magyar katonaság már 1941 áprilisában mészárlást végzett Újvidéken, Zomborban és a titeli járásban. A fő uszítók és feljelentők az itteni magyarok voltak. 1941 végén és 1942 elején

a bácskai szerbek öldöklése megismétlődött. Emberek újabb ezreit, gyerekeket is lelőttek, vagy a Duna és a Tisza jege alá löktek. Telepes családok ezreit, akiket nem végeztek ki, magyarországi gyűjtőtáborokba hurcoltak, ahol nagy részük odaveszett. A számítások szerint a Bácska megszállása idején 20–25 000 szerbet öltek meg. Nem kis szerepe volt ebben a bácskai magyar kisebbségnek. A bánáti magyarok kezdetben azt hitték, hogy az is Magyarországhoz fog tartozni, s a németekkel tartottak. Később viszont, amikor látták, hogy ott a Volksdeutscher hatalom erősödött meg, ellene fordultak. Kétségtelen, hogy a bácskai magyar kisebbség sokkal kisebb arányban vétkes a szerbek mészárlásáért, mint a Volksdeutschelek; később tőlük elhatárolta magát a pesti Szalai-kormány* is, minden felelősséget a magyar fasisztákra hárítva, viszont objektíven nézve az akkori eseményekben való részvételük olyan arányú volt, hogy azt nem lehet lemosni.

Amikor 1941 tavaszán a német gépesített hadtestek betörték Kosovóba és Metohijába, az egész arnauta közösség fegyvert ragadott, és melléjük állt. A németek által felfegyverzett arnauták kíméletlenül kiűrtették az ottani szerb falvakat. Házak ezreit gyűjtötták fel, a lakosokat mindenüktől kifosztva üldözték el, s aki akkor Crna Gorában vagy Szerbiában élt, láthatta az észak vagy dél felé özönlő menekülőket, akik csupasz életüket mentették. Az olasz és a német egységek mindenben segítették az arnautákat, hogy megsemmisítsék az ottani szerb lakosságot. Fegyvert és teljes felszerelést adtak az arnautáknak, amikor pedig a szomszédos területeken, Szerbiában, Crna Gorában, Albániában és Macedóniában megkezdődtek a népfelszabadító mozgalmak és a partizánok felkelései a megszállók ellen, az arnauták voltak a megszállók fő segítői a felkelőkkel szemben. A metohijai és kosovói arnauták a németekkel és az olaszokkal együtt támadták az összes környékbeli területen levő partizánokat. Egységeik a kegyetlenségük és fosztogatásuk miatt rémületet váltottak ki a lakoságnál. Amikor a német erők már visszavonulóban voltak Görögországból és Macedóniából Kosovó és Metohiján át észak felé, még akkor is a legnagyobb támogatást nyújtották a német katonaságnak. Az egész népfelszabadító harc idején a legnagyobb akadályt jelentették, hogy egyesüljön a Crna Gora-i, boszniai és szerbiai népfelszabadító mozgalom az albániai és a macedóniai mozgalommal. A népfelszabadító hadsereg akcióit irányító emberek tudják ezt a legjobban.

Az arnauták dél-szerbiai és macedóniai magatartásáról szólva meg kell említenem a kivételeket is. Külön elismeréssel kell szólni az albániai valódi albánok hősie viselkedéséről. A kezdettől fogva harcoltak hazájuk fasiszta megszállói ellen, elvtársiasan és lojálisan együttműködtek a Crna Gora-i és a macedóniai népfelszabadító mozgalommal, s maguk is elfogadták Tito marsall irányítását. Jugoszlávia népeinek ezt sohasem szabad elfeledniük, s a lehetőségekhez képest viszonzni kell, támogatva a szegény sorsú hegylakókat, hogy

* Félrehallás, a Kállay-kormányról lehet szó (a szerkesztő megjegyzése)

gazdasági és kulturális előrehaladásukkal mielőbb az európai művelt népek sorába kerüljenek. Az Albániában élők iránti rokonszenvünk azonban nem gátolhatja meg, hogy leszámoljunk a kosovói és metohijai árulókkal.

A fentiekből is látni, hogy a jugoszláviai három legnagyobb kisebbségi csoport saját maga mondott le polgári jogairól az államunkkal szembeni nyílt ellenséges fellépéssel. Emiatt elveszítették azt a jogot, hogy továbbra is polgárainknak nevezzék magukat. El kell őket távolítani az országunkból, mert erre rászolgáltak.

Ha megnézzük a térképeket, látnunk kell, hogy a kisebbségek államunk rendkívül fontos gazdasági és stratégiai helyeit foglalják el. Vajdaság például a Duna mente középső részét és a Dunát uralja, valamint a Közép-Európából a Balkánra vezető út révén, geopolitikailag a Balkán stratégiai kulcsa. Nélküle a fő jugoszláviai államok, Szerbia és Horvátország elveszítenék a Drávához, a Szávához, a Dunához és a Moravához való kötődésüket, és ismét valamilyen új Ausztria vagy Törökország jelentéktelen, periferikus tartományává válnának. Vajdaság az egész Jugoszlávia búzatermő vidéke, s ha ott nem lenne egyetlen szerb vagy horvát sem, harcolni kellene érte, hogy a Szávától és a Dunától délre eső passzív vidékeken élő millióknak élelmet biztosíthassunk. Ha tervet készítünk a jugoszláv államok jövőbeni gazdasági fejlesztésére, az elképzelhetetlen volna Vajdaság nélkül. A Szávától és a Dunától délre eső területek bányakincseikkel, gazdag erdeikkel és nagy vízerőjükkel minden lehetőséget biztosítanak egy korszerű ipar kifejlesztéséhez. Ezt azonban csak abban az esetben lehet elérni, ha a vajdasági termőföldek elegendő élelmiszert biztosítanak az új ipari létesítmények munkásai számára. Ebben a Vajdaságban azonban mi, szerbek és horvátok csak relatív többséget alkotunk, s ezért történetelt meg, hogy a háborúban a magyarok elfoglalják a Bácskát, a németek pedig kisebbségük segítségével a Bánátból egy kisebb Reichot alakítsanak ki.

Hasonló a helyzet a Šar-hegység vidékén, ahol jelenleg túlnyomórészt arnauták élnek. Erről a vidékről a balkáni folyók három tengerbe ömlenek, s ezért Kosovót és Metohiját mindig is a Balkán stratégiai központjának tartották. Másrészt ez a vidék elválasztja Crna Gorát Szerbiától, s mindkettőt Macedóniától. A Demokratikus Föderatív Jugoszlávia ezen részei mindaddig nem lesznek szoros kapcsolatban egymással, amíg nem teremtdíki meg egy közvetlen etnikai határ. Ez a kérdés különösen fontos Macedónia számára. A Vardar folyó felső részét az arnauták, alsó folyását a görögök uralják. Mi, délszlávok csupán a folyó középső részével rendelkezünk. A helyzet igen kedvezőtlen, s felvetődhet, mint amikor a háborúban Olaszország nemcsak Kosovót és Metohiját, hanem Debart, Kičevót, Gostivart és Tetovót is Albániához csatolta. Nem szabad illúziókat táplálnunk az európai viszonyok jövőbeni alakulásával kapcsolatban. A mostani szörnyű háború bajosan lesz az utolsó. Mi továbbra is világok kereszteződésén maradunk, s megint csak

nekünk kellene elviselnünk az első csapást. Ezért az országok sorsát irányító emberek kötelessége, hogy már most mérlegeljének minden lehetőséget, s biztosítsák, hogy ne ismétlődhessenek meg ezek a háborús események. 1918-ban a régi Jugoszlávia vezetői erre nem gondoltak, amikor meghagyták a nemzeti kisebbségeket. Mi több, pártpolitikai okokból támogatták is ezeket a kisebbségeket, s emiatt ebben a háborúban áldozatok tízezreivel fizettünk. Ennek többé nem szabad megisméltódnie. Gazdasági szempontból is fontos számunkra Kosovo és Metohija s a többi termékeny vidék. Ezek körül szegény földek terülnek el, mint például Crna Gora, Sandžak, a Šar-hegység északi része s az attól délre fekvő macedóniai falvak. Az ottaniak joggal követelik, hogy kapják vissza azokat a földeket, ahonnan az arnauták az elmúlt 150 év alatt elűzték őket.

Referátumomban szándékosan összpontosítok a Vajdaságra és Dél-Szerbiára, mert szerintem itt van a kisebbségi kérdés megoldása. Ennek a rendezésekor részünkről nem nyilvánulhat meg semmilyen bosszúvágy a népeink felett általuk elkövetett erőszakos cselekedetek miatt. Csupán józan állami megfontolás vezérelheti ezzel kapcsolatos politikánkat. Ezek közül a kisebbségek közül más tartományokban is találni részeket. Kétségtelen, hogy azok után a szörnyűséges cselekedetek után, amit a hazai németek segítségével a birodalmiak elkövettek, a szlávoknak minden joguk megvan hozzá, hogy követeljék országaik megtisztítását a Volksdeuscherektől. A köztünk és az Ausztria közötti új politikai határnak egyúttal etnikai határnak is kell lennie a szlávok és a németek között. Csupán néhány tízezer németről van szó, s ezt nagyobb komplikációk nélkül végre lehet hajtani. A Horvátországban, Szlavóniában, Boszniában és Hercegovinában élő német és magyar kisebbség, amely kis szigeteket alkot a jugoszláv népek etnikai tengerében, vagy száműzhető, vagy pedig beolvasztható nagyobb ellenállás nélkül. Számunkra az a fő kérdés, hogyan lehet szétzúzni a kisebbségi tömböket a jelentős geopolitikai helyeken. Itt a szövetségi kormány által az egész ország erőinek a segítségére lesz szükség.

Miután ismertettük az okokat, miért szükséges az állam megtisztítása a kisebbségektől, lássuk, van-e lehetőség ennek a tervnek a megvalósítására. Általában nézve, a feltételek ehhez rendkívül kedvezőek. Amikor 1918-ban Európa megformálásakor az volt az álláspont, hogy a kisebbségi kérdést a számukra biztosított kedvezményekkel lehet megoldani, ez a háború egész Európának bebizonyította ennek téves voltát. A német birodalom által kíméletlenül felhasznált német kisebbség esete ahhoz a felismeréshez vezetett, hogy az egyetlen megoldás a kisebbségek kitelepítése. Maga a Harmadik Birodalom is brutális kolonizációs politikát vitt végbe, amikor milliókat hurcolt át Európa egyik részéből a másikra. Mi több, terveket készített egész népek kiköltöztetésére, s tervszerű kolonizációs politikával arra törekedett, hogy megszerezze a hatalmat Délkelet- és Közép-Európában. Ha a németek győztek volna ebben a háborúban, mi, délszlávok, különösen a szerbek, eltűntünk volna a föld

színéről. A kisebbségi kérdés ilyen megoldását elfogadták a németek szövetségesei, az olaszok és a magyarok is. Ezért érthető, hogy a mi szövetségeseink is arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a kisebbségi kérdést ebben a háborúban átköltöztetéssel kell megoldani. Elsőként a testvéri Szovjetunió alkalmazta a kisebbségi kérdés megoldásának ilyen módszerét még a háború előtt. Már jóval korábban szétköltöztette a karélokot a finn határ mentén. A távol-keleti tengerparti övezetekből Turkesztánba költöztették a koreaiakat és a kínaiakat. Amikor a Szovjetunió még 1940-ben elfoglalta Besszarábiát, akkor 150 ezer ottani németet költöztetett ki. Abban az évben a németek Zimonymál, a Száva torkolatánál egész barakkvárost építettek fel. Mi, belgrádiak láthattuk akkor, hogyan szállítják el a németeket a birodalomba. A Szovjetunió most a háború idején is lakosságcserét hajtott végre, amikor Ukrajnából és Belorussziából átszállította a lengyeleket az új szovjet–lengyel határon, a Szovjetunióba pedig ukránokat és beloruszokat hozott. Ezekre a példákra hivatkozva nekünk is joggan van kérni szövetségeseinktől, hogy a mi kisebbségi kérdésünket is ugyanilyen módon, kitelepítéssel oldjuk meg.

Kisebbségeink kiköltöztetésének engedélyét kérve szövetségeseinktől, több jogra hivatkozhatunk, mint bármely más európai nép. Egyetlen európai nép sem szenvedett annyit kisebbségeinek a nemzeteitől, mint mi. Egymilliónál több ember, nő és gyermek vesztette életét ebben a rémes háborúban nálunk, méghozzá háromszor annyi ártatlan gyerek, mint ahány fegyveres esett el a harctereken. Amint láttuk, ezekért az öldöklésekért nagy felelősség terheli a kisebbségeinket. Szövetségeseinknek ezt meg kell mondanunk és be kell bizonyítanunk. Mély meggyőződésem, hogy megértésre találunk és eleget tesznek kéréseinknek. Különösen nagy reménységgel vagyok a testvéri Szovjetunió iránt. Az egyetlen nép voltunk, amely felkelt a megszálló németek ellen akkor, amikor 1941 nyarán Hitler a német hordákat Leningrád, Moszkva és Sztálingrád ellen vezette. A népfelszabadító mozgalomban három évig küzdöttünk a leg súlyosabb körülmények között. Ezért joggal remélhetjük, hogy a testvéri Szovjetunió segíteni fog, hogy a kisebbségi kérdést úgy oldjuk meg, mint ahogyan ő tette és teszi. A kisebbségi kérdés kitelepítéssel való megoldását az olyan háborúk idején lehet legkönnyebben végrehajtani, mint amilyen a mostani. Amely népeknek a kárára történik, azok ellenségeink ebben a háborúban. Ők támadtak meg minket, s nem mi őket. Ők garázdálkodtak hazánkban, és tudatosan használták fel a kisebbségeket az ellenünk folytatott harcban. Semmilyen területi követelésünk sincs velük szemben, kivéve Olaszországot Isztriával, Goricával és Gradiškával kapcsolatban. Ezért ennél jogosabban is követelhetjük mint győztesek, hogy fogadják be a hazánkban élő kisebbségeiket.

Ez a háború a tömegmozgalommal már előzőleg kialakított egy lélektani hangulatot a kitelepítésre. A kisebbségek, tudván, mit követtek el, nem fognak sokáig védekezni, ha számúzzuk őket. Általában véve, ha szem előtt tartjuk mindazokat a tényeket, amelyekről itt szó volt, soha eddig nem voltak kedve-

zőbb feltételeink a kisebbségi kérdés megoldására, mint a jelen pillanatban. Mindez a népeink sorsáról döntő emberek határozottságától, széles látókörétől és belátásától függ, hogy helyesen oldódik-e meg ez a kérdés. Mély meggyőződésem, hogy tudatában vannak e probléma jelentőségének, s meg tudják találni a megoldást. Ezért is írom ezeket a sorokat.

A KISEBBSÉGI KÉRDÉS MEGOLDÁSÁNAK MÓDJA AZ ÚJ JUGOSZLÁVIÁBAN

Ha abból indulunk ki, hogy a kisebbségi kérdés egyetlen helyes megoldása a kitelepítés, egész sor megoldásra váró feladat vetődik fel. Vajon minden kisebbséget elköltöztetni, vagy csak némelyeket; melyik tartományokat kell elsősorban megszabadítani a kisebbségi elemektől; milyen módon megszervezni a költöztetést, s ami még fontosabb, hogyan betelepíteni az üresen maradó falvakat és városokat. Erre vonatkozólag teszek néhány javaslatot.

A fontosságot tekintve szerintem a költöztetésnél a következő sorrendet kellene alkalmazni: németek, magyarok, arnauták, olaszok és románok. Már említettük, hogy a háború alatt mit követtek el a német, a magyar és az arnauta kisebbségek. Elvileg valamennyien rászolgáltak, hogy elveszítsék állampolgári jogaikat. Politikai okokból azonban különbséget kell tenni. Azok után a szörnyűségek után, amelyeket a németek nálunk és egész Európában elkövettek, minden jogukat elvesztítették, és emiatt könyörtelenül mindannyiukat el kell üldözni. A magyarok nálunk is és Magyarországon is, a bácskai öldöklés és a németek oroszországi kiszolgálása ellenére, mégis némi körültekintést érdemelnek. Velük szemben nem kellene mindazokat az intézkedéseket fogantatosítani, mint a németekkel szemben. Ugyanez vonatkozik a dél-szerbiai és macedóniai arnautákra is. A kisebbségi kérdés megoldása során viszont mindenáron el kell foglalnunk etnikailag a Bácskát, Kosovót és Metohiját, néhány százezer magyart és arnautát eltávolítva az országból. Az olasz fasiszta rezsim szörnyűségesen viselkedett az Isztriában, Goricában és Gradiškában élő népünkkel. Amikor ezeket a területeket visszakapjuk, arra kell törekednünk, hogy etnikailag ismét biztosítsuk, kiköltöztetve az 1918. december 1-je után odatelepült olaszokat. A legkönnyebben a románokkal mennek majd a dolgok. A mi Bánátunkban néhány tízezer román él, a mi népünkben valamivel kevesebb a romániai Bánátban. A bukaresti kormánnyal kötendő politikai egyezményvel végre lehetne hajtani a lakosságcserét.

A másik fontos kérdés, hogy mely területeket kellene elsősorban megtisztítani a kisebbségektől. Már hangsúlyoztam, hogy nem az legfontosabb, mennyi kisebbségit kell elküldeni, hanem hogy honnan. Azok a kisebbségek, akik családosan vagy kisebb csoportokban szétszórtaan élnek országrészeinkben, nem veszélyesek számunkra. A stratégiaileg és gazdaságilag fontos határ menti tartományokban élő nagyszámú kisebbségi tömbök jelentenek veszélyt. Külö-

nösen veszélyesek, ha a saját szomszédos nemzetekkel határosak. Ebből kiindulva, a Vajdaságot meg kell tisztítani a németektől és a magyaroktól, Dél-Szerbiát és Macedóniát pedig az arnautáktól. Úgyszintén el kell távolítani a németeket Kočevlje, Maribor és a környező határ menti övezetekből. Ezzel a kérdéssel részletesebben is foglalkozunk.

Kezdjük a Vajdasággal. Amikor megnézzük ennek néprajzi térképét, láthatjuk, hogy olyan tarka, mint a legszebb piroti szőnyeg. A figyelmesebb szemlélő azonban felfigyelhet egyes etnikai tömbökre. A legtöbb magyar település például a Bácska északkeleti és középső részén van. Horgostól és Szabadkától Zentán, Topolyán és Kulán át Újvidékig található az ország legnagyobb magyar etnikai tömbje. Az 1941-ben volt mintegy félmilliónyi magyarból majdnem 300 000 él a Bácskában. A többi 200 000 Bánátban, Szerémségben, Horvátországban és Szlavóniában él szétszórta, jelentéktelen kisebbségként. Ha a Bácskából 200 000 magyart eltávolítanánk, megoldanánk a magyar kisebbségi kérdést.

A németkérdés nem ilyen egyszerű. A németek szétszórta élnek az egész országban, viszont ők is főleg a bácskai, bánáti és szerémségi gazdag síkságon élnek. A németek főleg a Bácska délnyugati részét népesítik be. Főleg az apatini, újverbászi, hódási, palánkai és jórészt az újvidéki és zombori járásban találjuk őket. Ha teljes többséget akarunk elérni a Bácskában, akkor ezeket a járásokat meg kell tisztítanunk a németektől. Egyébként is a Bácska jelenti vajdasági helyzetünk kulcsát. A körülbelül félmilliónyi magyarra és németre csak valamivel több mint 300 000 szerb, horvát és szlovák jut. A kisebbségi kérdés megoldásakor ezért erre a területre különösen oda kell figyelni.

A bánáti helyzet sokkal jobb. Ezen a részen a háborúban nem volt akkora irtás, mint a Bácskában. Itt teljes többségben vagyunk, s a kisebbségek közül csak a németek vannak nagyobb számban. A pancsovai, fehértemplomi, verseci, becskerekai és ittabéi járásban tömörülnek, s innen kell őket elküldeni. A Szerémségben a zimonyi, ópazovai, rumai és šidi járásban laknak. A legjobb, legtermékenyebb földeket birtokolják, s ezeket a járásokat is meg kell tőlük tisztítani. Szlovéniában Kočevlje és Maribor környékét kell megszabadítani a németektől. A többi tartományban a lehetőségek szerint fel kell oszlatni és széttelepíteni a német és a magyar településeket, a felsorolt járásokat viszont meg kell tőlük tisztítani. Ha sikerülne a Bácskából, Bánátból és Szerémségből öt-hatszáz ezer németet és magyart eltávolítani, s a helyükre a mi népünket betelepíteni, a Vajdaság egyszer s mindenkorra a miénk lenne.

Az arnautákat illetően Kosovóban és Metohijában is etnikai fölénybe kell kerülnünk, de hogy elkerüljük az esetleges összetűzést a szomszédos albán néppel, ott még átgondoltabban és taktikusabban kell tevékenykednünk, mint a Vajdaságban. Ezért jól meg kell vizsgálni, mely részokról kell elköltöztetni az arnautákat és helyükbe a mi népünket telepíteni, s közben egyetlen arnauta falut, egyetlen házat sem szabad fölöslegesen háborgatni. Ha el akarjuk érni

Crna Gora, Szerbia és Macedónia szorosabb egybekapcsolását, Kosovóban és Metohijában alapjaiban meg kell változtatni az etnikai összetételt. Mindenekelőtt meg kell tisztítani Metohiját mint határövezetet, mert ez lenne a legmegfelelőbb a Crna Gora-i telepések számára. A metohijai arnauták a németek leghűségesebb szolgálói, mint ahogyan a múltban a fasiszta olaszokat támogatták. A Vardar felső folyásánál levő macedón falvakban elkövetett cselekedeteik miatt a macedónoknak minden joguk megvan hozzá, hogy követeljék az arnauták távozását. Egy részletes terv kidolgozásával pontosan meg kell határozni, mely falvakat és járásokat kell az arnautáktól megtisztítani Dél-Szerbiában és Macedóniában, s aszerint kell eljárni.

Elvben az embernek nem lenne semmilyen ellenvetése, ha az összes kisebbséget eltávolíthatnánk az országból. Ezen dolgozni is kell. Amit a Vajdaságra, Szlovéniára, Dél-Szerbiára és Macedóniára vonatkozólag elmondtunk, az a minimum, amit el kell érünk, ha biztosítani akarjuk e területek jövőbeni birtoklását.

Ha elvben egyetértünk, hogy a kisebbségi kérdést nálunk csak kitelepítéssel lehet megoldani a fentebb említett módon, fölvetődik a kérdés, hogyan lehet ezt végrehajtani.

Először is hangsúlyozom, hogy az ilyen háborúk a legalkalmasabbak az ilyen problémáknak a megoldására. Mint a vihar, gyökereket tépnek ki, és szétszórják a népeket. Amihez békeidőben évtizedek vagy századok kellenének, háború idején pár hónap vagy év is elegendő. Nem szabad áltatnunk magunkat; ha meg akarjuk oldani ezt a kérdést, addig tehetjük, amíg a háború tart. Azok, akik 1918 után vezették a régi Jugoszláviát, úgy hitték, hogy kolonizálással széttörhetik a kisebbségi etnikai tömböket. Milliárdokat költöttek önkéntesek és egyéb telepések vajdasági, kosovói és metohijai letelepítésére. A Vajdaságban húsz év alatt néhány százalékkal javult a helyzet a mi számunkra, de ennek ellenére a Bácskában továbbra is megmaradt a német és a magyar többség. Kosovóban és Metohijában 1918 és 1938 között nagyobb volt az arnauták természetes szaporulata, mint amennyit mi elköltöztettünk onnan.

Ezért is sikerült a magyaroknak és az arnautáknak, hogy az elért szerény eredményünket is minden fáradság nélkül megsemmisítsék, elzavarva a telepeseinket a Bácskából, Kosovóból és Metohijából. Hogy ez ne ismétlődhessék meg ismét, a katonaságnak még a háborús tevékenység idején tervszerűen és könyörtelenül meg kell tisztítani a nemzeti kisebbségektől azokat a vidékeket, melyeket a mi népességünkkel szándékozunk betelepíteni. Amennyiben ezt elvben elfogadnák, tiszta szívből, tudásom és tapasztalataim szerint a népfel szabadító hadsereg és a partizánegységek Főparancsnokságának rendelkezésére állnék az erre vonatkozó részletes tervek kidolgozásában. Most csupán megemlítem, hogy feltétlenül meg kell tisztítani a korábban említett vajdasági járásokat a németektől és a magyaroktól, Metohiját és Kosovót pedig az arnautáktól.

A katonaság részéről történő tisztogatáson kívül más eszközökkel is rá kell kényszeríteni a nemzeti kisebbségeket az elköltözésre. Mindenekelőtt a háborús magatartásuk miatt el kell venni tőlük minden kisebbségi jogot. Kíméletlenül hadbírótság elé kell állítani minden olyan kisebbségit, aki bármilyen módon a megszállók szolgálatában volt. Számukra gyűjtőtáborokat kell létesíteni, vagyonukat elkobozni, családjukat szintén táborba küldeni, s az első adandó alkalommal átküldeni őket nemzeti államukba. A magyarok és a németek vonatkozásában ehhez nagy segítséget nyújthat a testvéri szovjet katonaság. A kisebbségek tisztogatásánál külön figyelmet kell fordítani az értelmiségre és a gazdagabb társadalmi rétegekre. Ezek voltak velünk szemben a legrosszabbak, a legodaadóbban szolgálták a megszállókat, s ezért veszélyes őket a helyükön hagyni. A szegényparasztság és a munkásság nemigen rokonszenvezett a német és a magyar fasizmussal, ezért őket nem kell üldözni. Az arnauta bégek és kereskedők korábban is kiszolgáltak minden rezsimet, gyanús üzelmekkel jutottak vagyonhoz, s 1941 után a legnagyobb bűnösök voltak.

A kisebbségek kitelepítésével kapcsolatban van még egy egész sor kérdés. Ezekről később szólunk.

AZ ELHAGYOTT FÖLDEK BETELEPÍTÉSE

Rendkívüli fontosságú az elhagyott falvak és városok általunk való betelepítése. Az állami érdekek megkívánják, hogy a kisebbségtől elhagyott területet mielőbb betelepítsük, s ezáltal a kisebbségeket is és egész Európát kész tények elé állítsuk. Az állam gazdasági érdekei megkövetelik, hogy az etnikai változások minél kevesebb kárral járjanak a gazdasági élet szempontjából. Ezért az elhagyott földek nem maradhatnak parlagon, a gyáraknak folytatniuk kell a munkát, az iparosműhelyeknek nem szabad bezárniuk. Mindezt nem könnyű megvalósítani. Minden törekvés és szervezés ellenére sem lehet elkerülni, hogy ne keletkezzenek ideiglenes gazdasági károk a nemzeti kisebbségek kitelepítése miatt. Mindent meg kell tennünk, hogy ezek minél kisebbek legyenek. A kisebbségek a leggazdagabb mezőgazdasági területeken élnek, különösen a németek kezében van az ipari növények termesztése. Gondoskodni kell a kitelepítettek gyors helyettesítéséről. Ugyanez a helyzet az iparral is. A vajdasági ipar több mint 80 százaléka a németek kezében van! A vajdasági malmok, sörgyárak és szövőgyárak a németek, a cukorgyárak a magyarok tulajdonában vannak. Mindezt szem előtt kell tartanunk, s megszervezni, hogy a németek és a magyarok elmenetele után se torpanjon meg a gazdasági élet.

Hogy a kisebbségek által elhagyott földeket minél előbb megműveljék, azonnal be kell telepíteni a mi népünk tagjait. 1918 után a kolonizálást önkéntesekkel és hazai telepesekkel akarták megoldani. Öthektárnyi földbirtokot, némi szerszámot, s néhol házakat kaptak. A földterület túl kicsi volt, a felszerelés rossz, nem volt jószáguk, s emiatt ezek a telepeink csak lassan

fejlődtek. Annál is inkább, mert a Crna Gora-i, hercegovinai, krajainai és likai hegylakókat a vajdasági mocsaras területekre hozták, ahol nehezen szokták meg a klímát, a földművelés új módszereit, s ezért közülük sokan elkezdték eladogatni a földjeiket, úgyhogy 1941 előtt az államnak kellett közbeavatkoznia, nehogy újra a nemzeti kisebbségek tulajdonába kerüljenek ezek a birtokok. Most sokkal alaposabban, nagyobb komolysággal és tudományos módszerekkel kell hozzálátni a kolonizációhoz.

A kolonizálás során a népfelszabadító mozgalomnak ugyanolyan feladatai lesznek, mint a régi Jugoszlávia kormányának 1918 után. A mozgalom legjobb harcosai a Szávától és a Dunától délre eső passzív vidékekről, valamint a folyóktól északra levő szegénységből regrutálódtak. A boszniai, hercegovinai, Crna Gora-i, dalmáciai, likai, banijai, horvátországi és szerbiai fölperzselt falvak ezreinek parasztsága a vezetőktől kártérítést kér majd az átélt szenvedésekért és az elpusztított vagyonukért. És nekik is kell majd valamit juttatni. Az elhagyott német, magyar és arnauta falvakba való betelepítésük lesz a legmegfelelőbb jutalom. Ezúttal azonban nem szabad megismételni az 1918-ban elkövetett hibákat. A kisebbségek elhagyott földjeit és vagyonát elvben elsősorban a partizán harcosoknak és a népfelszabadító mozgalom tagjainak kell juttatni. Viszont abból kell kiindulni, hogy földet csak az kapjon, aki hajlandó saját maga meg is művelni. A földdel nem szabad nyereszkedni. Ezért nem adható jutalomként még a legkiválóbb harcosnak sem, bármilyen érdemei is vannak egyébként, ha azt nem műveli meg. Ebben a Jugoszláviában nem lehetnek sem kis-, sem nagybirtokosok.

A Vajdaság, Kosovo és Metohija betelepítésekor egy helyes állásponttól kell kiindulni: a jugoszláviai agrárproletariátus kérdését nem lehet úgy megoldani, hogy egy részükből kisbirtokost csinálunk. Ezt csak úgy lehet megoldani, ha felgyorsítjuk az iparosítást. A vajdasági síkság ezért nem szolgálhat arra, hogy néhány százezer éhező Crna Gora-i, hercegovinai és krajainai kapjon itt elhelyezést, hanem mezőgazdasági alapul kell szolgálnia az egész ország élelmezésére, az iparosítás megsegítésére. Ebből kiindulva, a vajdasági élelmiszertöbbletet a többi országrész táplálására két módon biztosíthatjuk: a kolonizálással öt hektárnál nagyobb falusi birtokokat kell létrehozunk, amelyek terményfölöslegük nagyobb részét eladhatják, a másik mód pedig, hogy az állam megtartja az elhagyott kisebbségi földek nagyobb részét és saját szervezésben műveli meg. A két módszer kombinálása lenne talán a legjobb. Ennek a kérdésnek a jelentőségét nem hangsúlyozhatom eléggé a szövegem terjedelme miatt.

Az ipar és a kisipar kérdése ugyanolyan fontos, mint a mezőgazdaságé, csak ezt sokkal könnyebben meg lehet majd oldani. A vajdasági élelmiszeripart államosítani kell. Ugyanezt kell tenni minden ellenséges érdekeltségű vállalattal is. Az iparosokkal nem megy majd ilyen könnyen, de ezen a téren is

sokat lehet tenni, segítséget nyújtva a hazai iparosoknak és segédeknek, hogy megkapják az elhagyott műhelyeket.

A nemzeti kisebbségek elhagyott földjeinek kolonizálásánál rendkívül fontos, hogy a nemzetközi jogi előírások és szokások szerint menjen végbe. Évégett mielőbb kérni kell a szövetségesek jóváhagyását, s már most arra törekedni, hogy megkapjuk az ellenséges kisebbségek vagyonának konfiskálási jogát. A háborús bűnöket kivizsgáló állami bizottságnak rendelkezésre kellene bocsátania azt az anyagot, amellyel a világ közvéleményének és a szövetségeseknek bebizonyíthatjuk, mi mindent követtek el nálunk a nemzeti kisebbségek ebben a háborúban. Ezt már korábban kellett volna javasolnon, de kimaradt, s ezért itt vetem fel.

A TEVÉKENYSÉG MEGSZERVEZÉSE

Már hangsúlyoztuk, milyen jelentős a kisebbségektől való megtisztítás még a háborús hadműveletek során. Ezért ebben a hadsereg szerepe a legjelentősebb. Fegyveres erőt alkalmazva is el kell távolítania az országból a kisebbségeket. Elsőrendű fontosságú, hogy a magyarok lakta területeken levő katonai parancsnokaink pontos utasítást kapjanak, mit és hogyan kell cselekedniük. A legjobb az lenne, ha a népfel szabadító hadsereg és partizánegységek Főparancsnoksága mellett külön ügyosztály létesülne azzal a feladattal, hogy még a háború folyamán gondot viseljen a kisebbségektől való megtisztításról. Ehhez az ügyosztályhoz szakemberek kisebb csoportja tartozna, akik ismerik az egyes területeink kisebbségi problémáit. Ezek a Főparancsnokságnak megfelelő szakértői anyagot adnának, s részletesen kidolgoznák a javaslatokat, hogyan kell eljárni a különféle kisebbségekkel még a háború alatt. Amíg nem alakul ki a polgári hatalom, a katonaságnak kellene a kisebbségek elüldözésén kívül őriznie az elhagyott épületeket és berendezéseket. Talán az őszi betakarításról is gondot kellene viselnie. Mindezt csak akkor lehet megvalósítani, ha egy erről gondoskodó apparátus létesül. Ennek a katonaságnál kell maradnia akkor is, amikor az egész kérdéskör valamelyik minisztérium vagy titkárság illetékességébe kerül át.

Milliónyi nemzeti kisebbségnek a hazánkból való kitelepítése, illetve az elhagyott falvak és városok néhány százezernyi polgárunkkal való betelepítése külön intézmény létrehozását teszi szükségessé, amely irányítaná mindezt az összetett munkát. Ezt az intézményt, minisztériumot vagy titkárságot minél előbb meg kell alakítani. 1918 után létezett nálunk egy földreformügyi minisztérium. Annak az volt a feladata, hogy a földreform által kielégítse a parasztjaink egy részének a földéhségét. Alapjában véve annak a minisztériumnak a szervezete nem volt rossz, s ha nem teljesíthette kellőképpen a feladatát, annak a bürokrácia és az akkori politikai pártvezetők tehetetlensége volt az oka. 1918-tól kezdve alkalmam volt figyelemmel kísérni azoknak a

minisztériumi hivatalnokoknak a munkáját. Igen gyorsan korrumpálódtak, elbürokratizálódtak, s a minisztérium éveken át nem a kolonisták, hanem a hivatalnokai miatt létezett. A régi Jugoszlávia egymilliárd dinárt fordított az agrárreformra, viszont a hozzáértők számításai szerint ebből csupán kétszázmilliót kaptak a kolonisták, nyolcszázmilliónyit pedig elnyeltek a hivatalnoki fizetések. Egy új kolonizálási minisztérium megszervezésekor ezt mindenképpen el kell kerülni. Ezzel a munkával tehát nem szabad a régi minisztériumi hivatalnokokat megbízni. Olyan embereket kell keresni és alkalmazni, akik átérzik e kérdés jelentőségét, s készek minden erejüket és idejüket erre a nagy munkára fordítani. Ennek az egyébként ideiglenes minisztériumnak a megalkotásakor külön rendelettel lehetővé kell tenni a magán- és közvállalatok hivatalnokainak az alkalmazását. Jó fizetést kell nekik adni, biztosítani az előrehaladás lehetőségét, de ugyanakkor kíméletlenül leszámolni mindegyikkel, amelyik korrumpálódik. Korrupció pedig az ilyen munkáknál, ahol idegen vagyonok millióival rendelkeznek, mindig volt és lesz is.

E minisztérium megszervezésének részletezése hosszan tartana. Most csak megemlítem, hogy a hivatalnokok szigorú kiválasztása mellett erősíteni kell a népfelszabadító bizottságok által végzett felügyeletet. Ezeknek a bizottságoknak nagy szerepük lehet abban, hogyan telepítsék ki a kisebbségeket, s hogyan jöjjenek az új kolonisták. A szövetségi kormánynak különben is át kell engednie az erre vonatkozó munka nagy részét az egyes tartományok népfelszabadító bizottságainak. Csupán előre meg kell határozni, korlátozni az intézmények hatáskörét. Az illetékességgel kapcsolatos összetűzés fékezheti a tevékenység helyes végzését. A jelen pillanatban a katonaság mellett a terepen a népfelszabadító bizottságok képezik a legfontosabb tényezőt. Az a hatalmas elkeseredés, ami a háború alatt népeinkben felgyülemlett a nemzeti kisebbségekkel szemben az általuk elkövetett bűntettek miatt, valamennyi tartományunkban megnyilvánul. Tömegeinknek a kisebbségekkel szembeni gyűlöletét és leszámolási hajlamát konstruktívan kell kihasználni. Nem fajulhat anarchiává és fosztogatássá, hanem a már említett állami célokat kell szolgálnia. Ezért minél előbb pontos utasításokat kell küldeni az ország minden népfelszabadító bizottságának, mit és hogyan kell tevékenykedniük. Ezeknek a bizottságoknak kell megszervezniük a kisebbségek elüldözését, de ugyanakkor törődniük kell az elhagyott birtokok megőrzéséről, a földek megműveléséről, a műhelyek és gyárak megőrzéséről. Talán jó lenne a falusi bizottságoktól az országosokig külön testületeket alakítani erre a feladatra. Kezdetől fogva rá kell szoktatnunk az embereket, kinek mihez van joga, viszont ki miért felelős. Ez a kérdés annyira fontos, hogy talán rendkívül hasznos lenne, ha Tito marsall mint a népfelszabadító hadsereg főparancsnoka a katonaság mellett a népfelszabadító bizottságoknak is külön utasítást adna erre vonatkozólag. A kérdés megoldása igen sürgős, egy külön minisztérium megalakítása és megszervezése viszont sok időt vesz igénybe.

Ugyanolyan hasznosak lehetnek a népfelszabadító bizottságok a kolonistáknak az elhagyott falvakba telepítésénél, mint a falvaknak a kisebbségektől való megtisztításánál. Már hangsúlyoztam, hogy az 1918 és 1941 közötti kolonizáció sikertelenségének egyik fő oka az volt, hogy olyanok kaptak földet, akik azt saját maguk nem voltak hajlandók megművelni. Ezáltal ezt a hibát el kell kerülni. Módot kell találnunk arra, hogy a kolonizációhoz földműveseket, gazdákat hozzunk. Ezek igen nehezen mozdulnak ki, de ha egyszer új helyre költöznek, gyorsan meggyökereznek. A népfelszabadító bizottságok feladata lenne, hogy ilyen kolonistákat toborozzanak az áttelepülésre. Ugyanígy törődniük kellene azzal is, hogyan pótolják az iparosokat és a szakmunkásokat a vajdasági németek kitelepítése után. Ehhez nagy segítséget nyújthatnának a különféle szakmai egyesületek, kamarák, szövetkezetek és szakszervezetek. Általuk különösen könnyebbé válna a városi lakosság átköltöztetése.

A nemzeti kisebbségek kitelepítésének és az új kolonizációnak a szervezési kérdéseit csak nagy vonalakban írtam le. Számos dologról el kell még gondolkodni, de túlságosan belebocsátkoznánk a részletekbe. Hagyjuk ezt az egész problémakör részletesebb tanulmányozására. Néhány szót szólok azonban a már most felvetődő közvetlen feladatokról. Amíg mi arról vitázunk, ki kell-e telepíteni a kisebbségeket vagy sem, s hogyan, milyen módon benépesíteni az elhagyott földeket, a háború vihara még területeink felett dühöng. Minden hadműveleti területről olyan jelentések érkeznek, hogy néptömegeink környörtelenül leszámolnak mindazokkal a nemzeti kisebbségekkel, amelyek ebben a háborúban ellenünk voltak. Ezt a népindulatot mielőbb szabályozni kell. A legfontosabb, amit azonnal meg kellene tenni: 1) utasítani a katonaságot és a népfelszabadító bizottságokat, mit tegyenek; 2) a testvéri szovjet hadseregénel lépéseket tenni, hogy segítsen a németek és a magyarok kitelepítésében; 3) minden intézkedést megtenni, hogy az elhagyott földeket még az ősszel megműveljék, a gyárakat és műhelyeket pedig megőrizzék; 4) azonnal megkezdeni az elhagyott falvak és városok általunk való betelepítését, s halálbüntetés terhe alatt megtiltani mindenféle fosztogatást s az ellenséges népek vagyonának a széthúzását.

Ezek volnának az első intézkedések, amelyeket azonnal meg kellene hozni. Elfelejtettem megemlíteni, hogy rendkívül fontos azokat a városi és falusi ingatlanokat, amelyeket a kolonistáknak adunk, azonnal rájuk is íratni. A régi földreform idején a hivatalnokok és politikai kortések valódi üzletelést folytattak a szegény telepésekkel, hol nekik adva, hol elvéve tőlük a földet. Ezt most el kell kerülni. A parasztoknak adandó földeket azonnal rájuk is kell írni, s ugyanígy kell tenni a házakkal és műhelyekkel is. Más kérdés, hogy ebben az esetben a parasztoknak el kell-e kötelezniük magukat, be kell-e lépniük a szövetkezetbe a földek közös művelése végett. Szerintem az lenne a legjobb, ha korszerű mezőgazdasági gépekkel jobban dolgozhatnának a földeken. Erről is többet kell beszélünk, mert igen jelentős kérdéstről van

szó. Csupán megemlítem, hogy a föld közös megművelését nálunk igen könnyen be lehetne vezetni, éppen azokon a vidékeken, ahol a kolonizációt végrehajtanánk.

Záradék

A kisebbségi kérdéstről szóló referátumom talán hosszúra sikeredett. Államunk szempontjából viszont ennek a kérdésnek olyan nagy jelentősége van, hogy attól félek, nem hagytam-e ki valamit. Meglehet, soha többé nem nyílik ilyen lehetőségünk, hogy etnikailag tiszta államot teremtünk magunknak. Államunk minden nagyobb jelenlegi problémája, legyen az nemzeti-politikai, szociális vagy gazdasági, többé-kevésbé várhat egy későbbi megoldásra. A kisebbségi kérdést azonban ha nem oldjuk meg most, soha többé nem fogjuk megoldani. Bízom benne, hogy a népfelszabadító mozgalmat vezető emberek ugyanúgy tudják értékelni ennek a kérdésnek a jelentőségét, akárcsak én, és ugyanolyan energiával és önfeláldozással fognak hozzá a megoldásához, mint amilyennel 1941-ben megkezdték a súlyos harcot a felszabadulásért és az új Demokratikus Föderatív Jugoszlávia megteremtéséért. Ha ez a referátum valamennyire is hozzájárult ehhez a célhoz, megvalósította a feladatát.

Belgrád, 1944. november 3-án”

KARTAG Nándor
fordítása

Vasa ČUBRILović
egyetemi tanár

MEGJEGYZÉS

Vasa Čubrilović (1897–1990) az Ifjú Bosznia (Mlada Bosna) nevű szerb nacionalista diákcsoport tagja, tehát azokhoz tartozott, akiknek a legismertebbje a Ferenc Ferdinándot és feleségét Sarajevóban lelövő Gavrilo Princip volt. Vasa Čubrilovićot börtönbüntetés várta, akárcsak a merényletet végrehajtó barátját is, lévén mind a ketten 1914. június 28-án kiskorúak még. Čubrilović jeles történész lett, az ún. „keleti kérdés” szakértője, hiszen legjelentősebb művét éppen a Bosznia történetéből vett témából írta *Az 1875–1878-as bosznia-hercegovinai felkelés* címen. Politikai kényszerképzete volt az albánkérdés és megoldásának lehetőségét keresni. 1937–1940-ben referátumban tárta fel e kérdést. Most vált ismertté, hogy a háború éveiben is a kisebbségi kérdés foglalkoztatta, hiszen a fürge újságírói toll szerint már akkor a kisebbségekkel való leszámolást fontolgatta. Erre, úgy hitte, a II. világháború végén sort is lehetne keríteni. Nem volt rest, mert 1944. november 3-án már dátumozta is *A kisebbségi kérdés az új Jugoszláviában* című előterjesztését. A jugoszláviai németek kilakoltatása mintha azt jelezné, hogy a legmagasabb

jugoszláv kormánykörökben figyelmesen olvasták Čubrilović szövegét, de már nem hallgatták meg, mert az általa emlegetett albánoknak (arnauták), magyaroknak, románoknak nem ez a sors jutott. A Szerbia Levéltárában most előkerült szöveget Goran Ilić ismerte fel és tette közzé a *Nedeljni Telegraf* című belgrádi hetilapban. A közreadó szerint Čubrilović ismerte a győztes szövetséges hatalmaknak azt a nézetét, amely szerint a szeparatiztikus törekvéseket képviselő kisebbségeket jogos a győztes államok területéről kiűzni.

Vasa Čubrilović referátumának dokumentáris értékét aligha lehet kétségbe vonni.

BORI Imre

IN MEMORIAM

PETRIK PÁL

(1916–1996)

Életének nyolcvanadik évében eltávozott az egykori szabadkai figurális rajz-tanfolyamnak még egy jeles képviselője, Petrik Pál, a halk szavú művész, a festő és színházi díszlettervező. Munkásságával a modern szenzibilitás meghonosítója volt, mind Szabadka képzőművészeti életében, mind a vajdaságiban. Kitűnő kolorista volt, de zárkózottsága ellenére is vérbeli kísérletező, az új keresője, aki az egyéni útkeresés mellett a kollektív munkákra is mindig kapható volt. Ezért várták mindig szeretettel a művésztelepekre, amelyek közül nem egynek alapítói közé tartozott. Festőként és díszlettervezőként jelentős opust hagyott maga után, egyediségről árulkodó remekművek egész sorát. Ha faggattuk módszereiről, csak annyit mondott: „Úgy csinálom, ahogy tudom.” A hajnal, az ébredés különösen érdekelte, az álomból ébredő Tisza homokpartja pedig egy életre szóló ihletést jelentett számára. S amikor felfedezte a homokot, művészi kalandba fogott: „Ha ez az informel, hát legyen” – mondta, és „festeni” kezdte a foltokból és vonalakból álló nagy homokképeit, festeni a víz csendjét, a levegő csendjét, és az élet csendjét. Ezek a nonfiguratív képei egész ciklussá álltak össze, mintegy ellenpontjaként azoknak a Tiszaképeknek például, amelyek még áradási hömpölygésben mutatták a folyót, s amely darabjának egyikére ezt írta: „Jól belénk martál, te álmokat ringató, szép, szőke szörnyeteg!”

Nagy sorozatai és egyedi stílusa juttatja most eszünkbe azokat a sorokat is, amelyeket 1988-ban Ješa Denegri írt egy akkori Petrik-kiállítás katalógusába: „Vannak még eléggé ki nem kutatott, művészettörténetileg fel nem térképezett festői opusok, vagy opuson belüli fejezetek, amelyeket meg kell közelebbről ismernünk és megfelelő módon értékelnünk . . . Ezek sorában látom én Petrik Pál munkásságát is, amely teljes egészében értékes része az ötvenes és hatvanas évek jugoszláv informeljének mind időbeni keletkezése, mind formanyelve alapján. Sajnos, 1980-ban a belgrádi Modern Művészetek Képtárában megrendezett nagyszabású kiállításon, amely valójában tanulmánykiállítása volt a

hatvanas évekbeli jugoszláv festészetnek s ezáltal az informelnek – állapítsuk ma meg önkritikusan –, Ács József mellett ott lett volna a helye ennek a szabadkai alkotóművésznek is.”

Ott lehetett volna, de . . . mennyi művészsors ilyen. Petrik Pált a kritika is valójában csak az az 1980-ban megrendezett újvidéki retrospektívája fedezi föl igazából az országos képzőművészeti közvélemény számára. Ekkor láthatta a „nagyérdemű” ismét a még 1962-ben festett *Szelmalmot* és *Dombot*, a 64-es *Áradást* vagy az egy évvel később keletkezett *Homokdűnét*, amelyek alapján méltán mondta a kiállítás szervezője, Grozdana Šarčević, hogy „Petrik Pál a jugoszláviai informel keletkezésével egyidős, erőteljes képviselője”.

A kiállítás meglepetés volt sokak számára. Milivoj Nikolajević újvidéki festőtárs a Dnevnik hasábjain teszi fel a kérdést: Hogyhogy eddig nem ismertük eléggé Petrik Pál munkásságát?, majd hozzáteszi: „Képzőművészeti jegyzetem igazi oka, hogy láttam az 1964-ben keletkezett *Áradás* című festményét. Én ezt a képet *A nagy áradásnak* keresztelném, nem azért, mert a képeinek a méretei is impozánsak, hanem művészi hatása miatt, mert ez a kép e »síksági festészetnek« jeles alkotása. A természeti jelenség művészi átérzésének nagy pillanata a kép, s ezenkívül ugyanezt érzem az 1965-ben festett *Homokdűne* és a *Kompozíció I.* című festménye láttán is. Van ezekben a képekben valami monumentális is, s mint ilyeneket antologikus értékűeknek tartok.”

Mondjuk ki: Petrik nem a nagyközönségnek festett. Képei nem „szépek”, hanem igazak. Mit is mondunk említett nagy kiállítása kapcsán? Petrik informel-korszakának ezekben és a hozzájuk hasonló alkotásaiban a táj izgalmas víziója valósul meg, amelyet az anyag és a szín lüktetése fejez ki. Ezek a művek a vajdasági képzőművészet tartós értékei abból a korszakból, amikor a művésztelepek legtermékenyebben működtek. Véleményem szerint ezek a művek magának Petriknek is a legjobb alkotásai. Drámaiságuk és belső feszültségük a festő összetett és gazdag személyiségét fejezik ki, amelyet úgyesen álcáz az ember csendes, szinte hangtalan fellépése. A lelki életben végbemenő titokzatos robbanást jelzi, mindjárt a hetvenes évek elején, az *Elvesztett illúziókkal*. A következő években sorakoznak az alkotások, amelyeken a széttört üveg váratlan és változó hatásai, arabeszkjei és ányékai, remegései fejezik ki csodálatos keletkezésben a fájdalom, a rombolás és az eltűnés fogalmát.

Emlékszem, hogyan lelkendezett Ješa Denegri Petrik képeinek láttán, s igazolta mindazt, amit itt, vele együtt élők, már tudtunk: a hatvanas–hetvenes évek kétségkívül kiemelkedő művésze volt.

S az emberről: Szabadkán született 1916. május 20-án. Édesapja nyomdokain haladva címfestő lett. A harmincas években még csak a szakmájának él, s így neve nem szerepel az 1938-ban megrendezett fiatal magyar művészek Nép-kör-beli kiállításán sem. A háború után ismerkedik meg Hangya Andrással, s lesz tanítványa az akkor indított mintarajziskolának. Hangya biztatására iratkozik a belgrádi Képzőművészeti Akadémiára, ahol Nedeljko Gvozdenović

tanítványaként 1951-ben diplomál. Hazajövele után a szabadkai Népszínház hivatásos díszlettervezője lesz, s innen, erről az egyetlen munkahelyéről vonul majd nyugdíjba 1978 végén.

Először 1948-ban találkozunk képeivel, a Hangya-tanfolyam induló képzőművészeinek kiállításán, majd 1953-tól tagja lesz a zentai, a becsei és a topolyai művésztelepnek. Első önálló kiállítását 1955-ben rendezi meg, s első kritikusa sem más, mint a festőtárs Vinkler Imre. Második kiállítása 1959-ben volt, s ezen papírfigurái keltik föl a szakma érdeklődését. Ez az az év, amikor Petrik tudatosan vállalja az informel formanyelvét. A homokból készült sorozatát már említettük, üvegeképei is ebben az időben, tehát a hatvanasokban keletkeznek.

Emlékezetes marad számomra az 1991-ben megrendezett szabadkai kiállítása is, amelyen huszonhárom képét mutattuk be, többnyire az 1975 és 1985 között keletkezett üvegeképeit, amelyeket nem véletlenül „üveg-illúzióknak” neveztünk. Ő pedig a következőket nyilatkozta: „Az emberi szomorúság és a bánat elmúlik ugyan, de a nyoma mindörökre megmarad, mint az üvegen a repedés. Ez a ciklus a fehér színtelenségével s a törés nyomainak a csillogásával különös esztétikai élményt nyújt.”

Hetvenötödik születésnapjáról megfélekedtünk. De ezt sem tette szóvá, a sértettség nyomait csak a *Szétört illúziók* darabjairól olvashatjuk le.

Az itteni sorstól csak azt kapta meg, amit a legtöbb kortársa: Forum Képzőművészeti Díjat 1965-ben, Szabadka város Októberi Díját 1969-ben, Bodrogvári Ferenc-díjat 1980-ban és Nagypáti Kukac Péter-díjat 1984-ben. És számos díj a színházból jött. Emlékezetes díszletei közé sorolhatók *Az iguána éjszakája* című Williams-darabban, majd *Az ember tragédiája*, a *Bánk bán* és Brecht *Kurácsi mama* című műhöz készítették. Gerold László írta a *Kurácsi mama* kapcsán, hogy „milyen jó volna most nem színházi, hanem képzőművészeti kritikát írni”.

Utolsó kiállítása ez év augusztus 22-én nyílt, de már a művész jelenléte nélkül élvezhettük, ott, ahova mindig szívesen ment, a zentai múzeumban. Ágyhoz kötöttsége gátolta abban, hogy személyesen is megjelenjen. A kiállítás szervezője ezúttal Olga Kovačev-Ninkov volt, aki a *Rukovet* idei hármasszámában (1996/7–8–9.) *Petrik Pál zentai szemszögből* címmel írta meg meglátásait. Külön jelentősége ennek az írásnak, hogy a szerző földolgozta Petrik Pálnak a művésztelepeken alkotott képeit, s rálátást adott arra a valóban értékes zentai gyűjteményre, amelyben nem kevesebb mint nyolcvanegy munka található, még hozzá a festőnek a legjobb korszakaiból, 1953-tól egészen a hetvenes évek végéig.

E kiállítást Petrik Pált már nem láthatta, s a kitűnő méltatást sem olvashatta, mert éppen aznap, november 8-án, amikor a *Rukovet* e száma megjelent, hunyt el csendesen.

KRITIKAI SZEMLE

„CSAK REGÉNY VAN ÉS VERS. KELL EZT MONDANI?”

Bányai János: *Kisebbségi magyaróra*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1996

Óhatatlanul is két gondolat, illetve azok parafrázisa motoszkál bennem, midőn Bányai János nagyszerű, elmélkedésre, magunkba fordulásra ösztönző esszéit, kritikáit olvasom a *Kisebbségi magyaróra* lapjain. Egyfelől a legtermékenyebb regényíró korában elhunyt Hajnóczy Péter – mások által is gyakran így vagy másképpen kimondott megállapítása –, miszerint a regény a felnőttkor műfaja. (Ő valahogy úgy fogalmazott, hogy negyvenévesnél fiatalabban ne fogjunk regényírásba.) Mert *tapasztalat és tudás* kell hozzá. Másfelől Isaac Babel – már általam is unalomig idézett, Sinkó Ervinre vonatkoztatott – sorai járnak eszemben: „Magyarnak lenni már magában is szerencsétlenség, de ez valahogy még megjárja. Magyarnak és zsidónak lenni, ez azonban már kicsit több a soknál. Magyarnak és zsidónak és kommunista magyar írónak lenni, ez valóságos perverzitás. De magyarnak, zsidónak, kommunista magyar írónak és hozzá jugoszláv állampolgárnak lenni – emellett a megboldogult Sacher-Masoch fantáziája egyszerűen ártatlan pincsikutya.”

Természetesen más vonatkozások is felmerülhettek volna bennem a Bányai-szövegek olvasása során, olyan „olvasmányemlékek”, amelyek az írásoknak az előbbiektől eleve eltérő értelmezését segítenék elő. Egyelőre azonban nem ez a fontos, hanem az, hogy az esszék és kritikák kiprovoálják a korábbi ismeretekkel, élményekkel és tapasztalatokkal való szembesztésüket: interakciót keresnek, nem pedig omnipotens szájbarágással győzködnek. Kérdeznek, ott is, ahol a szerzőnek nincs biztos, minden helyzetben biztonsággal alkalmazható válasza. Ezzel szemben vannak támpontjai: tapasztalata, tudása, ismeretei és a kérdésre feljogosító „szakmai”, az embertől el nem vonatkoztatható hitele. Ennek eredménye, hogy kérdései nem a pusztába kiáltozó szónok retorikus kellékei, hanem metszően időszerűek, a *velünk* történekekről szólnak. Történekről: miként Molnár Miklós írja egyik regényében (*Körutazás Batáviában*), „egyetlen történet van, maga a létezés” – s ebből az idézetből talán Bányai szándékára is következtetni lehet. Arról kíván szólni, ami *itt, most, velünk* történik, ami meghatározza létünket (*történetünket*) – de az író számára adott, *egyedüli lehetséges* pozícióból: az író munkája és felelőssége szempontjából.

Mielőtt azonban szemügyre vennénk ennek a *kérdésfeltevői pozíciónak* az alaposan körüljárható védőbástyáit, hadd térjek vissza néhány gondolat erejéig a két „idézethez”, amelyek a *Kisebbségi magyaróra* olvasása közben „berezonáltak” a szövegekbe.

A Hajnóczy-gondolatot nem a szerzőre és nem a művére vonatkoztattam, hanem valami csavaros áttételen keresztül 1985-öt juttatta eszembe, amikor először írtam le, hogy a szóban forgó esztendőt nem a szépirodalmi művek, hanem sokkal inkább a tanulmányok határozták meg a jugoszláviai, vagy miként már manapság mondjuk (mert másképpen nem mondhatjuk), vajdasági magyar irodalomban. *Versek éve*, vagy *regények éve* helyett: *tanulmányok éve*. Azóta ezt talán többször is elmondhattuk volna, leírhattam volna. Most már azonban óvatosabb vagyok, csupán azt merem leszögezni, hogy Bányai János utóbbi két könyve, a *Talán így* kritikagyűjtemény (1995) és a mostani esszékötet mindenképpen meghatározó pontja a vajdasági magyar irodalomnak. A vajdasági magyar értelmiségi gondolkodásnak.

Ezzel természetesen távolról se kívánom azt sugallni, hogy a verssel és a regénnyel szemben a tanulmány valami módon *felnöttebb* forma lenne, lehetne. Dehogyan: a vers nem egyéb, mint vers, a regény nem más, hanem regény, a tanulmány pedig tanulmány. Egyik se lehet más, mint amit az alapvető funkciója meghatároz: hogy a vers vers legyen, hogy a regény regény legyen vagy a tanulmány tanulmány legyen. S ha mód van rá, *jó* vers, *jó* regény és *jó* tanulmány legyen. Ennek eléréséhez van szükség a *felnötségre*: a *tudásra* és a *tapasztalatra*, hogy a tanulmány, vagy az esszé vagy a kritika ne csak bátorsággal *szóljon*, hanem érvekkel, értelemmel *beszéljen*. Arról, amiről nem lehet hallgatni, amiről egyben kétséges, hogy miként lehet róla beszélni. Ma azonban ez már aligha kérdés: a *Kisebbségi magyaróra* beszédhelyzete és beszédmódja megadta az egyik lehetséges példát.

Mi az, amiről beszélni kell, amiről nem lehet hallgatni? A lehetséges válaszok egyike a *történet*, amiben vagyunk, amiben *létezünk*, ami számunkra meghatározó *helyzet és körülmény*. Vagyis arról, amit Isaac Babel oly sommásan fogalmazott meg: a kisebbségben levésről. Az idézet *összefoglalja*, a létezés *bizonyítja*, hogy egyetlen személy is hányféle kisebbség részeként, vagy esetleg egyetlen reprezentánsaként élheti meg a körötte lévő világot, illetve milyen kisebbségi koloncokat képes az egyénre aggatni a körötte élő „többség” által meghatározott pozíciója. Mindez hatványozottan jelentkezik, ha – Brasnyó István szavaival élve – „az emberiség egy gyöngye pillanatában élünk”, illetve, irodalomról lévén szó mégiscsak: a jugoszláviai (vajdasági) magyar irodalom történetére visszatekintve – ismét Brasnyóval – ez a „gyöngye pillanat” nem egyéb, legalábbis nem tűnik egyébnek, „mint örökösnek tűnő történelem”-nek. Persze hogy szólni kell a kisebbségben levés állapotáról, helyzetéről. Tették is ezt eddig a versek és a regények, a *jó* versek és a *jó* regények, most pedig teszi *az irodalomról és kultúráról szóló* esszé és kritika. Itt, a Vajdaságban korábban is számos elméletíró foglalkozott argumentáltan és tényfeltáró vehemenciával a kisebbségben levés kérdéseivel a társadalomtudományok különböző diszciplínái keretében. A politikatudomány, a szociológia, a szociográfia és társtudományok mellé még a pszichológia is felsorakozott, hogy értelmezze az itt élők különös és meghatározó helyzetét. Ez dicséretes és az értelmiségi magatartás pozíciójából obligát. De mit tehet az író? „Olvas, így akarja visszavenni az életet” – jegyzi fel példás szerénységgel Bányai János: és ír – teszem hozzá én –, mert ez a dolga. Ír, verset, regényt, elbeszélést. Ír a kisebbségben levés állapotáról. De nem úgy, miként azt a politológus, a szociológus, a pszichológus, vagy éppenséggel a politikus teszi, hanem mint író. Nem áll népe elé fáklivivőként, nem szagatja meg ruháját, nem szór fejére hamut, nem döngeti mellét falkavezér módjára az együtt nyűszítók között a tábortűz melegében, hanem azt csinálja, amihez egyedül ért: verset ír, regényt ír.

„Isten óvjon a váteszektól és a politizáló íróktól!” – hallom a minap a rádióból. S ez az, ami annyira kézenfekvő, ám mégis újra és újra el kell mondani: az írónak nem dolga, hogy vátesz legyen, nem dolga, hogy politizáljon. Az előbbi a váteszek, az utóbbi a politikusok dolga. Ennek a tudatosítását vállalja Bányai János esszéiben, tanulmányaiiban, kritikáiban. Számtalan fogalmazási formában azt kívánja beláthatóvá tenni a nemzeti romantikából még fel nem cseperedettek előtt, hogy „*az irodalomban nincs sem kisebbségi regény, sem kisebbségi vers, csak regény van és vers*”, hogy „*az író és neve mellett a »kisebbségi« szó csak helyet jelöl, helyzetet és körülményt, nem tartalmat és nem értelmet*”. S persze értéket sem.

Hogy ezt máshol se gondolják másképpen – bár máshol is ugyanígy újra és újra bizonygatni kell, mint felénk –, bizonyítsa két idézet a könyvből. Balassa Péter imígyen vélekedik a vátesz- és lobogóhordozó-kérdésben: „Az írástudók felelőssége/árulása számomra pontosan ugyanannyi, mint egy erdei favágóé, vagy egy bioenergetikusé, vagy egy analfabétáé.” A másik, ugyancsak pozitívan ironikus véleményt Ferencz Győzöttől idézi a szerző: „... az irodalom önálló értékkeremtő tevékenységéhez azok is hozzájárultak, akik irodalomnak tekintették és elsősorban annak. Akik az irodalom függetlenségét fontosnak vélték. Csokonainak, Vörösmartynak, Babitsnak, József Attilának nem kellett filozófiai hajlamaikat és irodalmi érdeklődésüket elfojtaniuk akkor sem, ha a lét végső kérdéseivel többnyire a létharc valamely aktuális formájában szembesültek. Valahogy szakítottak rá időt. Valahogy erről semmilyen körülmények között nem voltak hajlandók lemondani. Ki ne tapasztalta volna, mennyire lehet versekbe kapaszkodni; még oly súlyos létfenyegetettségben sem kizárólag közéleti versekbe. Kell ezt mondani?”

Kell. Bizony kell, mert nem mindenki hajlandó elfogadni, hogy „az írói elkötelezettség” nem a politika, nem az eszmék hirdetése irányában kell hogy érvényesüljön, hanem csak egyetlen célja van: hűnek lenni az irodalomhoz, a kultúrához, mint létformához, amelynek a kisebbség körében való megnyilvánulási módja – Bányai értelmezésében – mindenekelőtt az irodalmi kultúra. A bulgáriai születésű, spanyol–zsidó származású osztrák regény- és drámaíró Elias Canetti a hatványozott kisebbségi mivolta folytán bizonyára joggal észrevételezi az európai kultúrában, hogy: „Talán túl gyakran feledésbe megy, mi is a művészet igazi, legsajátosabb feladata: nem az, hogy megtisztítson, nem az, hogy vigaszt nyújtson, nem az, hogy mindenható módjára intézkedjék, mintha bármi is jó véget érne, mert nem ér jó véget semmi. Dögvész és fekély, kín és borzalom – és ha már elmúlt a dögvész, mi kitalálunk helyette még iszonyúbbat, még borzalmasabbat.” Az emberiség ilyen örökösnek tűnő gyöngye pillanatában persze jogos az az olvasói elvárás, hogy az író választ adjon a korra. Az író azonban megtanulta már, hogy válasz nincs. Szentkuthy Miklóssal szólva: „... nem érdemes kérdezni, hogy (bármilyen) érték-e vagy beléndek, mert oly mindegy a halál szemszögéből, hogy valami érték-e vagy sem, egyéb tekintetbe veendő szempontunk meg nincs”. S még valamit tud az író. Azt, *„hogy nincsenek válaszai”*, azt, hogy *„nem is író az, aki önmagával és másokkal elhütni igyekszik, kezében a bölcsék köve”*. Bányai Thomas Mannt idézve szögezi le, hogy „nincs másképp: az ember történetekkel gyönyörködött egy elveszett világot, anélkül, hogy a megmentő igazság egy parányi gondolatát adhatná a kezébe”.

Beszélni kell kultúráról, annak a kisebbségi létben való meghatározó szerepéről, az értelmiségi és az író felelőségéről, mert ez van, *itt és most*, bár ez a megállapítás korántsem mehet felfedezésszámba, mert nem úgy változtak meg a dolgok körülöttünk, hogy az adott léthelyzet új magatartásformák definiálását követelné meg. Megváltozott a környezetünk létét szabályozó, így a kisebbség létmódját is befolyásoló értékrend, mond-

hatnánk, kifordult sarkaiából. „Művirág lesz az egész világ, minden csillog és villog, aranyozott fénnel hirdeti a vélt nemzeti nagyság hírét.” Kiapadtak a kisebbség multikulturális létmódjának tápláló forrásai – állapítja meg a szerző –, s mindezek következtében szükségszerű a kérdezés. Hogyan tovább?

Ha bárki is tudná az egyedüli érvényes, az egyedüli üdvözítő választ, felesleges lenne a kérdés. Amíg azonban van kérdés, amíg van, aki kérdezhet, ha van, aki *beszél*, egyebet aligha tehet az író, mint hogy a kérdéssel szemben kialakítja a *talán így* álláspontját; gondolkodik, tépelődik. Az író ír: verset, regényt, esszét, tanulmányt. Ha ezt jól csinálja, több aligha várható el tőle.

Bányai János jól csinálja. Esszéiben, tudóstársairól és művészeinkről szóló értékeléseiben, munkáik kritikai felmérésében az a sajátosan megnyerő (írói) többlet, hogy nem csupán a *tudást és tapasztalatot* formálja szöveggé, nem csupán tépelődésének és gondolkodásának *eredményét* közli, hanem az olvasó előtt feltárja elmékedésének *folyamatát* is, azt, hogy a biztos fogódzótól elindulva miként jut el a *talán így* bizonytalan, ám mégis pontosan definiálható kételyéig.

Íróként gondolkodni, úgy, ahogyan azt Bányai János teszi, annyi, mint értelmiségiként, magyarként, vajdaságiként gondolkodni. Talán ebben a sorrendben; bár a tény, hogy a gondolkodó egyben író, értelmiségi, magyar és vajdasági, ebben a gondolkodásban *együtt, egyszerre és hitelesen* van jelen, nem pedig egymástól elkülönülve.

A *Kisebbségi magyaróra* kötet a címe ellenére nem a tanítást célozza, szerzőjének nem szándéka meggyőző előadást tartani az elképzelt kisebbségi katedráról. Ehelyett alapot ad a továbbgondoláshoz, az újbóli és újbóli elmélkedéshez és újraértékeléshez.

A könyv azon szerkesztői mulasztás mellett is, hogy nem közli a benne foglalt írások elsődleges megjelenésének, illetve elhangzásának a helyét, és így a szövegek egyes alkalmi vonatkozásai értelmezhetetlenek maradnak az olvasó előtt, a vajdasági esszéírás újabb, különösen fontos könyve. Okítás nélkül is tanít.

FEKETE J. József

KIS VILÁGOK, IRODALMI TEREK

Gobby Fehér Gyula: *Tekergők*. Forum, Újvidék, 1996

A Hrabal-szövegek „teremtő” helyszíne a prágai Arany Tigris vendéglő vagy a krušovicei söröző, ahol „egy pillanat hatása alatt vagy a helyzetből adódóan egy egyszerű ember csak mond valamit . . .” E pillanatok jelentik a későbbi prózaszövegek forrásvidékeit, belőlük formálódik a regény és a novella, innen lépnek elő a jellegzetes hrabali figurák: Iontek úr, Metek úr, Ružička úr, Pepin bácsi, a dobrovicei állomásfőnök, nagyevők-nagyivók, házalók és pincérek.

„Gyár utca. Tisza Kálmán tér. Józsefváros. Nekem ez Magyarország, ez a haza. Pontosabban: csak innen kiindulva tudom átfogni” – vallotta-írta alkotói pályája során mindvégig Mándy Iván. S ennek a „belterjes” irodalmi területnek is megvannak a maga különleges alakjai: egytől egyig „kívülrekedtek”, lap nélküli szerkesztők, ócskások, ügynökök, nehéz fiúk.

Tar Sándor Görbe utcája – novelláinak mindenkori helyszíne – a Misi-féle lebuki kocsmával pedig még az „isten háta mögötti”-nél is kívülre került, messze a „jólvaltalt” biztos egzisztenciájától; szereplői, a dorogik, béresek, árvajolánok, vereslacik még a senkinél is senkibbek, az ágrólszakadtnál is ágrólszakadtabbak.

S még folytathatnánk a példák utáni kutakodást, így az irodalmi Szabadka mibenléte után Szathmári István novelláiban, de úgy gondolom, ennyi is elegendő ahhoz, hogy Gobby Fehér Gyula novelláit, prózáját irodalmi „sorba” helyezzük, kijelöljük helyét azon törekvések sorában, melyek egy meghatározott „kis világ”-ra, a valóság egyetlen szegletére építkezve, a személyesség határozott lenyomataival, furcsa-jellegetes szereplők kiemelésével hoznak létre irodalmi szövegvilágokat. Gobby Fehér novelláinak helyszíne Újvidék, annak is peremvidéke, a magyarlakta Telep. Szereplői – a kötet cím határozott állásfoglalás hovatartozásukat tekintve – tekergők, téblábolók, állás nélküli vágyakozók, piti bűnözők, az alvilági lét és a kispolgári élet között ingázók. Ilyen Bölöm, Balos, Róka, Lekvár, Tragacs, Piroska, Rózsika (a novellák állandó vagy vissza-visszatérő figurái) és ilyen – közéjük tartozik – a mesélő, a történeteket első személyben kommentáló és összegező elbeszélő. Ugyanakkor a történetek szálai is három állandó helyszínről indulnak és ide térnek vissza, leginkább úgy, hogy a mesélő és társai ott, azon a helyszínen tartózkodva mondják el, mesélik el, hallgattatják meg szomorkásan komikus, nevetséges, derűs vagy nem mindennapi történeteiket; rendszerint életük egy-egy epizódja ez. E „meseteremtő” helyszínek a Fállábú kocsmája, a vasútállomás és a mozi.

Mesélő, Bölöm, Róka és a többiek le-letérnek ugyan a becsület útjáról, „az igazak ösvényé”-ről, kisebb tolvajlásokat, betöréseket, csalásokat követnek el, alapjában véve azonban szimpatikus, emberséges, vajszívű figurái annak a világnak, közegnek, ahol mozognak, amely az övék, s ahonnan számukra nemigen mutatkozik kilépés, más kilátás. Állandó jellemzője életüknek, hogy albérlétről albérletre vándorolnak, itt-ott, rendszerint aktuális szeretőjüknél húzzák meg magukat, nincs munkájuk (egyáltalán kizárt dolog, hogy valaha is kispolgári életet éljenek, „prolimunkát” végezzenek huzamosabb időn keresztül), kapcsolataik ziláltak, ugyanakkor nagyon szeretnének „jól élni”, szerelmesnek, boldognak lenni, legalább annak látszani. Életük folyama, tetteik és törekvéseik e vágyképzetek jegyében zajlanak. Az élet rendszerint történik velük, amíg maguk csak tehetetlen szemlélői az eseményeknek, nem tudnak vagy nem akarnak fordítani sorsuk lefolyása módján. Sajátos, öntörvényű világ ez, ahol a szabályok átértékelődtek, helyi értékűek, mások. Fontos momentumuma ennek a „kis léptékűség”, amely igen alacsonyan szárnyalóvá teszi a vágyakat, a képzeletet (egy új ruháért betörni az áruházba, körmönfont akcióval Shakespeare-kötetet lopni a könyvesboltból, csokoládéval jól belakni, szert tenni egy ablaktalan zugra, ahol meghúzhatja magát télire az ember), rövid idejűvé a szerelmet és a boldogságot. „Az a három nap, amíg nála laktam, tényleg szép korszaka volt az életemnek” – mondja *Az igazak ösvénye* című novella hőse, jól érzékeltetve a szerelmi kapcsolatok időbeli kiterjedését e létterületen. És persze nemre és korra való tekintet nélkül isznak valamennyien, szeretnek nagyon mondani, hogy többnek látsszanak és sokszor járnak pórul, sokszor válnak nevetség tárgyává. A tudás, az ész, a barátság, a szépség és a szerelem viszont áru, eladó, de igazi romlottság nélkül, a betyárbeccsület keretei között.

Együttérző és belenyugvó derű (bölcs rezignáltság) hatja át e történeteket; nagy konfliktus, nagy drámai erő és lázadó sértettség nélkül valók. Ugyanakkor színes-gazdag világ ez. Peregnek az emberélet eseményei, amelyekhez azonban a különös színgazdagság fest kulisszát. A mázoló elszereti Rózsikát, a rablás áldozatául kiszemelt öregasszony kitararíttatja a megszeppent betőrökkel az egész lakást, csokolódzás Piroskával a mozi-

ban, apa megnősül újra és újra, autórádió-lopás bravúrral, egy boldog nyár a Kövesben, iszogatók és elmélázások a Fállábúnál, majd gyermekkori emlékek tűnnek fel: Ilonka néni vízbe fült fiának története, békaszedés, éhség és csokievés a lelenben, egy félelem, kudarc, vágy. Alapjában véve csupa egészséges, emberi érzés, érzelem, bölcsesség és törekvés; ezeknek bonyolult szövvénye jelenti e világ mibenlétét, jelöli ki koordinátáit. A megélt élet leginkább emlékként, elbeszél, múlt eseményként bontakozik ki előttünk, amely életpályára megélője és elbeszélője a letisztult bölcsesség pozíciójából tekint.

Persze e „hely” determinálta (szöveg)világból kilátásunk nyílik az élet más tereire, kiterjedéseire, e világ konfliktusai, történései éppannyira specifikusak, mint amennyire általánosan emberiek. Ezen a ponton van lehetőségünk – a hely „szellemének” közvetlen ismerete nélkül – az olvasói együtt- és beleézés legteljesebb szintjeit megközelíteni, elérni.

Különleges-varázsos és földhözragadt erotika egyformán jellemzi a *Tekergők* novelláit. Jucika – Bölömké képzeletében – meztelenül, szórén üli meg a lovat és vágat vele, reszketnek, ütemesen ringanak mellette valahol Szabadkán vagy Palicson, ahova férjhez ment. Rozikának pedig „virított a fehér bugyija, olyan volt, mintha lakkozta volna, pedig csak a vasaló nyoma az”. Úgyhogy Tragacs egy karóra akasztja, nehogy bepiszkolódjék a szarral elkevert földön. A Mesélő pedig akkor kezd gyanakodni a mázolóra, amikor Rózsikának „kék tenyérnyomok” éktelenkednek a bugyiján . . .

Egy letisztult hangú, kiforrott stílusú író teremt szövegvilágot, szerkeszt novellát a *Tekergők*ben, amelynek huszonhat darabja egy regény fejezeteiként is kezelhető. A Telep regényének fejezeteiként.

BENCE Erika

HÁROM SZABAD KIRÁLYI VÁROS ALAPDOKUMENTUMA

Slaven Bačić: *Povelje slobodnih kraljevskih gradova Novog Sada, Sombora i Subotice*. Subotica, 1995

A három legfejlettebb bácskai város, Újvidék, Szabadka és Zombor alapdokumentumát, a Mária Teréziától kapott (a szabad királyi város státusát biztosító) kiváltságlevelet teszi könyvében vizsgálódás tárgyává Slaven Bačić szabadkai jogász. S noha első látásra úgy tűnik, hogy a kifogástalanul megírt, mutatókkal, összefoglalóval és gazdag forrásjegyzékkel ellátott kétszáz oldalas tanulmány, szerkezeténél és szerzőjének szakmai vizsgálódásánál fogva csak a jogtörténészek érdeklődésére tarthat igényt, utóbb kiderül, hogy Bačić kötete sokkal több három kiváltságlevelél szakszerű jogi elemzésénél. Hiszen olyan dokumentumokat ismertet és elemez behatóan, amelyeknek rendelkezései hosszabb időn át meghatározóak voltak a három említett bácskai város életére nézve, amelyeknek tulajdonképpen korszaknyitó szerepük volt e városok fejlődésében, s melyeknek végső soron nemcsak jogi, hanem társadalmi, politikai, gazdasági stb. vetületei is voltak.

Újvidék 1748. február 20-án, Zombor 1749. február 17-én, Szabadka pedig 1779. január 22-én nyert kiváltságlevelet, s ettől kezdve már adott volt a város fejlődésének egy sajátos jogi kerete. E keret több általános, de néhány egyedi jogi normát is tartalmazott. Mindenekelőtt meghatározta a város nevét, területének határait, a státusjogot

és a helyhatóság szervezeti felépítését, a városi közigazgatás újrafelállításának napját, a katonai szállítási kötelezettséget stb.

Az úgynevezett „felszabadítási váltságdíj” összegét a városi birtok értékéhez mérten szabták meg. Ez Újvidék esetében 80 000, Zombornál 150 000, Szabadkánál pedig 266 666 forint 40 krajcár volt. Újvidék és Zombor e váltságdíj összegét még a kiváltságlevél kiadása előtt befizette a kincstárba, Szabadka viszont utólag, 6 év alatt volt köteles törleszteni a kijelölt összeget.

Bačić e három dokumentum rendelkezéseinek aprólékos boncolgatásában külön kitér többek között a bírósági, pénzügyi, kereskedelmi, egyházi, közigazgatási, öröklési és büntetőjogi normák elemzésére, de a betelepítésre és a helyhatóság szervezésére, tevékenységére vonatkozó cikkelyekre is. Emellett összehasonlító vizsgálódás alá veti a három kiváltságlevél rendelkezéseit, jelezve az eltéréseket, pontosabban az egyedi rendelkezéseket.

Újvidék, Zombor és Szabadka esetében a kiváltságlevél elnyerése a 18. században egyet jelentett a korszerű fejlődés kezdetével. Azon fejlődéssel, amely az utóbbi kétszáz évben több szakaszon esett át, s amelyről többféle értékelést lehetne adni, de amelynek alapját minden bizonnyal a szabad királyi város státusának elnyerése alkotta. Ezt pedig, formailag éppen a Bačić által közreadott és behatóan elemzett három alapokmány szavatolta.

E kötet nemcsak a kutatóknak és szakembereknek lehet hasznos és érdekes olvasmánya, hanem a három bácskai város múltja iránt érdeklődő átlagolvasónak is.

NÉMETH Ferenc

S Z Í N H Á Z

MERT KELL EGY HELY . . .

Presser–Horváth–Sztevanovity: A padlás
Újvidéki Színház

. . . hol minden szólam hallható . . . , hol nem fáznak a csillagok . . . hol – fordítsuk le az előadásbeli dal szavait a mindennapi beszédre – mindenki jól, otthon érzi magát; ahol boldog (lehet). Akár néhány pillanatra, akár egy színházi előadás másfél–két órányi tartamára.

És ez a rövid boldogságot nyújtja nézőinek *A padlás* újvidéki előadása.

Jóleső érzés volt nézni a bemutató közönségét, amely – különben igencsak tartózkodó, hidegen megfontolt szokott lenni, de most – harmadszor-negyedszer énekelte együtt a színészekkel a finálét, azt, hogy kell egy hely, hol . . . Az arcokról látszott, köszönik a színháznak az élményt, amely megérintette őket, feledtette a mindennapok megannyi gondját-baját, és figyelmeztet, hogy mindig van egy hely, kell lenni egy helynek, ahol jó. Hogy az életben vannak padlások, ahová Mamóka szilvás gombóccal törtet fel kedveskedve, ahol Robinson, a robot éppen akkor varázsol hóvihart, amikor kell, ahol az is tud

hegedülni, aki sohasem tanult, ahol a gonosz házmesterek csúnyán pórul járnak, nevetségesek lesznek. Ahol társakra találunk, ahol szeretnek bennünket, s ahol emlékünket megőrzik. Mert talán semmire sem vágyik úgy az ember, mint arra, hogy szeressék, s hogy ne feledkezzenek meg róla.

Újvidéken, az itteni nézőknek most erről szól ez a „félíg mese–félíg musical”-előadás. A legtöbbről, amiről az ember álmodozik, s amit a színház – általában a művészet – nyújthat.

Közel sem hibátlan produkció, de kit érdekel ez, amikor a közönség jól érzi magát, boldog. Mint a mesét hallgató-olvasó gyermek, aki a lehetetlent valónak fogja föl, azonosul a hősökkel, izgul a jókért, s kívánja a rosszak bukását. A színházi néző is pont ilyen: gyermek, s ezért öröme, lelkesedése valóban őszinte. Álmodik, mert erre az álomra szüksége van.

S bár a történet nem kimondottan épületes – de melyik mese épületes, kivált ha musicalnek szolgál kanavászul? –, a nézőket ez nem zavarja. Hallja ugyan, amit a Rádinak nevezett rádiós mond nagy önérzetesen, hogy neki *itt* van dolga, de mintha inkább a kinyilatkoztatás folytatását fogadná el, érezné magáénak, hogy neki *itt álmai* vannak. Mintha a nézők is a Révészre várnának, aki magával viszi őket az emlékek bolygójára, mint a musical meshőseit, akikről a meseírók, a történetcsinálók egyszerűen megfélekedtek. A néző, a mindennapok kisembere joggal érzi magához közelinek a meshősöket, akik elügyetlenkedték életük nagy lehetőségét, mint a Herceg, aki a *Csipkerózsika* című mesében csak ömlengett, ahelyett hogy megcsókolta volna a csodaszép királylányt, s így nem lett az övé; akárcsak azokat, akikről mindenki megfélekedzik, mint Lámpásról, a *Hőfihétkéről* szóló mese nyolcadik törpéjéről, kit társai a bányában hagytak; vagy azokat, akik látják és kimondják az igazságot, mint a Kölyök *A császár új ruhája* című mesében, aki bátran őszinte mert lenni, s ezért életével kellene fizetnie, ha nincs ott Meglökő, a néma hóhér, aki megkegyelmez neki, de akiről „jutalmul”, éppen úgy, mint a Hercegről, Lámpásról, a Kölyökről örökre megfélekedtek, s következőképpen nem jutottak el minden meshős boldog birodalmába, az emlékek országába. De magához közelinek érzi a néző a csupaszív kedves Mamókát, mindannyiunk nagymamáját, Rádit, a mindenhez értő, de a mellette s érte szenvedő lányt, Sünit, a zenekadémistát mégis észre nem vevő ügybuzgó-ügyetlen fiatalembert, s persze Sünit, az önfeláldozó szerelme. És szívből utálja a néző Témüllert, a bajkeverőt, aki az előírások mögött nem látja az embert.

A néző valóban otthon érzi, érezheti magát ebben a történetben.

Otthonos a padláson. S ettől boldog.

És ettől jó ez az előadás. Nézőközpontú.

Az sem zavar, ha az énekhang – szükséges műszaki segédeszközök híján – bizony gyakorta gyengécske, alig hallható, ha a tér színeszi bejátszása olykor nem segíti a cselekményszintek érzékelését, egy-egy színész gesztusai nem szolgálják kellő mértékben a szerep kiteljesedését, s ezért észrevétlenek (Meglökő: Szabó Attila, Kölyök: Jaskov Melinda f. h.), illetve típusteremtésre alkalmatlan túlzásokkal élnek csupán (Témüller: Páthy Mátyás), s ezért kívül maradnak a színpadi eseményeken. Kárpótolhatnak viszont bennünket ezért a vendég Tasnádi Márton mindenekelőtt a mesét idézendő rendezésének többi munkatársai. Andreja Stefanov Djuzelev játékoságot segítő koreográfiája és a többi színész feltűnő jelenléte, amit sugárzó játékkedvük bizonyít leginkább. Magyar Attila Lámpása egyszerűen színeszi remeklés, törpe is, egyéniség is, mesefigura és ember, akinek sorsa, története van. Lenner Karolina f. h. Sünije, kinek sugárzó tekintete és ragyogó arca alakformáló hitelleseggű, neki elhithetjük, hogy szerelmes, és hogy szerelméért

minden áldozatra képes. Mezei Zoltán Rádija, aki egyszerre ügyes férfi és kétbalkezes kisfiú, hős, anélkül, hogy hősként viselkedne. V. Kovács Vera Mamókája, kinek tipegése-gügyögése is nagymamásan kedves. Szilágyi Nándor Detektíve, aki emberi vonásaival nyeri el rokonszenvünket. Giricz Attila Révészé, akinek csetlő-botló naivsága tetszik. Akárcsak Csernik Árpád Hercegének méltóság és bizonytalanság közötti ingadozása. Nemkevésbé Németh Attila tökéletes robotléte vagy a középiskolás Kiss Ernő tapasztalatlanságból adódó hiteles rendőrügyetlenkedése.

A padlás Újvidéken közönségcsalogató szándékkal színre került ambiciózus vállalkozás, melynek főszereplője az, akiért az előadások készülnek, a színház van: a közönség.

GEROLD László

DOKUMENTUM

Vasa Čubrilović: A kisebbségi kérdés az új Jugoszláviában 1043

IN MEMORIAM

Bela Duranci: Petrik Pál (1916–1996) 1061

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Fekete J. József: „Csak regény van és vers. Kell ezt mondani?” (Bányai János: *Kisebbségi magyaróra*) 1064

Bence Erika: Kis világok, irodalmi terek (Gobby Fehér Gyula: *Tekergők*) 1067

Németh Ferenc: Három szabad királyi város alapdokumentuma (Slaven Bačić: *Povelje slobodnih kraljevskih gradova Novog Sada, Sombora i Subotice*) 1069

S z í n h á z

Gerold László: Mert kell egy hely . . . 1070

E számunk megjelenését a Nyílt Társadalomért Alap – Jugoszlávia, a Szerb Köztársaság Művelődési Minisztériuma, valamint a Vajdasági Művelődési, Oktatási és Tudományügyi Titkárság támogatta

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

- Pap József: *Kert(v)észének* (versek)
Danyi Magdolna: *Palicsi versek*
Stojan Berber: *Büszk* (versek)
Németh István: *Házioltár* (elbeszélések)
Gobby Fehér Gyula: *Tekergők* (novellák)
Hornyik György: *Morotva* (regény)
Brasnyó István: *Kész regény*
Bányai János: *Kisebbségi magyaróra* (tanulmányok, kritikák)
Várady Tibor: *Történelemközelben* (esszék)
Szeli István: *Egy tudományos világkép gyökerei* (esszé Bárczi Géza ifjúkoráról,
Bárczi Géza ifjúkori versei)
Szerémi György emlékirataiból
Herceg János: *Medvecukor* (gyermek- és ifjúsági történetek)
Kontra Ferenc: *A halász fiai* (meseregény)
Takács Ilona: *Fecskeringő* (gyermekversek)
Németh István: *Bühüm meg a Lotyogi* (novellák gyermekeknek)
Szabó Palócz Attila: *Fityisz* (gyermekversek)
Csapó Julianna: *A jugoszláviai magyar irodalom 1992. évi bibliográfiája*
Bela Duranci: *Nagybánya és a vajdaságiak – Nadbanja i Vojvodani* (kétnyelvű kiadvány)

Előkészületben:

- Böndör Pál: *Eleai tanítvány* (versek)
Torok Csaba: *Pontos idő* (versek)
Harkai Vass Éva: *Így éltünk* (próza)
Csányi Erzsébet: *A regény öntudata* (tanulmányok)
Gerold László: *Legendák és konfliktusok* (tanulmányok)
Juhász Erzsébet: *Tükörképek labirintusa* (tanulmányok)
Molnár Rózsa Mária: *A baniana árnyékában* (regényes útirajz)

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 1996. december. Kiadja a Forum Könyvkiadó Kft. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 603-as mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700-601-3-14861-es zsírszámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 50 dinár, fél évre 25 dinár. Egyes szám ára 5, kettős szám ára 10 dinár; külföldre egy évre 100 dinár, fél évre 50 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. Szedés: Szántai Szerénke. – Készült a Forum Holding Nyomdájában Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079